

Gargulski Stanisław : Gramatyka języka
polskiego dla użytku młodzieży. Wyd. 2 popr.
Warszawa 1883

GRAMATYKA

Komputer:

JĘZYKA POLSKIEGO

DLA UŻYTKU MŁODZIEŻY

ułożył

PRZEŁOŻONY ZAKŁADU NAUKOWEGO.

Wydanie drugie, poprawne.

(Treść Gramatyki: Głosownia, Słoworodnia, Składnia i Pisownia;
w Dodatku: Ćwiczenia gramatyczne, Dyktowanie
i Nauka pisania wypracowań).

Cena kop. 40.

10/8

G. K. 1

WARSZAWA,

Nakład Autora. — Skład główny w zakładzie naukowym,
ulica Leszno Nr. 1—od Rymarskiej Nr. 5.

1/11

Komputer:

54324

139466

BIBLIOTEKA GŁÓWNA FILII UW
w Białymstoku

FUW0052066

1905
1898

= 107

~~1905~~
~~1883~~

= 22

1898

1905
- 1898

= 107

Drukiem A. Pajewskiego, w Warszawie, Niecała Nr. 12.

K-212/81

SŁOWO WSTĘPNE.

W gramatyce naszej staraliśmy się podać treści-
wie a jasno wszystkie prawidła, niezbędne do pozna-
nia rodzinnej mowy. Nieforemności przedstawiliśmy
w skróceniu, uważając, że one wymagają badań doj-
rzalszego już umysłu, a użycia ich wprawa jedynie
uczy. Wreszcie, opuściliśmy obszernie objaśnienia,
napotymane w wielu gramatykach z uwagi, że zabie-
rając one miejsce w książce, zaciemniają wykład —
gdy tymczasem nauczyciel żywém słowem, według
osobistego poglądu, skuteczniej to dopełni.

Rozkładając naukę na lat cztery, t. j. klasę
wstępną i trzy niższe, przedstawiamy tu, które mia-
nowicie §§-fy którą klasę obowiązywać powinny.

Klasa wstępna: Nauczyciel winien objaśnić wia-
domości z §§ 118, 119, 172, 184 i 185.

Uczeń tej klasy powinien wyuczyć się rzeczy,
zawartej w §§ 1-go do włącznie 6-go, a także §§ 13,
15, 18, 21, 23, 33, 36 i 39. Nadto, powinien prze-
pisywać i uczyć się na pamięć odmian zawartych w §§
25, 27, 29, 31, 42, 44, 46, 54, 55, 56, 57, 61,
62, 64, 65, 83 i 85.

Klasa I-sza od § 1 do włącznie 6-go; od 13-go
do 117 to, co większym drukiem jest oznaczone; nad-
to §§ 118 do włącznie 126 i §§ 172, 184 i 185.

Klasa II-ga od § 1 do włącznie 6-go i w pierwszych dwóch miesiącach roku szkolnego powtórzenie kursu klasy I-éj (od 13 do 117 druk więk.); następnie kurs klasy II-éj od § 13 do 117, to, co jest tam drobnym drukiem oznaczone, poczem od §§ 118 do włącznie 150 rzecz więk. drukiem oznaczoną, a także § 172 i objaśnienie (przez nauczyciela) wiadomości, zawartych do § 183; nakoniec §§ 184 i 185, oraz jak wyżej samo tylko objaśnienie nauczyciela do § 206.

Klasa III-cia od § 1 do włącznie 12-go, pobieżne powtórzenie od § 13 do 117, dokładniejsze powtórzenie od § 118 do 159 (większym drukiem). Poświęciwszy zaś pierwsze trzy miesiące roku szkolnego na przytoczone wyżej powtórzenie, przejść można do pozostałego tu kursu nauki na kl. III-cią, obejmującego paragrafy od 118 do 150 drobnym drukiem oznaczone i następnie §§ 150 do włącznie 206, z *Dodatku*, pomieszczonego na końcu książki: *Naukę pisania wypracowań*.

Do powyższych §§-ów uczący się, poczynając od klasy I-éj, robić powinien ćwiczenia gramatyczne na piśmie, oznaczone (w *Dodatku*) paragrafami, odpowiadającymi na prawidła gramatyczne, zawarte pod tymiż numerami w saméjże gramatyce; a także powinien poprawiać zdania, umyślnie błędnie pisane, a także w *Dodatku* pomieszczone.

O dyktowaniu, przepisywaniu z książki i wypracowaniach udzielić możemy rad następujących:

Klasa wstępna: dyktowanie łatwych zdań z objaśnieniem ortografii i znaczenia wyrazów; nadto: przepisywanie z książki, odpowiednio do zdolności uczącego się.

Klasa I-sza: dyktowanie z książki; na wypracowania: opis łatwych do pojęcia powiastek, przeczytanych z książki lub ustnie opowiedzianych; przepisywanie z książki rzeczy trudniejszych.

Klasa II-ga: przepisywanie z książki; dyktowanie z książki bez wskazania znaków przestankowych, wymagając, aby uczący się, odpowiednio do zasad Składni i znaków pisarskich, sam je postawił; nadto, zadawane być mogą do poprawnego nauczania się pisania pomieszczone w *Dodatku* zdania, w których młodzież błędy pisowni popełnia. Opis trudniejszych powieści i przeróbki łatwych bajek z wierszy na prozę, z przedstawieniem sensu moralnego, z nich płynącego (czerpiąc ku temu uwagi ogóle z *Nauki pisania wypracowań*).

Klasa III-ia: przepisywanie już tylko wierszy, wyuczanych na pamięć; dyktowanie, jak w klasie II, oraz dyktowanie zdań, umyślnie tu w *Dodatku* na ten cel pomieszczonych; na wypracowania: opis miejscowości, w których uczący się przebywał, listy i przeróbki na prozę trudniejszych wierszy — tłumaczenia

prozy i przeróbka wierszy na prozę z innych znanych sobie dobrze języków.

Do powyższego, według uznania nauczyciela, przypomina się: o wprawie w głośne i biegle czytanie, o wyjaśnieniu wyrazów trudniejszych, o wyuczaniu się napamięć wierszy i prozy, i nakoniec, o opowiadaniu rzeczy przeczytanych.

W czytaniu koniecznym jest wymaganie od ucznia, aby zachował znaki przestankowe, bo przeto gruntowniej pojmie gramatyczną budowę zdań.

Przeznaczając pracę tę dla młodzieży, uczyć się poczynając, nie wprowadziliśmy żadnych nowości, jedynie staraliśmy się tylko spisać naukę tak, jak najłatwiej może być pojętą i jak jest powszechnie znaną.

Obok długoletniej pracy w zawodzie nauczycielskim, a stąd własnego na wykład poglądu, służyli nam za wskazówkę do niniejszej pracy, autorowie gramatyk, których prace zyskały u nas obywatelstwo.

Następujący pisarze polscy pracami swego pióra nastęrczyli nam przykłady do prawideł gramatycznych: Anczyc, Grajnert, Gregorowicz, Malczewski, Man, Mickiewicz, Morawski, Niemcewicz, Pietkiewicz, Pol, Rautensztrachowa, Sierociński, Słowacki, Szajnocha, Wasilewski, Wilkoński, Zieliński i inni.

GRAMATYKA POLSKA.

WSTĘP.

1. *Gramatyka polska* uczy nas poprawnie mówić i pisać po polsku; a także przez zrozumienie *zdań*, wypowiedających myśl naszą, uczy nas poprawnie czytać.

Mowa nasza złożoną jest ze *zdań*, zdania — z *wyrazów*, wyrazy — ze *zgłosek*, a zgłoski — z *głosek* (czyli *liter*).

Dziecie, poczynające mówić, najpierw wydaje dźwięk, czyli głoskę, lub nawet zgłoskę, następnie wymawia wyrazy, a nakoniec z tych wyrazów tworzy zdanie. Z tego powodu naukę mowy (Gramatykę) dzielimy na trzy części:

1. *Głosownię*, czyli naukę o głoskach.
2. *Słoworodnię*, czyli tworzenie się wyrazów i zarazem ich odmianę (Etymologiję).
3. *Składnię*, czyli naukę łączenia wyrazów w zdaniu (Syntaksis).

Nakoniec czwartą część stanowi:

4. *Pisownia* (Ortografija), ucząca poprawnie pisać.

Cześć pierwsza.

Głosownia, czyli nauka o głoskach.

I. Wiadomości wstępne.

2. Abecadło polskie złożone jest z 24-ch *pierwotnych głosek (liter)*, wziętych z alfabetu łacińskiego, od których znów: przez króskowanie (ó), dodanie ogonka (ą), zmięczenie króskowaniem (ń) i nakoniec połączeniem (cz), ukształcono innych 21, czyli razem jest 45 głosek wchodzących w skład naszych wyrazów. Głoski te są następujące: (*) a, ą, b, b', c, cz, ć, d, dz, dź, dż, e, ę, f, f', g, h, ch, i, j, k, l, ł, m, m', n, ń, o, ó, p, p', r, rz, s, sz, ś, t, u, w, y, z, ź, ż.

3. Głoski z natury swęj dzielą się na *samogłoski* i *spółgłoski*:

a). **Samogłoski** są brzmienia, powstające bez współdziałania narzędzi mownych, jakimi są: język, wargi, zęby, podniebienie i gardło. Samogłosek jest 10, z których rozróżniamy 6 pierwotnych i 4 ukształconych, przez dodanie ogonka lub króskowanie: a, ą, e, ę, i, o, ó, u, y.

b). **Spółgłoski** są brzmienia, powstające z pomocą wyżej powiedzianych narzędzi mownych, a temi są 35 pierwotnych lub ukształconych: b, b', c, cz, ć, d, i t. d.

(*) 24 głosek *pierwotnych*, innym tu drukiem oznaczone są, od 21 ukształconych.

4. *Głoski (litery)* dzielą się na *duże* i *małe*, np. **A, a**; **B, b** i t. p. — oraz na *pojedyncze*, np. *a, m, n, ń, o, ó* i *złożone*, np. *dz, sz*.

5. **Zgłoski**, są to samogłoski oddzielnie wymówione, lub połączone w dźwięku z jedną lub kilku spółgłoskami, np. *a, i, o, u, ta, od, nad, zgasł*. W każdej więc zgłosce musi być samogłoska. Dwie samogłoski nie łączą się w zgłoskę, wyjąwszy w wykrzyknikach naśladawczych: *au! miau!* i w kilku wyrazach cudzoziemskich, np. *Au-gust, Eu-ropa*.

6. **Wyrazy** przedstawiają jakieś wyobrażenie; powstają one z głosek lub zgłosek, np. *Oj-ciec i syn po-szli do o-gro-du*. Jedna lub więcej zgłoska tworzy wyraz: dla tego też wyrazy bywają *jednogłoskowe* (Bóg), *dwuzgłoskowe* (stwo-rzył) i *wielozgłoskowe* (czło-wie-ka).

w, z, jako przyimki postawione przed jakimikolwiek wyrazami, stają się wyrazami bezzgłoskowymi, i wtedy łączą się ze zgłoską następującą, np. *Z uwa-gą patrz w książkę*.

we, ze, stawiamy zamiast *w, z*, dla lepszego brzmienia, przed wyrazami zaczynającymi się od zbiegu kilku spółgłosek, trudniej w połączeniu wymawianymi, np. *we mnie, ze zbioru*.

2. Samogłoski.

7. Z liczby 10-ciu samogłosek, rozróżniamy:

5 *otwartych*: a, e, o, u, y;

2 *nosowe*: ą, ę;

2 *pochylane*: ó;

1 *miękką*: i. (a także e bywa miękką).

Samogłoski *a, e*, zwiemy nosowemi, gdyż powstają ze zlania się spółgłosek nosowych *m* lub *n*, z samogłoską otwartą *o*, a także z innymi otwartymi, np. wstąpił (wstompił), wątlły (wontły), wstępować (wstempować), męka (menka)—podobnie: służe, panią, zamiast sługam, paniam.

Samogłoski *e, i* są miękkie; *e* zmiękcza poprzedzającą spółgłoskę, np. wół, wole; pan, panie. W tym ostatnim wyrazie, *n* wymawia się jakoby *ń*, gdyż zmiękczeniem zostało przez *e*—zaś *i* jest jeno znakiem zmiękczenia.

Samogłoska *e* jest dwojaka: *rodzima* i *zastępcza*: *rodzima* jest zawsze miękką; *zastępcza* bywa miękką (*matka, matce*), a niekiedy twardą (*piasek, piasku*).

Samogłoski *é, ó*, zwiemy pochylonemi, ponieważ w wymawianiu brzmienie od *e* pochyla się ku *i*, od *o* ku *u*, np. chłéb, bór, wymawiamy jakoby: chłib, bur.

Samogłoska *y*, obok otwartej wymowy, zasługuje na nazwę *twardéj*, bo nie zmiękcza twardych spółgłosek: to téż po *g, k*, stawiamy *i*, gdyż natura tych głosek wymaga zmiękczenia.

8. Samogłoski podlegają następującym przemianom:

- e* na *é* — grzeje, grzój;
- e* — *a* — będzie, bądź;
- a* — *e* — książka, księga;
- e* — *o* lub *a* — nieś, nięś; cierpieć, cierpiać;
- a, o* — *e* — sąsiad, sąsiedzi; prowadzony, prowadzenie;
- a, ó* — *e* — przejazd, przejeżdżać; niósł, nieśli.

3. Spółgłoski.

9. Z liczby 35 spółgłosek, rozróżniamy 16 *pierwotnych*, od których urobione są 18 *pochodnych*; i nadto *j*, od której żadna inna nie urabia się, ani téż ona sama nie jest od innej utworzoną.

Spółgłoski *pierwotne*, odpowiednio do organu, jakiego używamy do ich wymawiania, bywają: *językowe, nosowe, wargowe, zębowe, gardłowe* i nakoniec w skutek swego brzmienia, przybierają nazwę *syczących*.

10. Spółgłoski *twarde* godzą się ze spółgłoską twardą, lub pochodzącą od niej miękką; każda zaś samogłoska miękka zmienia poprzedzającą twardą spółgłoskę na odpowiednią miękką. (Dla wymagań zaś języka naszego: *y* zastępuje *i*, pomimo, że stoi po miękkich spółgłoskach, np. wierzyć, sierocy, matczyny, śmieszyć, zamiast wierzić, sieroci i t. p.).

Przykłady.

	<i>Pierwotne.</i>	<i>Pochodne.</i>
	(twarde).	(miękkie).
k o w e	języ- k o w e	ł, l, stół, na stole;
		r, rz, wiara, wierzyć;
		m, m', pokarm, w pokarmie, pokarm';
n o s o w e	języ- n o s o w e	ń, stanąć, stanie, stań;
		b, b', baba, babie;
		f, f', traf, trafić;
w a r g o w e	warg o w e	p, p' słup, na słupie;
		w, w' staw, w stawie;
		d, dz, dz (*), płód, płodzić, płódź, płodzę;
z ę b o w e	zębo- w e	t, c, ó, sierota, sierocy, sierocić;
		k, c, cz, matka, matce, matczyny;
		ch, ś, sz, włos, włoski, Włosi; śmiech, śmie- szyc;
g a r d ł o w e	gardł o w e	g, Bóg, bożek; noga, nożce; mózg,
		dz, ż, dż, móźdzek;
		h, Sapiaha, Sapiężyna;
s y c z ą- c e	syczą- c e	s, ś, sz, głos, głoś, głoszę;
		z, ź, ż, wóz, wóż, wożę.

Samogłoski *pierwotne*, zwiemy inaczej *twardemi*, *pochodne* zaś — *miękkimi*.

(*) 10 głosek pochodnych, innym tu drukiem oznaczonych, wskazują, że po dwa razy powtarzają się, a tym sposobem z pozornej liczby 23, zostanie 18.

11. Spółgłoska *j* jest *miękką*, nie ma odpowiedniej sobie twardej, od której byłaby urobiona, i dla tego nie stawiamy jej w rządzie pierwotnych, ani pochodnych.

Spółgłoskę *j* zwiemy *wstawną*, gdyż w potrzebie wstawiamy ją, lub wyrzucamy.

1. *Wstawiamy* dla lepszej wymowy między dwie samogłoski, np. sie-*j*-e, sie-*j*-esz (zam. sie-e, sie-esz).

2. *Wyrzucamy*, gdy opiera się o *i*, lub *y*, np. źmi-*ja*, źmi-*i*; Zofi-*ja*, Zofi-*i*; Mary-*ja*, Mary-*i*; sto-*je*, sto-*isz*; twój, two im, two-*i*. Gdy zaś opiera się o inną samogłoskę, wtedy powraca, np. *daj*, *odejdz*, *przyjety*.

12. Stosownie do głosu jakim wymawiamy spółgłoski, są one mocne i odpowiednie im słabe, oraz płynne:

mocne p, p'; f, f'; t, k; ch; s, ś; c, ć;

słabe b, b'; w, w'; d, g; h; z; dz, dź;

np. chł**ę**b, wymawia się jakoby chł**ę**p; staw, jakoby staf i t. p. t. j. b, w, i inne tu wymienione, mają brzmienie słabe;

płynne l, ł, m, m', n, ń, r.

Wyrazy, zakończone na spółgłoskę *mocną*, mają w ostatniej zgłosce samogłoskę otwartą, i takowa nie pochyla się: np. od kosa, kosy, kos, a nie k**ó**s; od cnota, cnoty, cnot; od wiedzieć — wiem, wiesz. Wyrazy, które się kończą na spółgłoskę *słabą*, albo *płynną*, a także na miękkie *j*, miewają zwykle w ostatniej zgłosce pochylone *é, ó*: np. od wierzyć — wierz; od koza, kozy, k**ó**z; stodoła — stod**ó**ł; jezioro, jezior**ó**r; gorz**é**j, st**ó**j. X

Część druga. *Skłd.*

Słoworodnia (Etymologija), czyli tworzenie się wyrazów i zarazem ich odmiana.

I. Wiadomości wstępne.

13. Wyrazy używane w mowie naszej, dzielimy na dziewięć części, z których pięć są odmienne, a cztery nieodmienne.

Odmienne zmieniają końcówki bez zmiany znaczenia: np. st**ó**ł, na st**o**le, st**o**łowy; ty, tob**ie**; pi**ę**kny, pi**ę**kność; rob**ić**, rob**ie**m, rob**o**ta.

Nieodmienne nie zmieniają końcówek: np. przy, z**aw**sze, wi**ę**c, ach!

Części mowy odmienne.

Imiona	{	1. <i>Rzeczownik</i> , np. ucze ń , ksią ż ka. <i>Cyber</i>
		2. <i>Przymiotnik</i> , np. dob ry , z ły . <i>Stanie</i>
		3. <i>Liczebnik</i> , np. pi ę c, st o , pier ws zy. <i>nie</i>
		4. <i>Zaimek</i> , np. ja, ty, on, ten, m ó j, jak i . <i>u</i>

Czasownik 5. *Słowo*, np. rob**ić**, pis**ać**, zrob**ić**, napis**ać**. *nie*

Części mowy nieodmienne.

Partykuly	{	1. <i>Przyimek</i> , np. od, nad, pod, przed. <i>nap</i>
		2. <i>Przysłówek</i> , np. z aw sze, tam, dob rze . <i>nie</i>
		3. <i>Spójnik</i> , np. i, ale, wi ę c, prz eto . <i>co</i>
		4. <i>Wykrzyknik</i> , np. ach! hé ! o! <i>u</i>

14. W wyrazach rozróżniamy *pierwiastek*, *podstawę*, *końcówkę*, *spójkę* i *przybrankę*:

- np. *prac-a*, pierwiastkiem jest *prac*, końcówką *a*;
- pracow-ać*: podstawą jest *pracow*, końcówką *ać*, połączoną ze spółką (inaczej: końcówką *ć*, spółką zaś *a*, łączącą podstawę z końcówką);
- pracow-i-ty*: podstawą jest *pracow*, spółką *i*, końcówką *ty*;
- za-pracow-a-ł*: podstawą jest *pracow*, końcówką *ł*, spółką *a*, przybranką *za*.

Pierwiastek służy dla całej familii wyrazów, mających każdy swoją osobną podstawę, np. *prac-a*, *pracow-i-ty*, *pracow-ać*, *pracow-i-cie*. Zatem pierwiastek nie zmienia się.

Podstawa wyrazu ukazuje pierwiastek już w połączeniu z tem co służy do odmiany wyłącznie tego jednego wyrazu, np. *pracow-ać*.

Końcówka jestto zakończenie wyrazu, zmieniające się odpowiednio do właściwej sobie odmiany, np. piw-o, piw-a.

Spójkę stanowią głoski wtrącone między podstawę i końcówkę, przezco wyraz przybiera właściwe sobie znaczenie. W końcówce téż może zarazem mieścić się spójka, np. wyrazy: piw-o, piw-a, obejmują tylko pierwiastek i końcówkę; wyrazy: piw-ko, piw-sko, w końcówkach: ko, sko, obejmują spójki k, sk.

Przybranka jestto część mowy nieodmienna, postawiona nierozłącznie lub rozłącznie przed pierwiastkiem, np. zrobić, zarobić, podrobić, przerobić i t. p.

Uwaga 1-sza. Według powyższego, w odmianie imion, rozważajmy z czego one składają się; w odmianie czasownika rzecz tę odpowiednio objaśnimy (97).

Uwaga 2-ga. Zanim przystąpimy do dalszego ciągu nauki, wypada poprzednio zrozumieć rzecz zawartą w §§ 118 do łącznie 126.

2. Części mowy odmienne.

I. Imię rzeczowne.

1. Wiadomości wstępne.

15. Imię rzeczowne, albo krócej mówiąc rzeczownik jestto nazwisko jakiej osoby lub rzeczy, np. uczeń, wieża, szkło, są rzeczownikami, gdyż wyrazy te oznaczają nazwisko osoby lub rzeczy, o której mowa.

16. Rzeczowniki, ze względu na swe znaczenie, bywają:

1. *Zmysłowe*, podpadające pod zmysły, np. kamień, drzewo, sól, i odpowiednie tym.

Umysłowe, które wyobrażamy sobie tylko w myśli naszej, np. cnota. ból, słodycz, żal.

2. *Żywotne*, oznaczające imiona osób lub zwierząt, np. człowiek, koń, pies, i t. p.

Nieżywotne, oznaczające imiona rzeczy nie obdarzo-

żąt, np. pan, królowa, nych życiem, np. stół, koń, ptak, ryba. kwiat, kamień, ściana, oko.

3. *Własne*, służące wyłącznie do nazwania jednego gatunku, np. Józef, Kopernik, Wisła, Warszawa, Karpaty, Gopło, Polska.

4. *Zdrobniałe*, oznaczające pieśczoć, albo małość jakiej rzeczy, np. Stach, Staś, stoliczek, ptaszek.

5. *Swojskie*, czyli właściwe polskie, np. czerza, woźnica, chadzka, sprzęt.

6. *Zbiorowe*, oznaczające ogół osób lub rzeczy jednego gatunku, np. stado, zboże; do nich należą do, Materyjalne; np. mąka, masło, cukier.

Rzeczownikami *pochođnemi* zowiemy rzeczowniki *słowne*, czyli utworzone ze słów, np. czytanie, pisanie (uformowane ze słów: czytać, pisać) — oraz rzeczowniki *przymiotowe*, czyli utworzone z przymiotników, np. piękność, słodycz (uformowane z przymiotników: piękny, słodki).

Uwaga. Widzimy, że ten sam rzeczownik może mieć ze względu swego gatunku, kilka nazw gramatycznych, np. salonik, jest rzeczownikiem zmysłowym, nieżywotnym, zdrobniałym i cudzoziemskim; góra — nieżywotnym, pospolitym i zmysłowym i t. p.

2. Odmiany imion rzeczownych.

17. Odmiany rzeczowników zależą na tém, że zmieniając zakończenia, zmieniają przeto liczbę i przypadek; rodzaju swego nigdy nie zmieniają.

18. **Rodzajów** jest trzy: *męzki, żeński i nijaki*. W rzeczownikach żywotnych ludzkich lub zwierzęcych rozróżniamy rodzaje ze znaczenia płci męskiej lub żeńskiej; rodzaj nijaki nie oznacza żadnej płci, np. *ojciec, matka, dziecię; kogut, kura, kurczę*. W rzeczownikach nieżywotnych, chcąc rozróżnić rodzaj, wypada dodać dla rodzaju męskiego wyraz *ten*, dla żeńskiego *ta*, dla nijakiego *to*, np. *ten stół, ta lampa, to szkło*.

19. Rodzaje rzeczowników poznajemy: 1) ze znaczenia płci, 2) z zakończenia, 3) z pochodzenia.

1. *Ze znaczenia płci*. Rzeczowniki, oznaczające płć męzką, są rodzaju męskiego, np. *ojciec, brat, żołnierz, wół*; rzeczowniki, oznaczające płć żeńską, są rodzaju żeńskiego, np. *matka, siostra, dozorczyń, krowa*; rzeczowniki, nie oznaczające żadnej płci, są rodzaju nijakiego, np. *dziecko, jagnię, cielę*.

2. *Z zakończenia*. Rzeczowniki rodz. męskiego (prawe wszystkie) zakończone są na spółgłoskę twardą; oraz na spółgłoskę miękką, ale z licznymi wyjątkami (*pan, staw, pień*). Rzeczowniki rodz. żeńs. zakończone są na samogłoski *a, i*, oraz (nie należące do rodz. męz.) na spółgłoskę miękką (*ściana, pań, sień, twarz*). Rzeczowniki rodz. nijakiego, zakończone są na *o, e, ę*, *stado, pole, kurczę*.

Z rzeczowników rodz. żeńs. zakończonych na *a*, wyjąmują się: *starosta, hrabia, dozorca* i inne, które ze znaczenia są rodz. męz., oraz zakończone na *yna*, np. *chłopczyzna*.

Z rzeczowników rodz. nijakiego, zakończonych na *ę*, wyjąmuje się wyraz *książe*, który ze znaczenia jest rodz. męz. Z zakończonych na *o*, wyjąmują się imiona rodowe, np. *Fre-*

dro, oraz rodowe zdrobniałe, np. *Tadzio, Jasio*, (również ze znaczenia rodz. męz.).

3. *Z pochodzenia*. Niektóre rzeczowniki, wzięte z obcych języków, zatrzymują rodzaj *dawniej* już posiadany, np. *gimnazyjum, liceum, wotum*, powinny być w języku polskim rodz. męz. jako zakończone na spółgłoskę twardą — jednakże są rodz. nijakiego, gdyż u Rzymian były tegoż rodzaju. Dla téjże przyczyny są rodz. nijakiego: *anatema, dyktema, poema*, pomimo, że z zakończenia powinny być rodzaju żeńskiego — wyraz téż *kometa* (z powyższego powodu), jest rodzaju męskiego.

20. Niektóre rzeczowniki wymagają określenia do oznaczenia rodzaju, np. *samiec* lub *samica zając*, *samiec* lub *samica wróbel*; z ludzkich: *gość, świadek* i *wyrodek* (*osoba*) i niektóre inne, wymagają objaśniającego wyrazu do oznaczenia rodzaju, np. *pożądany z pana* (lub *z pani*) *gość*, *ważny z niego* (lub *z niej*) *świadek*, *z tego syna* (lub *z téj córki*) *istny wyrodek*. Podobnie: *on* (lub *ona*) *skniera, sierota, włóczęga* i t. p.

21. **Liczb** jest dwie: *pojedyncza*, na oznaczenie jednej osoby lub rzeczy, np. *pan, wierzba, jagnię*, i *mnoga*, na oznaczenie wielu osób lub rzeczy, np. *panowie, wierzby, jagnięta*.

Dawniej była jeszcze w użyciu liczba *podwójna*, lecz teraz jest pominięta. Niektóre tylko imiona, oznaczające rzeczy parzyste, zatrzymały jeszcze w kilku przypadkach dawne swe końcówki z liczby podwójnej, jak np. *ręce* (§ 28), *oczy, uszy* (32); podobnie liczebniki *dwa, sto* (56).

22. *Nie mają liczby mnogiej*: 1) *Imiona własne*, np. *Warszawa, Mickiewicz*, wyjąwszy, gdyby wyrazów takich użyto przez porównanie, np. *dwoch Warszaw* nie ma w Polsce (t. j. takich miast jak Warszawa). Nie w każdym stuleciu rodzą się *Mickiewicze* (t. j. tacy poeci jak Mickiewicz). 2) *Zbiorowe i materialne*, np. *stado, zboże, kawa, mléko*. Mówi się jednak: *piękne zboża, bitne wojska*, biorąc na

uwagę w pierwszym razie gatunki ziarn, a w drugim razie —rozmaitość broni. 3) *Przymiotowe*, np. wielkość, jasność, zieloność. 4) *Umysłowe*, np. gorycz, przeznaczenie, wiara, śpiewanie (od śpiewać).

Nie używają się w liczbie pojedynczej niektóre rzeczowniki, z powodu przedstawienia jakoby liczby mnogiej, np. drzwi, szczytce, obcegi i t. p.

23. **Przypadków** jest siedm, które dla obu liczb odpowiadają na następujące pytania:

- Quien es?* 1. **Mianownik**, Kto? co jest?
- ¿quien es?* 2. **Dopełniacz**, Kogo? czyj, czyja, czyje? czego, potrzebujesz?
- ¿a quien es?* 3. **Celownik**, Komu? czemu? (daję).
- ¿que ves?* 4. **Biernik**, Kogo? co widzisz?
- ¿que dice?* 5. **Wołacz**, wołając, o!
- ¿con quien es?* 6. **Narzędnik**, Kim, czém? (z kim, z czém)?
- ¿donde es?* 7. **Miejscownik**, w kim, w czém? (przy kim, przy czém)?

Pytanie *kto?* służy dla rzeczowników żywotnych, *co?* —dla nieżywotnych. Jeżeli zatem szuka ktoś czego, np. w szufladce, pytam się: *czego* szukasz (a nie *kogo?*), gdyż domyślną jest rzecz nieżyjąca; odwrotnie, pytam się: *kogo* szukasz? np. w ogrodzie, jeśli domyślnym jest brat, siostra i t. p.

Przypadek 1-szy i 5-ty są *niezależne*, bo używane są bez względu na inne wyrazy; pozostałe zaś przypadki nazywają się *zależnymi*, bo od innych zależą wyrazów.

Pierwotne zakończenie rzeczowników znajdujemy w przyp. 1-szym l. p., który odpowiada na pytanie *kto?* albo *co* jest?

XX. *olotgo*
[Handwritten signature]

3. Podział imion rzeczownych na formy, czyli deklinacje.

24. Mamy cztery deklinacje przypadkowania rzeczowników.

I *Deklinacyja* dla rzeczowników rodz. **męzkiego** z zakończeniem *spółgłoskowém*, oraz imion chrzestnych zdrobniałych na **o**, np. *pan, koń, Józio*.

II *Deklinacyja* dla rzeczowników rodz. **męzkiego** z zakończeniem *samogłoskowém a*, oraz nazwisk familijnych na **o**, nadto dla rodz. **żeńskiego** z zakończeniem także *samogłoskowém* na **a, i**, np. *woźnica, Fredro, ściana, burza, pani*.

III *Deklinacyja* dla rzeczowników rodz. **żeńskiego** z zakończeniem *spółgłoskowém* np. *sień*.

IV. *Deklinacyja* dla rzeczowników rodz. **nijkiego** z zakończeniem *samogłoskowém o, e, ę*, i nadto należy tu jeden rzeczownik męzki zakończony na *ę* (książę), np. *drzewo, pole, dziecię, imię, książę*.

1. Wzory deklinacyi pierwszój.

25. *Liczba pojedyncza.*

1.	Pan	koń	Józio
2.	Pana	konia	Józia
3.	Panu	koniowi	Józiowi
4.	jak 2-gi	jak 2-gi	jak 2-gi
5.	Panie!	koniul	Józiu!

6.	Panem	koniem	Józiem
7.	w Panu	koni	Józiu.

Liczba mnoga.

1.	Panowie	konie	Imiona
2.	Panów	koni	
3.	Panom	koniom	własne nie
4.	jak 2-gi	jak 2-gi	
5.	Panowie!	konie!	używają się
6.	Panami	końmi	
7.	w Panach	koniach	w l. m.

26. *Uwagi:* Rzeczowniki rodz. męz. w 1-m i 2-im wzorze z zakończeniem spółgłoskowym, do pierwiastku w przyp. 1-szym l. p., nie przybierają żadnego zakończenia. (Odróżniamy tu zakończone na spółgłoskę twardą od zakończonych na spółgłoskę miękką).

W 3-im wzorze końcówka *o* łączy się z pierwiastkiem za pomocą spójki *i*, np. Tadzio, Kazio.

Przyp. 2-gi l. p. kończy się na *a* lub *u*, np. Stycznia, Lublina, bzu, Piątku, lub też zmienia tę końcówkę, odpowiednio do zmiany znaczenia, np. złowiono stokfisz (rybę; nie lubię stokfiszu (ryby już przyrządzonej)). Lipiec (miesiąc)—Lipca; lipiec (miód)—lipcu. Dech, ma: *tehu*. Tydzień—tygodnia. Wół—wołu; inne zwierzęce na *a*: lwa, motyla i t. p.

Przyp. 3-ci l. p. kończy się na *owi*, niektóre zaś mają skrótowiec na *u*, np. stróżowi, bratu, chłopu.

Przyp. 4-ty l. p. w żywotnych kończy się jak 2-gi, w nieżywotnych—jak 1-szy, z niewielu wyjątkami, np. jak 2-gi zam. 1-szy (znalazłem) talara, dukata, rubla, grzyba, rydza; i odwrotnie jak 1-szy zam. 2-gi (widziałem) pułk, naród, gmin, lud.

Przyp. 5-ty i 7-my l. p. kończy się na *u* lub *e*. Przez nieforemność: *Jeżus Chrystus*. ma: *Jeżu Chryste! ksiądz-księżel i w l. m. księża, księży; lud-ludu! dziad dziadu! syn-synu!* (mogą mieć także: *ludzie! dziudzie! synie!*).

Przyp. 6-ty l. p. kończy się na *em*: jednakże *raz*, ma zakończenie męzkie lub żeńskie: *tym razem* (np. ciosem, lub też za pierwszym, drugim i t. d.)—*tą razą* (zam. teraz, w tém położeniu).

Przyp. 1-szy l. m. pierwszego wzoru ma cztery zakończenia, na *owie*, *e*, *y*, *i*, np. *panowie*, *poganie*, *wilcy*, *chłopi*; *pany*, *pogany*, *wilki*, *chłopy*. W drugim wzorze końcówek jest trzy: *owie*, *e*, *y*, np. *królowie*, *króle*, *goście*, *kupcy*. Cudzoziemskie na *s. n, t*, mają w l. m. na *a*: *procesa*: *egzamina*, *koncepta*; inne na *y*: *asy*, *bilety*, *akty* (w dramacie *akta*); okręt, przedmiot, pułk, urząd, żywot, szczegół, mają: *okręty*, *przedmioty*, *pułki*, *urzędy*, *żywoty*, *szczegóły*. Żyd, anioł—*żydzi* (albo *żydowie*), *anieli*— (albo *aniołowie*, *anioły*); *wuj*, *król*, *gość* mają l. m. na *owie* albo *e*.

Nieforemności. Rzeczowniki, odstępujące od wskazanych wzorów przypadkowania, zowią się *nieforemnymi*. W deklinacji I-jej *nieforemnie* mają: brat, *bracia*; cud, *cud*; człowiek, *ludzi*; jęczmień, *jęczmiona*; przyjaciel, *przyjaciele* albo *przyjacioly*: od którego to wyrazu formują się dalsze: *przyjaciół*, *przyjaciółom* i t. d.; rok ma *lata*, od czego formują się dalsze przypadki; dzień—*dni* (np. *suchedni*); tydzień—*tygodnia*, l. m. *tygodnie*; szlachcic—*szlachta*, Włoch *Włosi* i *Włochy*, od czego idą dalsze przypadki: *Włochów*, *Włochom* i t. d.

Przyp. 2-gi l. m. kończy się na *ów*, a niekiedy na *y*, *i*, np. *panów*, *pieniędzy*, *gości*. Przyjaciel ma *przyjaciół*; zakończone na *anin*, mają na *an* (pogan); zakończone na *l*, *rz*, (król, pisarz) mają na *ów* i na *i* (oraz na *y*, zastępcze *i* (10), np. *królów*, *obywatelów* albo *króli*, *obywateli*; *pisarzów* albo *pisarzy*. Czasem końcówka zmienia się przy zmianie znaczenia, np. *pisarzów* (autorów) i *pisarzy* (w biurze; *uczniów* (w szkołach) i *uczni* (rzemieślniczych).

Przyp. 3-ci l. m. kończy się na *om*, np. *panom*, *koniom*.

Przyp. 4-ty l. m. w żywotnych kończy się jak 2-gi, w nieżywotnych jak 1-szy.

Przyp. 5-ty l. m. we wszystkich formach kończy się jak 1-szy.

Przyp. 6-ty l. m. we wszystkich rzeczownikach koń-

czy się na *ami*, albo *mi*, np. *panami*, *końmi*, *braćmi* (tu miękka spółgłoska nie przyjmuje *a*); podobnie: *paniami*, *ścianami*, *sieniami*, *drzewami*, *dziećmi*. Niekiedy używamy formy dowolnej polszczyzny na *y*, np. ze *lwy*, ze *zwierzęty*.

Przyp. 7-my l. m. we wszystkich rzeczownikach kończy się *ach*, np. w *panach*, w *koniach*, w *burzach*, w *pieśniach*, w *polach*.

2. Wzory deklinacji drugiej.

27. Liczba pojedyncza.

1.	woźnica	Fredro	Ściana	burza	pani
2.	woźnicy	Fredra	Ściany	burzy	pani
3.	woźnicy	Fredrze	Ścianie	burzy	pani
4.	woźnicę	jak 2-gi	Ścianę	burzę	panią
5.	woźnico!	Fredro!	Ściano!	burzo!	pani!
6.	woźnicą	Fredrem	Ścianą	burzą	panią
7. w	woźnicy	Fredrze	Ścianie	burzy	pani

Liczba mnoga.

1.	woźnice	Imiona	Ściany	burze	panie
2.	woźnic	własne	Ścian	burz	pań
3.	woźnicom		Ścianom	burzom	paniom
4.	woźnice	nie uży-	Ściany	burze	panie
5.	woźnice!	wają się	Ściany!	burze!	panie!
6.	woźnicami		Ścianami	burzami	paniami
7. w	woźnicach	w l. m.	Ścianach	burzach	paniach

28. Uwagi: 1) W przyp. 1-szym l. p. zakończonych na *a*, odróżniamy przybierające to *a* do pierwiastku zakończonego na spółgłoskę twardą (np. *ściana*), od przybierających też końcówkę (*a*) do pierwiastku zakończonego na spółgłoskę miękką (np. *burza*).

2) Podług wzorów for. 2-ój przypadkują się także zakończone na *yja*, *ija*, np. *Maryja*, *linija*.

Przyp. 2-gi l. p. kończy się na *y* lub *i*; w męzkich na *a* mają na *a*; w wyrazach obcych zakończonych na *yja*, *ija*, na *yi*, *ii*, np. *Rossyi*, *Zofii*, — w swojskich zaś: *szyja*, *nadzieja*, mają *szyi*, *nadziei*.

Przyp. 3-ci i 7-my l. p. kończy się na *e* lub *y*, *i*. Spółgłoska *a*, przechodzi tu w *e*, np. *miara*, *mierze*; *ofiara*, *wierze*.

Przyp. 4-ty l. p. miewa trojaki zakończenia: 1) Zakończony na *a*, mają na *e*, np. *ściane*, *woźnice*, wyjąwszy ludzkoziemskie na *yja*, *ija*, które mają na *a*: *Maryja*, *Zofija*, a także: *suknia*, *rola* (grunt), *wola*, *msza*, kończą się w prz. 4-tym na *a*. 2) Zakończony na *i*, mają na *a*: *panią*, *boginią*, *księżką*. W męzkich na *a*, mają jak 2-gi.

Przyp. 5-ty l. p. kończy się na *a*, (ściano!); w zdrobniałych osobowych na *u* (Zosiu!); w innych na *i* (pani!).

Przyp. 6-ty l. p. kończy się na *a*: *burzą*, *panią*; w męzkich na *a*, mają na *em*.

Przyp. 1-szy l. m. kończy się na *y*, *i*, *e*, np. *głowy*, *nogi*, *burze*.

Przyp. 2-gi l. m. kończy się na ostatnią spółgłoskę: np. *burza*, *pani*, mają: *burz. pań*. Zakończony na *yja*, *ija* (prowinicyja, religija), powszechnie prawie piszemy: *prowinicyj*, *religij*, dla odróżnienia od przyp. 2-go l. p. (lubo *j* nie powinno wspierać się na *y*, *i* § 11, 2).

Nieforemnie mają: rzeczownik *ręka*, ma pd. 7-my l. p. *w ręku*; w l. m. zatrzymuje końcówki z dawniej liczby *podobnej* (§ 21), a mianowicie: przyp. 1, 4 i 5-ty *ręce*, 2, 3, 6 i 7 *foremnie*, albo też po dawnemu: 2 *ręku*, 6 *rękoma*, 7 *w ręku*. *Węgry*, *Niemcy*, mają pd. 7-my l. m. w *Węgrzech*, w *Niemczech*; *Prusy*: w *Prusiech*; *Inflanty*: w *Inflanciech*; bywa także foremnie w *Inflantach*.

Hrabia i *Sędzia*, mają odmianę męzką, żeńską i przydatnikową, jako to: *L. P.* 1. *hrabia*, 2. *hrabiego* (*hrabi*), 3. *hrabiemu* (*hrabi*), 4. *hrabiego* (*hrabię*), 5. *hrabiol*, 6. *hrabią*, 7. w *hrabi*; *L. M.* 1. *hrabiowie*, 2. *hrabiów*, 3. *hrabiom*, 4. *hrabiów*, 5. *hrabiowie!* 6. *hrabiami*, 7. w *hrabiach*; podobnie odmienia się: *sędzia*, *murgrabia* i t. p. Widzimy

Gramatyka polska.

tu, że przyp. 2, 3 i 4-ty l. p. ma odmianę przymiotnikową na *ego, emu* (42).

3. Wzór deklinacji trzeciej.

29.

↳ *Liczba pojedyncza.*

1. Sień
2. Sieni
3. Sieni
4. Sień
5. Sieni!
6. Sienią
7. w Sieni.

Liczba mnoga.

1. Sieni
2. Sieni
3. Sieniom
4. Sieni
5. Sieni!
6. Sieniami
7. w Sieniach.

30. *Uwagi.* Rzeczowniki formy 3-ój (podobnie jak for. 1-ój), do pierwiastku w przyp. 1-ym l. p. nie przybierają żadnego zakończenia. Przed spółgłoską miękką, przechodzi *ę* w *e*, np. gałąź, gałęzi.

Przyp. 4-ty l. p. ma jak 1-szy.

Przyp. 1 i 4-ty l. m. kończy się na *i*, wyjąwszy, gdy właściwość mowy (10) wymaga *y* (zastępczego): kości, nocy, myszy. Wyjątek stanowią zakończone na *ew*, np. chorągiew, cerkiew, które mają: chorągwi, cerkwi (zam. na *y*).

Straż, kąpiel, kieszeń i t. p. mają strażę, kąpiele, kieszenie; *rozkosz, twarz*, mają w l. m. *rozkosze, twarze*, co weszło już w zwyczaj; należy jednak mówić: *nocy, wsi, sieci, przepaści* (nie zaś: *noce, wsie, siecie, przepaście*).

4. Wzory deklinacji czwartej.

31.

Liczba pojedyncza.

1. Drzewo	pole	dziecię	imię	książę
2. Drzewa	pola	dziecięcia	imienia	książęcia
3. Drzewu	polu	dziecięciu	imieniu	książęciu
4. j	a	1 - s	z	jak 2-gi
5. Drzewem	polem	dziecięciem	imieniem	jak 1-szy
6. Drzewie	polu	dziecięciu	imieniu	książęciem
7. w				książęciu

32.

Liczba mnoga.

1. Drzewa	pola	dzieci	imiona	książęta
2. Drzew	pól	dzieci	imion	książąt
3. Drzewom	polom	dzieciom	imionom	książętom
4. j	a	1 - s	z	jak 2-gi
5. Drzewami	polami	dziećmi	imionami	jak 1-szy
6. Drzewach	polach	dzieciach	imionach	książętami
7. w				książętach

32. *Uwagi:* W przyp. 1-ym l. p. odróżniamy źródła słów z zakończeniem na spółgłoskę twardą, (drzewo), od tegoż zakończenia na spółgłoskę miękką (pole).

Przyp. 6-ty l. p. kończy się na *em* — 7-my w zakończonych na *o*, mają na *e* (stado w stadzie), w innych na *u* (w polu, jagnięciu i t. p.) Zakończenia innych przypadków nie przedstawiają żadnej trudności.

Nieforemnie mają: *czoło* przyp. 7-my l. p. na *czoło*, albo na *czelo* (wojska); *dziecię*, ma l. m. *dzieci*; *książę*, ma dalszą odmianę *książęcia*, albo: księcia, księciu, księciem, w księciu. *Narzędzie*, *pienie*, ma w przyp. 2-gim l. m. narzędzi, pieni; *niebo*, w l. m. nieba, albo: niebiosą; *ziele* — ziola; *nasienie*—nasiona. Cudzoziemskie na *um*, np. *Gimnazjum*, są w l. p. nieodmienne — w l. m. zamieniają *um* na *a*: *Gimnazya*.

oko, *ucho*, mają w l. m. foremnie: *oka*, *ucha*, gdy używamy je przenośnie (np. *oka* w sieci, *ucha* u dzbana), albo nieforemnie, gdy oznaczają narzędzia zmysłowe i wtedy zatrzymują końcówki dawniej liczby podwójnej: przyp. 1, 4 i 5-ty *oczy*, *uszy*; 2-gi *oczu*, *uszu*; 3-ci *oczom*, *uszom*; 6-ty *oczyna*, *uszyna*; 7-my *w oczach*, *w uszach* (21).

II. Imię przymiotne.

1. Wiadomości wstępne.

33. Imię przymiotne, albo krócej mówiąc *przymiotnik*, jestto nazwisko jakiej osoby lub rzeczy, np. uczeń *pilny*, wieża *wysoka*, szkło *czyste*; wyrazy: *pilny*, *wysoka*, *czyste* są przymiotnikami, jako oznaczające przymiot wskazanę osoby (uczeń), lub rzeczy (wieża, szkło).

Przymiotniki bywają: *przymiotne* i *przymiotowe*.

Przymiotne są to właściwe przymiotniki, np. *piękny*, *brzydki*, *drogi*, *tani*; *przymiotowe* są to przymiotniki utworzone z rzeczowników, np. *stołowy*, *domowy*, *pański*.

Z **właściwych rzeczowników** można utworzyć *przymiotniki*, i na odwrót: z **właściwych przymiotników** utworzyć *rzeczowniki*.

np. z *rzeczow.* *pan*, *stół*: *przymiotniki* *pański*, *stołowy*;

z *przymiot.* *piękny*, *dobry*: *rzeczowniki* *piękność*, *dobroć*.

Logicznie zrozumieć możemy, że w pierw był *pan*, a później powstał *pański*, np. pokój, kapelusze i t. p., zatem wyraz *pański*, utworzył się od *pan*, i podobnie: w pierw był *piękny*, a z niego dopiero powstało wyobrażenie o *piękności*; tu zatem wyraz *piękność*, utworzył się od *piękny*.

2. Odmiany imion przymiotnych.

34. **Przymiotniki** mają podobnie jak rzeczowniki, trzy rodzaje (męski, żeński i nijaki), dwie liczby (pojedynczą i mnogą), i siedm przypadków.

Rzeczowniki mają trzy rodzaje i różnią się od przymiotników tęp, że dla wyrażenia każdego rodzaju mają oddzielne wyrazy: np. *stół*, *wierzba*, *okno*; przymiotniki zaś, dla zmiany rodzaju, zmieniają tylko końcówki, np. *dobry*, *dobra*, *dobre*.

Przymiotniki odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki, i w tęp odmianie zachowują zgodę z rzeczownikami do których należą: t. j. *jakiego* rodzaju, liczby i przypadku jest rzeczownik, *takiego* rodzaju liczby i przypadku jest przymiotnik, np. w *stole* drewnianym, niskim i okrągłym; na *wierzby* zielone, piękne i wysokie; *oknem* szerokiém, widném i czystém.

Rodzaj, liczbę i przypadek przymiotnika, najwłaściwiej poznajemy po rzeczowniku do którego należy, albo po zakończeniu.

Przymiotniki kończą się w rodzaju męzkim na *y*,

i, np. *piękny, tani*; w rodz. żeń. na *a*: *piękna, tania*; w rodz. nijakim na *e*: *piękne, tanie*.

35. Niektóre przymiotniki mogą odrzucić końcówkę *y* w rodz. męz., np. *syty, pełen, godzien* (zam. *syty, pełny, godny*), a w tym razie często przy zbiegu spółgłosek przyjmują wstawne *e*. Jestto zabytek dawniej polszczyzny, gdy przymiotniki odmieniano rzeczownie.

Następujące przymiotniki, zaimki przymiotne, oraz liczebnik *jeden* wzięty przymiotnie, mają w rodzaju męz. zakończenie spółgłoskowe, a w rodz. nijakim kończą się zwykle na *o*.

rad rada rado (e), wart warta warto,
kontent kontenta kontento (e), ów owa owo,
on ona ono, ten ta to,
sam sama samo, wszystek wszystka wszystko,
jeden jedna jedno.

36. Przymiotniki w siedmiu przypadkach obu liczb odpowiadają na następujące pytania:

Liczba pojedyncza.

Rodzaj męzki	żeński	nijaki
1. który? jaki?	która? jaka?	które? jakie?
2. którego? jakiego?	której? jakiej?	którego? jakiego
3. któremu? jakiemu?	której? jakiej?	któremu? jakiemu?
4. którego? jakiego? (jaki?)	którą? jaką?	które? jakie?
5. <i>wołając!</i>	<i>wołając!</i>	<i>wołając!</i>
6. którym? jakim?	którą? jaką?	którem? jakim?
7. w którym? w jakim?	w której? w jakiej?	w którym? w jakim?

Liczba mnoga.

1. którzy? jacy?	które? jakie?	pytania te same
2. których? jakich?	których? jakich?	
3. którym? jakim?	którym? jakim?	
4. których? jakich?	które? jakie?	co w rodzaju
5. <i>wołając!</i>	<i>wołając!</i>	
6. którymi? jakimi?	którymi? jakimi?	żeńskim.
7. w których? w jakich?	w których? [mi? w jakich?]	

Przymiotniki odpowiadają zwykle na pytanie: *jaki? jaka? jakie?* np. *jaki uczeń?* — pilny; jednakże przymiotniki oznaczające posiadanie, odpowiadają na pytanie: *czyj? czyja? czyje?* np. *czyja praca?* — ludzka; nakoniec przymiotniki oznaczające następstwo, odpowiadają na pytanie: *który? która? które?* np. *która godzina?* — ostatnia.

W prz. 4-ym l. p. rodz. męz. pytanie *jakiego*, odnosi się do imion żywotnych, a *jaki?* — do imion nieżywotnych, np. *widziałem psa — jakiego?* — wiernego; *mam dom, ogród — jaki?* — obszerny.

37. Pochodzenie przymiotników, znajdujemy w przyp. 1-ym l. p., który odpowiada na pytanie: *który? która? które?* albo *jaki? jaka? jakie?*

38. **Stopniowanie**, czyli odmiana przez stopnie, właściwą jest wyłącznie samym tylko przymiotnikom.

Przez stopnie podnosimy lub zniżamy znaczenie danego przymiotnika, np. *miły, miłutki, miłszy, najmiłszy*. Przymiotniki, np. *brzydki, brzydszy, najbrzydszy* mają też samo znaczenie, ale z różnicą co do stopnia téj własności.

Stopniowanie *jast* albo *porównawcze*, albo *bezwzględne*.

Stopniowanie *porównawcze* zachodzi, gdy rzecz daną porównujemy z inną rzeczą téjże własności, np. Piotr *pilniejszy* od Pawła; Jan *najpilniejszy* z uczniów.

Stopniowanie *bezwzględne* zachodzi, gdy rzecz daną podnosimy lub zniżamy bez względu na inną rzecz téjże własności, np. *miły* poranek, *najpocziwszy* człowiek (t. j. bardzo pocziwy).

39. Stopni jest trzy: *równy*, *wyższy* i *najwyższy*.

np. stopień *równy*, *wyższy*, *najwyższy*,
silny *silniejszy* *najsilniejszy*,
tani *tańszy* *najtańszy*,

Stopień *równy* oznacza przymiot wzięty bez porównania, np. *piękny*, *brzydki*.

Stopień *wyższy* oznacza przymiot wzięty w wyższym stopniu dobrego lub złego, w porównaniu z przyznawanym innemu przedmiotowi, np. *piękniejszy*, *brzydszy*.

Stopień *najwyższy* oznacza przymiot wzięty w najwyższym stopniu dobrego lub złego, w porównaniu z przyznawanym innym przedmiotom, np. *najpiękniejszy*, *najbrzydszy*.

40. Stopień *wyższy* formuje się od równego przez zmianę końcowego *y* lub *i* na *szy*, przyczem dla łagodniejszego brzmienia zmiękcza się przedostatnia spółgłoska twarda, wtrąca się *ej*, lub téż spółgłoska ta podlega opuszczeniu, np. stały, *stałszy*; piękny, *piękniejszy*; brzydki, *brzydszy*.

Niekiedy stopień wyższy dla lepszego brzmienia tworzy się przez omówienie, t. j. przez dodanie wy-

razów: *więcej*, *bardziej* i t. p., np. łysy, *więcej* łysy; gorzki, *bardziej* gorzki.

Stopień *najwyższy* formuje się przez dodanie do stopnia wyższego przybranki *naj*, która ponieważ jest przybranką, pisze się łącznie z swoim wyrazem, np. *najpiękniejszy*, *najbrzydszy*.

Następujące przymiotniki stopniują się nieforemnie:

dobry	—	lepszy,	daleki	—	dalszy,
zły	—	gorszy,	wysoki	—	wyższy,
wielki	—	większy,	nizki	—	niższy,
mały	—	mniejszy,	i wszystkie zakończone		
lekki	—	łżejszy,	na <i>ki</i> , <i>eki</i> , <i>oki</i> .		

Obok rozumowania logicznego (33), poznaje się właściwe przymiotniki (przymiotne 33) z tego, że odmieniają się przez stopnie.

Nie odmieniają się zaś przez stopnie: 1) Przymiotniki utworzone z rzeczowników, np. stołowy, domowy. 2) Oznaczające same przez się stopień najwyższy, np. Wszechmocny, wielmożny.

3. Podział imion przymiotnych na formy, czyli deklinacje.

41. Mamy trzy deklinacje przypadkowania przymiotników:

I *Deklinacja* dla przymiotników rodz. męskiego, oraz rzeczowników zakończonych jak przymiotniki na *y*, *i*, *e*.

II *Deklinacja* dla przymiotników rodz. żeńskiego, oraz imion własnych żeńskich zakończonych na *ka* i *owa*.

III *Deklinacja* dla przymiot. rodz. nijakiego.

1) Wzory deklinacji pierwszej.

42.

Liczba pojedyncza.

1.	Piękny	tani	Walery	Zamojski	leśniczy	Noe
2.	Pięknego	taniego	Walerego	Zamojskiego	leśniczego	Noego
3.	Pięknemu	tanicemu	Waleremu	Zamojskiemu	leśniczemu	Noemu
4.	jak 2-gi lub 1-szy	jak 1-szy	j	a	2 - g i	
5.	Pięknym	tanim	s z y	j a k	1 - s z	y
6.	w Pięknym	tanim	Walerym	Zamojskim	leśniczym	Noem
7.			Walerym	Zamojskim	leśniczym	Noem

Liczba mnoga.

1.	Piękni	tani	Zamojscy	leśniczowie
2.	Pięknych	tanich	Zamojskich	leśniczych
3.	Pięknym	tanim	Zamojskim	leśniczym
4.	jak 2-gi lub 1-szy	jak 1-szy	j a k	2 - g i
5.	jak 1 - s z y		j a k	1 - s z y
6.	Pięknymi	taniami	Zamojskimi	leśniczymi
7.	w Pięknym	tanich	Zamojskich	leśniczych

43. *Uwagi:* Przyp. 6-ty i 7-my l. p. kończy się na *ym*, *im*, np. pięknym, tanim; w pięknym, w tanim.

Przyp. 1-szy l. m. ma dwoiste zakończenie: *mężkie*, np. bogaci i ubodzy ludzie, i *żeńskie*, np. bogate i ubogie chłopcy. W zakończonych na *ony*, samogłoska *o* przechodzi w *e*, np. zbudzony, zbudzeni.

Przyp. 6-ty l. m. kończy się na *ymi*, *imi*, np. pięknymi, tanimi; przyp. 7-my na *ych*, *ich*: w pięknym, w tanim.

2) Wzory deklinacji drugiej.

44. *Liczba pojedyncza.*

1.	piękna	tania	Zamojska	Janowa
2.	} pięknej	tanięj	Zamojskiej	Janowej
3.				
4.				
4.	piękną	tanią	Zamojską	Janową
5.	jak	1 - s z y	jak	1 - s z y
6.	jak	4 - t y	jak	4 - t y
7.	w pięknej	tanięj	Zamojskiej	Janowej

Liczba mnoga.

1.	piękne	tanie	Zamojskie
2.	pięknym	tanich	Zamojskich
3.	pięknym	tanim	Zamojskim
4.	} jak	1 - s z y	jak 1-szy
5.			
6.	pięknymi	taniami	Zamojskimi
7.	w pięknym	tanich	Zamojskich

45. *Uwagi:* Przyp. 2-gi, 3-ci i 7-my l. p. kończy się na *ej*: pięknej, tanięj, Zamojskiej, Janowej.

Przyp. 4-ty i 6-ty l. p. kończy się na *ę*: piękną, tanią, i t. p.

3) Wzory deklinacyi trzeciój.

46. Liczba pojedyncza.

1.	piękne	tanie
2.	pięknego	taniego
3.	pięknemu	taniemu
4.	} j a k 1 - s z y	
5.		
6.	piękném	taniém
7.	w piękném	taniém

Liczba mnoga.

1.	piękne	tanie
2.	piękných	tanych
3.	pięknym	taním
4.	} j a k 1 - s z y	
5.		
6.	pięknemi	taniemi
7.	w piękných	tanych

47. Uwagi: Przyp. 6-ty i 7-my l. p. kończą się na *em*: piękn^{em}, tani^{em}; w piękn^{em}, w tani^{em}.

W l. m. wszystkie przypadki formy 3-ój, mają te same zakończenia co w l. m. formy 2-ój.

W przymiotnikach trzeba zauważyć, czyli należą one do rzeczowników rodzaju męzkiego lub nijakiego, gdyż w przyp. 6-tym i 7-ym l. p. w zgodzie z rodz. męz. mówi się: pięknym i tanim *olówkiem*, w pięknym i tanim domu — w zgodzie zaś z rodz. nijakim: piękném i taniém *piórem* w piękném i taniém *zwierciadle*.

48. Uwagi ogólne. Widzimy, że na wzór przymiotników, przypadkują się niektóre rzeczowniki z powodu swego przymiotnikowego zakończenia, albo téż pochodzenia, np. złoty, Luty, bliźni, woźny, podstoli, królowa, bratowa, leśniczowa; święcone, strawne, okrężne, mostowe, warszaw-

skie i t. p. Jednakże rzeczownik *księżna* i inne rodz. żeńsk. oznaczające godność z zakończeniem *yna*, *ina*, mogą także odmieniają się podług formy 2-ój przymiotników. np.

	L. P.	L. M.
1.	Podstolina	Podstoliny (e)
2.	— ny (néj)	n (ych)
3.	— nie (néj)	nom (ym)
4.	— nę (ną)	ny (e)
5.	— no! (na)	ny (e!)
6.	— ną	nami (emi)
7.	— nie (niéj)	nach (ych)

49. Nieforemności. Przymiotniki, odstępujące od wskazanych wzorów przypadkowania, zowią się *nieforemnymi*, np. *jeden*, *a*, *o*, (zam. *jeden*, *a*, *e*); którym zaś brak jakich przypadków, lub całej liczby, zowią się *ułomnymi*, np. *bla- chy*, *a*, *e*; *rad*, *a*, *e*; *wart*, *a*, *e*.

Odmianę przymiotników: *wesół*, *godzien*, *rad*, *wart* i t. p. zwać możemy *ściągniętą*. Jestto zabytek dawniej polszczyzny, gdy przymiotniki odmieniano rzeczownie (35); odmianę innych przymiotników (i niektórych zaimeków) zwać możemy *złożoną*, gdyż widzimy w nich dwie części, t. j. przymiotnik dany do odmiany i zaimek *i—ja*, *je*, np. *dobry* (*a*, *e*), brzmiało dawniej: *dobri*, *dobra-ja*, *dobro-je*; *dobrego*, *dobréj*, brzmiały tak samo i dawniej, a wytworzyły się z *dobrajego*, *dobry- jéj*.

50. Rzeczowniki złożone z dwóch rzeczowników, podlegają odmianie przez przypadki w tym z nich tylko, który postawionym jest w przyp. 1-szym, drugi zaś wyraz nie zmienia zakończenia, np. *sztuka* mięsa, *sztuki* mięsa i t. d. — jeśli oba postawione są w przyp. 1-szym, to wspólnie odmieniają się, np. *Bóg-człowiek*, *Boga-człowieka* i t. d.

Przymiotniki, stanowiąc z rzeczownikami wyraz *złożony*, przypadkują się wspólnie z nimi, np. *Wielkanoc*, *Wielkiejnocy*. W wyrazach oddzielnych, przy-

miotnik w odmianie zależnym jest od rzeczownika, np. pd. 4: widziałem *piękny* dom i *pięknego* człowieka.

III. Imię liczebne.

1. Wiadomości wstępne.

51. Liczebniki są to wyrazy, służące do oznaczenia ilości, czyli liczby osób lub rzeczy, np. *dwóch* ludzi, *pięć* książek i t. p.

Liczebniki bywają następujące:

1. *Główne*, od których inne pochodzą, np. *pięć*, *dziesięć*, *sto*, *oba* *obydwaj*, *czterej* i t. p.

2. *Porządkowe*, oznaczające porządek rzeczy po sobie idących, np. *pierwszy*, *drugi*, *trzeci* i t. d.

3. *Ułamkowe*, wyrażające część całości, np. *trzy czwarte*, *pięć szóstych*.

4. *Zbiorowe*, oznaczające zbiór rzeczy jednego gatunku, np. *dwoje*, *troje*, *pięcioro*, *oboje*.

5. *Wielorakie*, oznaczające zbiór rzeczy różnego gatunku, np. *dwojaki*, *trojaki*.

6. *Składowe*, oznaczające z ilu części przedmiot jest złożony, np. *pojedynczy*, *podwójny*, *potrójny*.

52. Liczebniki odpowiednio do swych końcówek odmieniają się jak rzeczowniki lub jak przymiotniki, czyli: rzeczownie lub przymiotnie.

Rzeczownie odmieniają się *główne* i *zbiorowe*.

Uwaga: Mówiąc o ilości mężczyzn, dodajemy pytanie: *ilu?* np. *Ilu* uczniów? *synów?* *żołnierzy?* — *jeden*, *pięciu*, *stu*; — w innych razach dodajemy pytanie: *ile?* np. *Ile* domów? *matek?* *szkieł?* — *jeden* (a, o), *pięć*, *sto*.

Przymiotnie odmieniają się: *porządkowe*, *wielorakie* i *składowe*. Mają one zakończenie przymiotników, dla tego też np. *drugi*, *druga*, *drugie*, odmieniają się, jak *tani*, *tania*, *tanie*. Odmienia się także przymiotnie liczebnik *jeden*, jeśli należy do wyraźnego lub domyślnego rzeczownika, np. *jeden*, *jedna*, *jedno* (ojciec, matka, dziecko).

Na odmiany przymiotne liczebników, służyć mogą wzory odmian samychże przymiotników (deklinacja I, II i III-cia §§ 42, 44, 46), gdyż też same zachodzą końcówki, np. *pierwszy*, *pierwszego*, *pierwszemu*, jak: *dobry*, *dobrego*, *dobremu*; *pierwsza*, *pierwszej*, jak: *dobra*, *dobrej* i t. p.

53. *Ułamkowe*, jako złożone z dwóch liczebników, odmieniają się albo w obu częściach przymiotnie, np. *jedna trzecia*, *jednej trzeciej* — albo też w pierwszej połowie rzeczownie, a w drugiej przymiotnie, np. *pięć szóstych*, *pięciu szóstym*.

2. Wzór odmian liczebników rzeczownych.

54. Liczebniki: *jeden*, *dwa*, *trzy* i *cztery*, mają znaczenie przymiotników.

Jeden, *jedna*, *jedno*, mają odmianę zaimkową, regularną, jak *on*, *ona*, *ono*.

Dwaj, *dwa*, *dwie*, *obaj*, *oba*, *obie*, *obydwaj*, *obydwa*, (*obadwa*), *obydwie*; *trzej*, *trzy* i *czterej*, *cztery*, mają odmianę nieregularną podług następującego wzoru:

Przyp.	rodzaj męzki		żeński	niżaki
	osobowe	rzeczowe		
1 i 5	<i>dwaj</i> , <i>obaj</i> , <i>obydwaj</i>	<i>dwa</i> , <i>oba</i> , <i>obydwa</i> (<i>obadwa</i>)	<i>dwie</i> , <i>obie</i> , <i>obydwie</i> (<i>obiedwie</i>)	<i>dwa</i> , <i>oba</i> , <i>obydwa</i> (<i>obadwa</i>)
2 i 7	<i>dwóch</i>	(<i>albo dwu</i>),	<i>obu</i> , <i>obydwóch</i> ,	
3	<i>dwom</i>	<i>obu</i>	<i>obydwom</i>	
4	<i>jak 2-gi</i>	<i>j a k</i>	<i>1 - s z y</i>	

6	dwoma, oboma (albo obu), obydwoma		dwiema, obiema (obu) obydwoma; albo jak rodz. męzki	jak rodz. męzki
Przyp.	rodzaj męzki		żeński	nijaki
	osobowe	rzeczowe		
1 i 5	trzej, czterej	trzy, cztery	trzy, cztery	trzy, cztery
2 i 7	t r z e c h, c z t e r e c h			
3	t r z e m, c z t e r e m			
4	jak 2 gi j a k 1 - s z y			
6	t r z e m a, c z t e r e m a.			

55. Dalsze liczebniki od *pięć* do włącznie *99* odmieniają się podług tych dwóch wzorów:

1. sześć pięćdziesiąt
2. sześciu pięćdziesięciu
3. sześciu pięćdziesięciu
4. jak 1-szy lub 2-gi
5. jak 1-szy
6. sześcią pięćdziesięcią
7. w sześciu pięćdziesięciu.

Liczebniki te w pd. 6-tym, kończyć się także mogą na *oma*, np. *sześcioma*, *dziesięcioma* palcami.

56. Liczebnik *sto* odmienia się rzeczownie, jak np. rzeczownik rodz. nijakiego *dział*.

Jeżeli *sto* położone jest przy rzeczowniku, to ma odmianę ułomną, jako to:

Liczba pojedyncza.

Przyp.	rodzaj męzki		żeński	nijaki
	osobowe	rzeczowe		
1	sto uczniów	sto koni	sto ryb	sto dział
2	stu uczniów	koni	ryb	dział
3	stu uczniom	koniom	rybom	działom
4	jak 2-gi j a k 1 - s z y			
6	stu uczniami	końmi	rybami	działami
7	(w) stu uczniach	koniach	rybach	działach.

Liczba podwójna.

- Przyp. 1 i 4 dwieście uczniów, koni, ryb, dział,
 2 dwustu " " " "
 3 dwustu uczniom, końmi, rybom, działom,
 6 dwustu uczniami, koźmi, rybami działami,
 7 (w) dwustu uczniach, koniach, rybach, działach.

Dwieście, *trzysta*, i t. d. odmieniają się w pierwszej połówce, do której dodaje się *set*, np. *dwieście*, *trzysta*, *czteryście*; *dwóchset*, *trzechset*, *czterechset* i t. p. Można także powiedzieć: *dwustu*, *trzystu*, *czterystu*.

Odmiana *dwu* od *dwa*, jest zabytkiem dawniej liczby podwójnej.

57. Liczebniki *zbiorowe* mają odmianę rzeczowną podług następujących dwóch wzorów:

1. troje pięcioro
2. trojga pięciorga
3. trojgu pięciorgu
4. jak 1-szy
5. jak 1-szy
6. trojgiem pięciorgiem
7. w trojgu pięciorgu.

IV. Zaimek.

1. Wiadomości wstępne.

58. Zaimek *jestto* wyraz, który kładziemy zamiast wiadomego nam imienia, np. *On* wziął pióro, — zamiast: *Piotr* wziął pióro (jeśli w tym razie mowa o *Piotrze*).

59. Zaimki bywają siedmiorakie:

1. *Osobiste*: *ja*, *ty*, *my*, *wy*, oznaczające gramatycznie osobę 1-szą i 2-gą l. p. i l. m. Do osoby 3-iej

obu liczb odnosi się zaimek ukazujący: *on, ona, ono, oni, one.*

2. *Zwrotne: się, siebie, sobie*, oznaczające zwrot osoby działającej ku sobie samém.

3. *Dzierżawcze: mój, twój, swój, nasz, wasz*, zamiast należący do mnie, do ciebie, do nas, do was. Do osoby 3-ój odnosi się przyp. 2-gi zaimków ukazujących: *jego, jój, jego, ich*, t. j. należący do *n-iego*, do *n-iej*, do *n ich*.

4. *Ukazujące: ten, ów, tamten, on*; — wskazują przedmiot jakiś, np. Jaka książka? — *ta*.

5. *Pytające: kto? co? czyj? jaki? który?* jeśli oznaczają pytanie, np. *Która godzina?*

6. *Łączące* — te same co pytające, jeśli nie oznaczają pytania, np. Wszystko mi jedno, *która* teraz godzina.

7. *Nieoznaczone: każdy, wszelki, ktoś, kto, któryś, jaki, sam, żaden, nikt, pewny*, nie oznaczające dokładnie przedmiotu w mowie będącego, np. *Żaden* tego nie wiedział.

2. Odmiany zaimków.

60. Zaimki w odmianach swych dzielimy na rzeczowne i przymiotne.

Rzeczowne są te, które podobnie jak rzeczowniki nie zmieniają swego rodzaju; takimi są: *ja, ty, siebie, się, jego, jój, jego, ich, kto, co, ktoś, coś, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic*, i te mają właściwą sobie odmianę.

Przymiotne są te, które podobnie jak przymiotniki, zmieniają swój rodzaj, np. *który, która, które* (jak: *dobry, dobra, dobre*), i w przypadkowaniu przybiera-

ją końcówki przymiotników, np. *który, którego, któremu*, jak: *dobry, dobrego, dobremu* — czyli, że odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki. Wzory odmian przymiotników, służą tu za wzory odmian zaimków przymiotnych (42 — 44 — 46).

61. Ze wszystkich zaimków, osobiste: *ja, ty*, i zaimek zwrotny *siebie*, mają odrębną odmianę, nie tylko w porównaniu z rzeczownikami, ale także i z innymi zaimkami.

Liczba pojedyncza.

1.	Ja	ty	—
2.	Mnie	ciebie	siebie
3.	Mnie, mi	tobie, ci	sobie
4.	Mnie, mię	ciebie, cię	siebie, się
5.	—	ty!	—
6.	Mną	tobą	sobą
7.	we Mnie	w tobie	w sobie

Liczba mnoga,

1.	My	wy	tak samo
2.	Nas	was	
3.	Nam	wam	jak w l. p.
4.	Nas	was	
5.	My!	wy!	
6.	Nami	wami	
7.	w Nas	w was	

Uwaga: Siebie, się, nie mają przypadku 1-go ani 5-go, jednakowe są na obie liczby, bo liczbę tu okazuje osoba działająca, np. *On się chwali, oni się chwala*.

Ja nie ma pd. 5-go, jako odnoszącego się do osoby 2-ój.

3. Odmiana zaimkowa.

62. Wszystkie zaimki (oprócz: *ja, ty, siebie*) mają albo właściwą sobie odmianę, zwaną dla tego *zaimkową*, albo odmieniają się podług wzorów odmiany przymiotnej (42 — 44 — 46).

1) Według odmiany *zaimkowej*, odmieniają się: *ten, ta, to; on, ona, ono; ów, owa, owo; sam, sama, samo; czyj, czyja, czyje; kto, co; nikt, nic* i nadto wszystkie inne złożone z powyższych zaimków, lub od nich pochodne.

Liczba pojedyncza.

1.	kto	nikt	ktoś
2.	kogo	nikogo	kogoś
3.	komu	nikomu	komuś
4.	j	a	k 2 - g i
6.	kim	nikim	kimś
7.	w kim	w nikim	w kimś

Uwaga: *Kto, nikt, ktoś*, nie mają l. m.

63. Inne zaimki, odmieniające się podług formy *zaimkowej*, dzielą się na dwa wzory, a mianowicie, na:

- 1) kończące się w rodz. nijakim na *o*, np. *on, ona, ono*.
- 2) kończące się w rodz. nijakim na *e*, np. *czyj, czyja, czyje*.

64. Wzór 1-szy. *Liczba pojedyncza.*

1.	on	ona	ono
2.	jego, go	jój	jego, go
3.	jemu, mu	jój	jemu, mu
4.	jego, go	ją	je
5.	—	—	—
6.	nim	nią	niém
7.	w nim	w nią	w niém

Liczba mnoga.

1.	oni	one	one
2.	ich	ich	ich
3.	im	im	im
4.	ich	je	je
5.	—	—	—
6.	nimi	niemi	niemi
7.	w nich	w nich	w nich

Podobnie odmieniają się: *ten, ta, to; ów, owa, owo; sam, sama, samo; wszystek, wszystka, wszystko; jeden, jedna, jedno* i t. d.

Uwaga: Zaimki trzecioosobowe: *on, ona, ono*, nie mają pd. 5-go jako odnoszącego się do osoby 2-ój; *on, ona, ono*, w przyp. 2-gim, 3-im i 4-tym l. p. i l. m dla lepszego brzmienia przybierają na początku spółgłoskę *n*, jeśli poprzedzone są przyimkiem, np. *Jego* ojciec przyszedł *do niego*; dał *jój* własne pieniądze na sprawunki *dla niej* samój. Gdy jednakże po *jego* jest rzeczownik, wówczas nie przydamy *n*, np. Przyszedł *do jego* ojca, (a nie *do niego* ojca).

65. Wzór 2-gi. *Liczba pojedyncza.*

1.	czyj	czyja	czyje
2.	czyjego	czyjój	czyjego
3.	czyjemu	czyjój	czyjemu
4.	w żyw. jak 2-gi w niez. jak 1-y	czyjje, (czyjją)	czyje
5.	czyj	czyja	czyje
6.	czyim	czyją	czyjém
7.	w czyim	czyjój	czyjém

Liczba mnoga.

1.	czyi	czyje
2.	czyich	czyich
3.	czyim	ceyim
4.	czyje	czyje
5.	czyi!	czyje!
6.	czyimi	czyjemi
7.	w czyich	czyich

Podobnie odmieniają się: *mój, twój, nasz, wasz; swój, niczyj; co, coś, nic.*

66. 2) Wszystkie pozostałe zaimki odmieniają się podług formy *przymiotnikowej*, np. *jaki, jaka, jakie, jako: tani, tania, tanie.*

67. *Uwaga:* Zaimek zwrotny (a zarazem dzierżawczy) *swój*, odnosi się w języku polskim do wszystkich osób, np. *Ja mam swój kapelusz, ty masz swój, on ma swój, ona ma swój, ono ma swój, my mamy swój i t. d.*, gdy przeciwnie w języku łacińskim i z nowszych, a znanych powszechnie, w niemieckim i francuskim, ustrój mowy wymaga dobitności, — mówimy zatem: *ja mam mój kapelusz, ty masz twój, on ma swój, ona ma jej i t. p.* Takż ustrój mowy w języku polskim używa się tylko dla dobitności.

V. Słowo.

1. Wiadomości wstępne.

68. Słowo jest część mowy, oznaczająca czynność jakiej osoby lub rzeczy, albo stan, w jakim się ona znajduje, np. *ja piszę, ty rysujesz, on siedzi.* Oznaczamy tu czynność osoby piszącej, rysującej, a także stan osoby siedzącej.

69. Słowa dzielimy na *czynne, bierne i nijakie.*

a) *Czynne* oznaczają czynność przechodzącą na rzecz lub osobę, np. *Uczeń czyta książkę, brat pisze list, słońce oświeca ziemię.* Czynność ta może być umysłową, np. *Pragnę szczęścia, umiem lekcję, widzę kościół.*

b) *Bierne*, oznaczające podleganie czynności przechodniej, wywierane przez kogoś drugiego, np. *Książka jest czytana od ucznia, list jest pisany przez brata, ziemia jest oświecona od słońca.*

c) *Nijakie*, nie oznaczające żadnej czynności, tylko byt lub stan rzeczy lub osób, np. *brat siedzi, książka upadła, słońce świeci, uczeń spi.*

Uwagi: 1) Ponieważ słowa czynne i bierne, wyrażają czynność przechodzącą na inny przedmiot, dla tego zowią się *przechodniemi*, słowa zaś nijakie, ponieważ nie wyrażają żadnej czynności, są *nieprzechodniemi*. Słowa *czynne* po większej części wymagają po sobie *pd.* 4 go, np. *Słońce oświeca* (kogo, co?) ziemię—słowa *nijakie*, nie mają po sobie rzeczowników, np. *Słońce świeci* (jak?) jasno; *uczeń siedzi* (jak?) cicho.

70. 2) Słowa bywają *pierwotnemi* lub *złożonemi*, np. *piścić* jest słowem pierwotnym; dodawszy zaś na początku przyimki (przybranki): *do, nad, pod, przy, za* i t. p. otrzymamy słowa złożone: *dopisać, nadpisać, podpisać, przypisać, zapisać.*

Słowa, pomimo podobieństwa zachodzącego w czynności swój, bywają różnego znaczenia, z powodu różnicy zachodzącej w swym składzie, np. *oświecać*, jest słowo czynne, przechodzące w znaczenie bierne—słowo zaś *świecić*, jest nijakie, jako nieprzechodnie.

71. Słowa *czynne, bierne i nijakie* bywają ze względu na swe znaczenie:

1. Niedokonane, oznaczające czynność w jakimkolwiek czasie jeszcze nie skończoną, np. *pi-sać, robić*.

2. Dokonane, oznaczające czynność w jakimkolwiek sposób skończoną, np. *napisać, zrobić*.

3. Jednotliwe, oznaczające czynność na raz jeden spełnioną w jednej chwili, np. *upadłem, stłukłem, strzeliłem*.

4. Częstotliwe, oznaczające czynność często powtarzającą się, np. *upadałem, tłukłem, strzelałem*.

5. Zwrotne, (powstające z czynnych, przez dodanie zaimka *się*), oznaczają czynność zwracającą się na osobę działającą, np. *brat bawi się, siostra ubiera się*.

6. Wzajemne (powstające z nijakich, przez dodanie zaimka *się*), oznaczają wzajemne na siebie działanie dwóch rzeczy, np. *on gniewa się i kłóci się*.

2. Odmiany słów.

72. Słowa odmieniają się przez *osoby, liczby, rodzaje, czasy, tryby i imiesłowcy*.

73. **Osób** jest trzy dla liczby pojedynczej i trzy dla liczby mnogiej: *pierwsza*, która mówi, i tę odpowiednio do liczby wyraża zaimek *ja* lub *my*; *druga* osoba, do której się mówi, i tę podobnie wyraża zaimek *ty, wy*; *trzecia* osoba, o której się mówi, i tę na koniec wyraża zaimek *on, ona, ono, oni, one*, odpowiednio do rodzaju i liczby domyślnych rzeczowników, które zastępują przytoczone zaimki, np. *ja pi-*

sze, ty piszesz, on (ona) pisze, my piszemy, wy piszecie, oni (one) piszą.

Uwaga: Słowa, które używają się tylko w osobie 3-cięj l. p., zowią się *niesobistemi*, np. *grzmi, błyska*.

74. **Liczb** jest dwie: *pojedynczą i mnoga*, np. *ja czytam, my czytamy*.

75. **Rodzajów** jest trzy: *męzki, żeński i nijaki*, dla zgody z rzeczownikami do których się odnoszą, np. *brat pisał, siostra pisała, dziecko pisało; wiatr sprzyjał, pogoda sprzyjała, niebo (nam) sprzyjało*. Odmiana ta zachodzi w czasie przeszłym i w złożonych z przeszłego.

76. **Czasów** głównych jest trzy: *teraźniejszy, przeszły i przyszły*, na oznaczenie, co robi się teraz, co robiło się, lub co zrobi się później, np. *piszę, pisałem, będę pisał (pisać będę)*. Dla odróżnienia jednak czynności słowa więcej jest czasów, a mianowicie:

Słowo niedokonane.

Słowo dokonane.

1. Czas teraźniejszy:	piszę,	—
2. Cz. przeszły osobisty:	pisałem,	napisałem, ✓
3. „ „ niesobisty:	pisano,	napisano,
4. Cz. zaprzeczony:	pisałem był,	napisałem był,
5. Cz. przyszły:	będę pisał,	napiszę,
- albo: pisać będę (95).*

77. *Uwagi:* 1. Czas teraźniejszy oznacza czynność obecną (jeszcze niespełnioną), dla tego też słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego — za to mają one czas przyszły niezłożony (mający formę teraźniejszego), np. *napiszę*. Niedokonane mają czas teraźniejszy (*piszę*). przyszły zaś — tylko złożony, np. *pę-*

dę pisał (*pisać będą*), gdyż niedokonane nie mogą oznaczać czynności mogącej się z pewnością dokonać.

2. Czas przeszły, tak od słów dokonanych, jako i niedokonanych, może być *osobistym*, wyrażającym wszystkie osoby (*ja piszę* i t. d.), lub *niosobistym*, jeśli zachodzi brak domyślnej osoby, np. *dźdży* (73).

3. Czas zaprzeszyły oznacza czynność w czasie już poprzednio upłynionym, np. *Umiiałem był* czytać, kiedyś ty jeszcze nie żył na świecie.

4. Słowo *być* nazywa się *słowem posiłkowém*, gdyż służy za posiłek do odmiany innych słów położonych w czasie zaprzeszłym i przyszłym (*robiłem był, będą robić*), a także do czasowania słów biernych (*jestem, jesteś* i t. d. chwalony).

78. **Tryby** oznaczają pewien oddzielny stosunek czynności do osoby działającej, albo téj, o której jest mowa.

Trybów jest trzy:

1. **Oznajmujący** oznacza, że stosunek między czynnością, a osobą działającą jest rzeczywisty. Czynność swą oznacza on za pomocą czasów, które w tym tylko trybie znajdują się. Formujemy go od trybu bezokolicznego, odpowiednio do słów niedokonanych lub dokonanych, np. *robię* *robiłem*, *robiono*, *robiłem był*, *robić będą* (od *robić*); *zrobiłem*, *zrobiono*, *zrobiłem był*, *zrobię* (od *zrobić*).

2. **Rozkazujący**, oznaczający wolę, rozkaz, żądanie, np. *rób*, *zrób*. Formujemy go od czasu teraźniejszego w słowach niedokonanych, a od czasu przyszłego w słowach dokonanych (od osoby 3-iej liczby p. np. *czyta*—*czytaj*, *przeczyta*—*przeczytaj*).

3. **Bezokoliczny**, oznaczający czynność bez wyrażenia żadnej okoliczności, np. *robić*, *napisać*. Nie podlega on żadnym odmianom gramatycznym i przeto stanowi pochodzenie w słowie, np. *szylem*, *uszyłem*, pochodzi od *szyc*, *uszyć*.

79. **Uwaga**: Od czasu przeszłego trybu oznajmującego, formują się dwa zwroty mowy, zwane trybami, albo czasami, a mianowicie:

1. **Życzący** albo **łączący** oznacza życzenie albo téż względ, czyli łączenie się z poprzednią czynnością, np. *obym robił* (chciałbym); *gdybym się uczył* (umiałbym). Formujemy go od czasu przeszłego, dodając na początku spójniki: *aby*, *żeby*, *oby*, *gdyby*, *bodajby* i t. p.

2. **Warunkowy** oznaczający warunek, możliwość, przypuszczenie, np. *robiłbym*, *zrobiłbym* (gdybym miał czas). Formujemy go od czasu przeszłego, dodając końcówkę *by*, przyjmującą właściwe zakończenia osobowe: *bym*, *byś*, *byśmy*, *byście* (*robiłbym*, *robiłbyś* i t. d.).

80. **Imiesłów** jestto wyraz mający znaczenie słowa od którego pochodzi, a odmieniający się jak przymiotnik, np. wyrazy: *biorący*, *szyty*, *robiony*, *osiwiały*, pochodzą od słów: *brać*, *szyc*, *robić*, *oswieść*, i mają wspólne z niemi znaczenie, a odmieniają się jak przymiotniki: *gorący*, *pracowity*, *piękny*, *stały*, przez rodzaje, liczby i przypadki.

Oprócz tych imiesłowów odmiennych, kończących się na *ący*, *ny*, *ty*, *ły*, są jeszcze nieodmienne z zakończeniem na *ąc* w czasie teraź., a na *szy*, w czasie przeszłym, np. *robiąc*, *zrobiwszy*.

3. Pochodzenie imiesłowów.

81. *Imiesłowy odmienne*, kończące się na *ący*, i *nieodmienne* na *ąc*, mają znaczenie *czynne*, są czasu *teraźniejszego* i pochodzą od słów *niedokonanych*, mających czas *teraźniejszy*, np. *robiący*, *robiąc*, pochodzą od słowa *niedokonanego* *robić*.

Imiesłowy odmienne, kończące się na *ny*, *ty*, *ły*, i *nieodmienne* na *szy*, mają znaczenie *bierne*, są czasu *przeszłego* i pochodzą od słów *dokonanych*, nie mających czasu *teraźniejszego*, np. *pochwalony*, *umyty*, *osiwiał*, *pochwaliwszy*, *umywszy*, *osiwiałwszy*, pochodzą od słów *dokonanych*: *pochwalić*, *umyć*, *osiwieć*. Jednakże, ponieważ słowa *niedokonane* mają także czas *przeszły*, to zatem mają i *imiesłów czasu przeszłego*, np. od *robić*, jest *imiesłów czasu przesz.* *robiony*. Od niektórych słów *niedokonanych*, nie formują się *imiesłowy czasu przeszłego*, np. od *lecieć*, są tylko *imiesłowy czasu teraźniejszego*: *lejący*, *łecąc*, a czasu *przeszłego* (*leciący*, *leciawszy*), z natury języka nie używa się. W tym razie na oznaczenie przeszłości bierze się forma *omowna*, np. zamiast *leciawszy*, mówi się: *mający lecieć* (w języku łacińskim, forma ta zowie się *imiesłowem przyszłym*).

4. Formowanie imiesłowów.

82. *Imiesłowy zakończone* na *ąc*, *ący*, formują się od osoby 3-ój l. m. czas. *teraź.* trybu *oznajmującego* (słów *niedokonanych*), dodając końcówkę *c*, *cy*, np. *robią*, *robiąc*, *robiący*, (słowo *być*, stanowi tu *nieforemność*, gdyż *imiesłowy*: *będąc*, *będący*, formują się od cz. *przeszłego*: *będą*).

Imiesłowy na *szy*, formują się od osoby 3-ciój l. p. czas. *przesz.* (słów *dokonanych*), zamieniając *ł* na *w*, i dodając *szy*, np. *wziął*, *wziąwszy*; jeżeli przed *ł*, jest spółgłoska, to *ł* nie zmienia się na *w*, np. *rosł*, *rosłszy*. *Imiesłowy* *bierne* na *ny*, *ty*, formują się od czasu *przeszłego nieosobistego*, zamieniając końcowe *o* na *y*, np. *chwalono*, *chwalony*; *szyto*, *szyty*. *Imiesłowy* na *ły*, formują się od osoby 3-ój l. p. czas. *przesz.*, dodając końcowe *y*, np. *osiwiał*, *osiwiały*.

Od *imiesłowów biernych* formują się *rzeczowniki słowne*, przez zamianę końcowego *y* na *e*, przyczem następuje *zmiękczenie spółgłosek*, np. *czytany*, *czytanie*; *szyty*, *szycie*.

11

of. c. n.

5. Czasowanie słowa być.

Tryb oznajmujący.

83. Czas teraźniejszy.

Jestem, jesteś, jest; jesteśmy, jesteście, są.

Czas przeszły.

Rodzaj męzki,	żeński,	nijaki.
Byłem	byłam	byłom
byłeś	byłaś	byłoś
był	była	było
byliśmy	byłyśmy	
byliście	byłyście	
byli	były.	

Czas zaprzeczony.

Byłem był, byłeś był i t. d.

Czas przyszły.

Będę, będziesz, będzie, będziemy, będziecie, będą.

Tryb rozkazujący.

Bądź, niech będzie, bądźmy, bądźcie, niech będą.

Tryb bezokoliczny: być.

Czas, albo tryb życzący.

Obym	} był, ła, ło,	obyśmy	} byli, ły.
Obyś		obyście	
Oby		oby	

Czas, albo tryb warunkowy.

Rodzaj <i>męzki,</i>	<i>żeński,</i>	<i>nijaki.</i>
Byłbym	byłabym	byłobym
byłbyś	byłabyś	byłobyś
byłby	byłaby	byłoby
bylibyśmy	byłybyśmy	
bylibyście	byłybyście	
byliby	byłyby.	

Na oznaczenie czasu dawno minionego można użyć: byłbym był, byłbyś był i t. d.

Imiesłów czasu teraz. będąc (nieodmienny); będący a, e (odmienny).

Imiesłów czasu przesz. bywszy (nieodmienny); były, a, e (odmienny).

Rzeczownik: bycie, byt (w złożonych: przybycie, pobyt).

6. O formie czynnej i biernej.

84. W formie czynnej, oprócz czasu zaprzeczonego w słowach niedokonanych i dokonanych, i nadto przyszłego w słowach niedokonanych, inne czasy są *niezłożone.*

W formie biernej, wszystkie czasy są złożone, a w skład ich wchodzi całe słowo *być*, z dodaniem imiesłowu biernego słowa, które daném jest do odmiany.

Tryb oznajmujący.

85. *Czas teraźniejszy.*

Chwałę	jestem	} chwalony	} na, ne,
chwalisz	jesteś		
chwali	jest	} chwaleni	} one.
chwalimy	jesteśmy		
chwalicie	jesteście		
chwałą	są		

Czas przeszły osobisty.

Chwalilem	Pochwalilem	Byłem	} chwalony
chwaliłeś	pochwaliłeś	byłeś	
chwalił	pochwalił	był	} chwaleni
chwaliłiśmy	pochwaliłiśmy	byliśmy	
chwaliłiście	pochwaliłiście	byliście	
chwaliłi	pochwaliłi	byli	

Czas przeszły nieosobisty.

Chwalono	} Było się	} chwalonym
pochwalono		

Czas zaprzeczony.

Chwalilem był	} Byłem był	} chwalony
pochwalilem był		
i t. d.		i t. d.

Czas przyszły.

Chwalić będę, albo będę chwalił i t. d.

Maria Ciel

Pochwałę	Będę	} chwalony
pochwalisz	będziesz	
pochwali	będzie	} chwaleni
pochwalimy	będziemy	
pochwalicie	będziecie	
pochwalą	będą	

Tryb rozkazujący.

Chwal	Pochwal	Bądź	} chwalony
niech chwali	niech pochwali	niech będzie	
chwalmy	pochwalmy	bądźmy	} chwaleni
chwalcie	pochwalcie	bądźcie	
niech chwalą	niech pochwalą	niech będą	

Tryb bezokoliczny.

Chwalić	Być	} chwalonym	} ną, ném.
pochwalić			

Czas, albo tryb życzący.

Obym	} chwalił	Obym	} chwalony		
obyś				} pochwalił	obyś był
oby	} chwaili	obyśmy	} chwaleni		
obyśmy				} pochwalili	obyście byli
obyście					
oby					

Czas, albo tryb warunkowy.

Czas terażniejszy i przyszły.

Chwaliłbym	} Byłbym	} chwalony	
pochwaliłbym			} pochwalony
i t. d.			

Na oznaczenie czasu dawno minionego, można użyć:

Chwaliłbym był	} Byłbym był	} chwalony	
pochwaliłbym był			} pochwalony
i t. d.			

Imiesłów czasu teraż. (nieodm.) chwaląc
 (odmien.) chwalący, a, e.
 „ „ *przeszł.* (nieodm.) chwaliwszy, po-
 [chwaliwszy,
 (odmien.) chwalony, pochwa-
 [lony.

Rzeczownik chwalenie, pochwalenie.

86. *Formę bierną* tworzymy także przez dodanie do słowa wziętego w l. m. *nieosobiście*, zaimków osobowych w przyp. 4-tym, np. Mnie chwałą, ciebie chwałą, jego (ją, je) chwałą, nas chwałą, was chwałą, ich (je) chwałą; — lub też: chwałą mnie, chwałą ciebie i t. d. Odmianę bierną wyrażamy jeszcze przez słowa zaimkowe zwrotne, np. *Ja się chwale, ty się chwalisz* i t. d.

~~7. 0~~ *formie zwrotnej i wzajemnej.*

87. *Forma zwrotna*, jestto odmiana słowa czynnego z dodaniem na każdą osobę zaimka *się*, np. Chwałę *się*, chwalisz *się*, chwali *się*, chwaliłem *się* i t. d.

Forma wzajemna, jestto odmiana słowa nijakiego z dodaniem na każdą osobę zaimka *się*, np. Gniewam *się*, gniewasz *się* i t. d.

8. O formie nieosobistėj.

88. W formie niosobistėj słowa mają tylko osobę 3-cią l. p., a w czasie przeszłym i złożonych z przeszłego używają się tylko w rodzaju nijakim z zakończeniem na *o*. Według téj formy, oprócz słów czysto nieosobistych, czasują się także osobiste w czasach nieosobistych, lub wzięte nieosobiście, np. *widzi się* (widziano), *widziało się* (wiele).

Wzór czasowania formy nieosobistėj.

89. *Tryb bezokoliczny.*

Grzmić.

Tryb oznajmujący.

Cz. teraz. Cz. przeszły. Cz. przyszły.

Grzmi Grzmiało Grzmić będzie lub będzie grzmiało.

Czas, albo tryb rozkazujący. Niech grzmi.

Tryb życzący. Oby grzmiało. *warunkowy.* Grzmiałoby.

#o.c.n

9. O przymiotnikach przybierających zakończenia osobowe.

90. Przymiotniki, a także inne części mowy, mające zakończenia przymiotników, przybierają osobowe zakończenia słów, tylko w osobie 1-ėj i 2-ėj obu liczb czasu teraźniejszego,

np. *dobrym, chwalonym, pierwszym*; zamiast: *jestem dobry, chwalony, pierwszy*.

Wzór czasowania słowa być z przymiotnikiem przybierającym zakończenia osobowe.

91. *Tryb oznajmujący.*

Czas teraźniejszy.

<i>Rodz. męz.</i>	<i>żeński.</i>	<i>nijaki.</i>
Godnym (godzienem)	godnam	godnom
(zam. godny jestem)		
Godnys (godzieneś)	godnaś	godnoś
Godny (godzien)	godna	godno
Godniśmy		godneśmy
Godniście		godnieście
Godni		godne.

Uwaga: W wyrazach: *godnym, godnys, godnam, godnaś, godzienem* i t. d. dodane spółgłoski: *m, ś, am* i t. d. są tu osobowemi końcówkami domyślnego słowa: *jestem, jesteś, byłam* i t. p.

Czas przeszły.

Godnym był	godnam była	godnom było
(godzien byłem)	i t. d.	

Czas przyszły.

Godny będę	godna będę	godno będę i t. d.
(godzien)		
<i>albo:</i> będę godny	będę godna	będę godno i t. d.
(godzien).		

Czas, albo tryb warunkowy.

Godnybym (godzienbym)	godnabym	godnobym
Godnybyś (godzienbyś)	godnabyś	godnobyś
Godnyby (godzienby)	godnaby	godnoby

Godnibyśmy
Godnibyście
Godniby

godnebyśmy
godnebyście
godneby.

10. O formie omownej.

92. W formie omownej, podobnie jak w biernej, wszystkie czasy są złożone, a w skład ich wchodzi słowo *mieć*, np. mam, masz, miałem i t. p. bawić się, pisać, być chwalonym. Ponieważ słowem tém oznacza się jakaś niepewność, przeto forma ta nie używa się w trybie bezokolicznym, rozkazującym i życzącym.

11. Zakończenia słów.

93. Tryb bezokoliczny kończy się na *ć* z poprzedzającą samogłoską lub spółgłoską *ś, ź*, a także na *dz, c*, np. pisać, stanąć, kłóć, kuć, widzieć, czynić, szyć, prząść, gryźć, strzydz, módz, wlec.

Końcówka *dz, c*, użytą jest zamiast *gć, kć*, co wiadać w dalszych odmianach gramatycznych; właściwą zaś końcówką trybu bezokolicznego jest spółgłoska *ć*.

94. Czas teraźniejszy słów niedokonanych i przyszły słów dokonanych mają właściwe zakończenie w osobie 1-jej l. p. i w 3-jej l. p. Od osoby 1-jej l. p. formujemy osobę 3-cią l. m. przez zamianę *m* lub *ę* na *a*, np. kocham, kochają; piszę, piszą; napiszę, napiszą. Od osoby 3-ciej l. p. formujemy osobę 2-gą l. p., oraz osobę 1-szą i 2-gą l. m. przez dodanie zakończeń *sz, my, cie*, np. od *kocha*, formuje się: kochasz, kochamy, kochacie; od *widzi*: widzisz, widzimy, widzicie; od *pisze*: piszesz, piszemy, piszecie; od *napi-*

szę: napisiesz, napiszemy, napiszecie. Od osoby 3-ciej l. p. czasu teraźniejszego, formujemy także tryb rozkazujący, np. kocha—kochaj, pisze—pisz, uczy—ucz, robi—rób.

95. Czas przyszły słów niedokonanych składa się z czasu przyszłego od słowa posiłkowego *być*, t. j. będę, będziesz i t. d. i z osoby 3-ciej l. p. i l. m. czasu przeszłego osobistego słowa danego do odmiany, np. będę, będziesz, będzie *robił*; będziemy, będziecie, będą *robili*. Może jednak składać się z trybu bezokolicznego słowa wziętego do odmiany i całego czasu przyszłego od słowa *być*, ale wówczas ten tryb bezokoliczny stawiamy na początku, np. robić będę, będziesz, będzie, będziemy, będziecie, będą.

96. Czas przeszły osobisty właściwe ma zakończenie w osobie 3-ciej l. p. i 3-ciej l. m. Od osoby 3-ciej l. p. formujemy osobę 1-szą i drugą l. p. przez dodanie osobowych końcówek *em, es* (*robił, robiłem, robiłeś*); od osoby 3-jej l. m. formujemy osobę 1-szą i 2-gą l. m. przez dodanie również właściwych zakończeń *śmy, ście* (*robili, robiliśmy, robiliście*). Podobnie będzie od przyszedł: przyszedłem, przyszedłeś, a od przyszli: przyszliśmy, przyszliście.

12. Czasowanie słów.

97. W odmianach słów należy zwrócić uwagę na podstawę słowa, spółkę, końcówkę i przybranek.

a) Podstawa słowa (14) ukazuje pierwiastek już w połączeniu z tém, co służy do odmiany wyłącznie

tego jednego słowa, np. w słowie *królować*, podstawą jest *królów*, pierwiastkiem zaś *król*. Podstawa *królów* służy jedynie tylko odmianie słowa *królować*, pierwiastek zaś *król* — całej familii wyrazów, mających każdy swoją osobną podstawę, a idących z jednego wspólnego pierwiastka, np. *królewszczyzna*, *królewski* i t. p.

Podstawa słowa najwydatniej ukazuje się w osobie 3-iej l. p. cz. przeszłego tr. oznajmującego, po odrzuceniu zakończenia, np. w słowach *pas-ał*, *gin-ał*, podstawy są *pas*, *gin*.

Jak widzimy podstawy bywają *samogłoskowe*, t. j. zakończone na samogłoskę (*pas-ał*) i *spółgłoskowe*, t. j. zakończone na spółgłoskę (*gin-ał*).

b) *Spójką* słowa są samogłoski: *a, a, e, é, e, o, y, i*, a niekiedy *j* wtrącone między dwie samogłoski. Za pomocą tych spójni łączy się często zasada słowa z końcówkami odmianowemi. Stąd widzimy, że w odmianie słów: 1) albo przydaje się końcówka odmianowa bezpośrednio do zasady słowa, np. *pas-ał*. 2) albo zasada słowa łączy się z końcówkami odmianowemi za pomocą spójki, np. *gin-ał*.

c) *Końcówką*, jak widzimy, jest głoska końcowa, służąca do odmiany słowa i takowa albo bezpośrednio łączy się z podstawą słowa, np. *kochasz*, albo za pośrednictwem spójki, np. *kochają*.

d) *Przybranka* jestto zgłoska dodana przed podstawą, i tak, z czasu przeszłego słowa niedokonanego *robił*, za pośrednictwem *przybranek* można utworzyć: *zrobił*, *dorobił*, *przerobił*; podobnież, od *pisał*: *dopisał*, *przypisał*, *zapisał*, *podpisał* i t. p.

13. Podział słów na formy czyli koniugacje.

98. Mamy *sześć koniugacyj* czasowania słów, które rozróżniamy po *czasie terażniejszym*; z tych: w 1-iej i 2-iej formie w cz. *teraźniejszym* podstawy samogłoskowe łączą się z końcówkami *bez spójki*; w 3-iej, 4-iej, 5-iej i 6-iej formie, podstawy samogłoskoweji spółgłoskowej łączą się w cz. *teraźniejszym* z końcówkami za pośrednictwem spójek.

Wszystkie inne czasy i tryby tworzą się według jednakowych prawideł, tak, że nie stanowią one żadnego rozróżnienia w odmianie słów.

Wogóle zaś w cz. *teraźniejszym* wstawia się *j* między dwie samogłoski; *im*, *in* (w os. 1-iej l. p.) zlewa się w *e*; osoba 3-cia l. m. tworzy się od os. 1-iej l. p. zamieniając *m*, *e* w *a* (7). Nakoniec podstawa (jak mówiliśmy), najwydatniej ukazuje się w osobie 3-iej l. p. cz. przeszłego tr. oznajmującego.

Uwaga: W zamieszczonych poniżej wzorach sześciu koniugacyj odmiany słów opuszczamy czasy, których odmiana i tworzenie się nie przedstawia żadnych trudności, jako to: w tr. *ozn.* cz. przeszły nieosobisty i cz. zaprzeszły, oraz cz. przyszły tegoż trybu w słow. niedokonanych; nadto czasy, albo tryby *życzący* i *warunkowy*. Wzór tych czasów widzieliśmy w § 85 przedstawiającym wzór całej formy czynnej i biernej danego słowa: *chwalić (pochwalić)*.

X

99. Cechy sześciu koniugacji, po których poznajemy, według jakiej z nich czasuje się dane słowo do odmiany:

Forma	Podstawy zakończone na:	Podstawy łączą się z końcówkami bez spójki.	Spójki.	Przykłady.	Uwagi:
I	i y (robi-ł, uczy-ł).	łączy się z końcówkami bez spójki.		robisz, robi, robimy, robicie; uczysz, uczy, uczyliśmy, uczyście.	
II	a (grywa-ł). Uwaga: Os. 3-ia l. m. przybiera spójkę.	mi bez spójki.		grywasz, grywa, grywamy, grywacie, grywając.	Tu należą także słowa dokonane.
III	a z poprzedzającą spółgłoską twardą (wiąza-ł, rachowa-ł).	Podstawy samogło- skowe i spółgło-	e	wiązesz, wiąże, wiążemy, wiążecie; rachujesz, rachuje, rachujemy, rachujecie.	Samogłoska <i>a</i> wyrzuca się; <i>yw, iw, ow, zlewają</i> się w <i>u</i> .
IV	a z poprzedzającą spółgłoską miękką (kamienia-ł, umia-ł) (*).	skowe i spółgło-	e	kamienieje-sz, nieje, kamieniejemy, niejecie; umiesz, umie, umiemy, umiecie.	<i>a</i> między dwiema spółgłoskami przemienia się w <i>e</i> .

V	Cz. przesz. a , cz. teraż. na spółgłos. miękką (cierpia-ł, słysza-ł, cierpi, słyszy).	skowe łączą się z końcówkami za pośrednictwem spółek.	i y	cierpisz, cierpi, cierpimy, cierpicie; słyszysz, słyszy, słyszymy, słyszyście.	Tu należą słowa nijakie.
VI	Podstawy jednozgodne, zakończone na spółgłos. na samogł. u, i, y ; na ar (te wyrzucają w cz. teraż. <i>a</i>); na q (w cz. teraż. podstawa spółgłos. : niós-ł, czu-ł, bi-ł, szty-ł, tar-ł (trę), cią-ł (tnę).		e	niesiesz, niesie, niesiemy, niesiecie; czujesz, czuje, czujemy, czujecie.	Niektóre z tych słów przybierają <i>n</i> tylko w cz. teraż. i w trybie rozkazującym, np. <i>rośń, rośnie, rośnij</i> .

(*) *i* jest tu znakiem tylko zmiękczenia, a nie samogłoską.

1) Wzory koniugacyi I-ój.

100. Tryb oznajmujący.

Czas terażniejszy.

ganię,	kruszę,
ganisz,	kruszysz,
gani,	kruszy,
ganimy,	kruszymy,
ganiecie,	kruszyście,
ganią,	kruszą.

Czas przeszły: ganił, a, o, l. m. ganili, ły; kruszył, a, o, l. m. kruszyli, ły.

Tryb rozkaz.: gań, krusz.

Tryb bezok.: ganić, kruszyć.

Imięstłowy.

teraż. nieodmienny: ganiąc, krusząc.

odmienny: ganiący, a, e; kruszący, a, e.

przeszły nieodmienny: ganiwszy, kruszywszy.

odmienny (bierny): ganiony, a, e; kruszony, a, e.

rzeczownik: ganiecie, kruszenie.

2) Wzory koniugacyi II-ój.

101. Tryb oznajmujący.

Czas terażniejszy.

Przyszły dokonany.

czekam,	kocham,	zyskam,
czekasz,	kochasz,	zyskasz,
czeka,	kocha,	zyska,
czekamy,	kochamy,	zyskamy,
czekacie,	kochacie,	zyskacie,
czekają.	kochają.	zyskają.

Czas przeszły: czekał, a, o, l. m. czekali, ły; kochał, a, o, l. m. kochali, ły; zyskał, a, o, li, ły.

Tryb rozkaz.: czekaj, kochaj, zyskaj.

Tryb bezok.: czekać, kochać, zyskać.

Imięstłowy.

teraż. nieodmienny: czekając, kochając.

odmienny: czekający, a, e; kochający, a, e.

przeszły nieodmienny: czekawszy, kochawszy, zyskawszy.

odmienny (bierny): czekany, a, e; kochany, a, e; zyskany, a, e

rzeczownik: czekanie, kochanie, zyskanie.

3) Wzory koniugacyi III-ój.

102. Tryb oznajmujący.

Czas terażniejszy.

piszę.	panuję,
piszesz,	panujesz,
pisze,	panuje,
piszemy,	panujemy,
piszecie,	panujecie,
piszą.	panują.

Czas przeszły: pisał, a, o; panował, a, o.

Tryb rozkaz.: pisz, panuj.

Tryb bezok.: pisać, panować.

Imięstłowy.

teraż. nieodmienny: pisząc, panując.

odmienny: piszący, panujący.

przeszły nieodmienny: pisawszy, panowawszy.

odmienny (bierny): pisany, panowany (nie używa się)
rzeczownik: pisanie, panowanie.

4) Wzory koniugacyi IV-ój.

103. Tryb oznajmujący.

Czas terażniejszy.

niszczeję,	istnieję,
niszczejesz,	istniejesz,
niszczeje,	istnieje,

niszczejemy,
niszczajecie,
niszczają.

istniejemy,
istniejecie,
istnieją.

Cz. przeszły: niszczał, a, o; istniał, a, o.

Tryb rozkaz.: niszczej, istniej.

Tryb bezok.: niszczyć, istnieć.

Imiesłowy.

teraż. nieodmienny: niszcząc, istniąc.

odmienny: niszczący, istniejący.

przeszły nieodmienny: niszczawszy, istniawszy.

odmienny (bierny): — —

rzeczownik: niszczenie, istnienie.

5) *Wzory koniugacyi V-ój.*

104. *Tryb oznajmujący.*

Czas terażniejszy.

lecę,
lecisz,
leci,
lecimy,
lecicie,
leczę.

beczę,
beczysz,
beczy,
beczymy,
beczycie,
beczę.

Cz. przeszły: leciał, a, o; beczał, a, o.

Tryb rozkaz.: leć, becz.

Tryb bezok.: lecieć, becząć.

Imiesłowy.

teraż. nieodmienny: lecąc, becząc.

odmienny: lecący, beczący.

przeszły nieodmienny: leciawszy, beczawszy.

odmienny (bierny) (w tych słowach nie używa się).

rzeczownik: lecenie, beczenie.

6) *Wzory deklinacyi VI-ój.*

105. *Tryb oznajmujący.*

Czas terażniejszy.

wiozę,	psuję,	trę,	ciągnę,
wieziesz,	psujesz,	trzesz,	ciągniesz,
wiezie,	psuje,	trze,	ciągnie,
wieziemy,	psujemy,	trzemy,	ciągniemy,
wieziecie,	psujecie,	trzecie,	ciągniecie,
wiożą.	psują.	trą.	ciągną.

Cz. przeszły: wioził, a, o; psuł, a, o; tarł, a, o; ciągnął, ęła, ęło.

Tryb rozkaz.: wierz, psuj, trzyj, ciągnij.

Tryb bezok.: wierz, psuć, trzec, ciągnąć.

Imiesłowy.

teraż. nieodmienny: wioząc, psując, trąc, ciągnąc.

odmienny: wiozący, psujący, — ciągnący.

przeszły nieodmienny: wioźlszy, psuwszy, tarłszy.

odmienny (bierny): wieszony, psuty, tarty, ciągniony.

rzeczownik: wieszenie, psucie, tarcie, ciągnięcie.

106. **Słowa nieforemne** są te, które w odmianie swój odstępują od form, według których odmieniają się wszystkie prawie słowa; **ułomne** są te, którym brak jakiego trybu lub czasu, np.

Odstępują od formy 2-ój:

Brać: biorę, bierzesz, bierze, bierzemy, bierzecie, biorą; brał; bierz; biorąc. *Chrapać:* chrapię, chrapisz, chrapiemy, chrapiecie, chrapią; chrapał; chrap; chrapiąc. *Dać:* ma nieforemnie os. 3-cią l. m. *dadzą;* tr. roz. *daj.* *Jechać:* jadę, jedziesz, jedzie, jedziemy, jedziecie, jadą; jechał; jedź; jadąc. *Prać,* (podobnie *brać*): piore, pierzesz, pierze i t. d. *Słać:* ściele, ścielesz, ściele, ścielemy, ścielecie, ścielą; słał; ściel; ścieląc. *Spać:* śpię, śpisz, śpi, śpimy, śpicie, śpią; spał; śpij; śpiąc. *Ssać:* ssę, ssiesz, ssie, ssiemy, ssiecie, ssa; ssał; ssić; ssać. *Zwać:* zwę, zwiesz, zwie, zwiemy, zwiecie, zwał; zwał; zwij; zwać.

Odstępują od formy 3-ój:

Bać się: boję się, boisz się, boi się, boimy się, boicie się, boją się; *bał się; bój się; bojąc się.* *Stać:* stoję, stoisz, stoi, stoimy, stoicie, stoją; *stał; stój; stojąc.*

Odstępują od formy 4-ój:

Mieć: mam, masz, ma, mamy, macie, mają; *miał; miał; mając.* *Cheć:* chcę, chcesz, chce, chcemy, chcecie, chcą; *chciał; chcieli; chcąc.*

Odstępują od formy 5-ój:

Gorzeć: gore (forma nieosobista § 88), gorą; *gorzał.* *Przeć:* pre (nieosob), przalo. *Wrzeć:* wrę, wrzesz, wre, wremy, wrecie, wrą; *wrzał; wrący (albo wrzący).*

Odstępują od formy 6-ój:

Isść: idę, idziesz, idzie, idziemy, idziecie, idą; *szedłem, szłam, szedłeś, szłaś, szedł, szła, szliśmy, szłyście, szli, szły; idź —* oraz złożone *pójść:* pójdę; *poszedł, poszła, poszło; wejść:* wejdę, wszedł, weszła, weszło. *Jesć:* jém, jész, jé, jémy, jécie, jedzą; *jadł, a, o; jédz; jedzony; jedzenie.* *Mleć:* miele, mieleisz; *mełł, a, o; miel; mielony; mielenie.* *Pleć:* pielę; *pełł, a, o; piel, pielony; pielenie.* *Siąść:* siedzę, siedzisz, siadł, a, o; *siądź, siedzenie.* *Znaleźć:* znalazę; *znalazł, a, o.*

Części mowy nieodmienne.

VI. Przyimek.

1. Wiadomości wstępne.

107. Przyimek jestto wyraz nieodmienny, wyrażający pewien stosunek czyli względ jednej osoby lub rzeczy do drugiej: np. Brat z siostrą, *siedząc przy stole pod oknem*, zapisywali *w kajetach*, co dyktował im nauczyciel, *chodzący wówczas po pokoju.*

W zdaniu tém, jest siedm rzeczowników: brat, siostra, stół, okno, kajet, nauczyciel, pokój. Gdyby

te wyrazy pozostawić bez przyimków, nie byłoby żadnej myśli — przeciwnie zaś, przyimki: *z, przy, pod, w, po*, wyrażają względy zachodzące między rzeczami, a mianowicie: *z*, oznacza względ połączenia; *przy* i *pod*, względ położenia (pobytu); *w*, względ miejsca; *po*, względ pobytu nauczyciela.

Uwagi: 1) Przyimki: *od, nad, bez, przed, przez, w, z*, dla uniknienia zbiegu kilku spółgłosek, jeśliby od takowych zaczynał się następny wyraz, przybierają *e*, np. *ode mnie, przede mną* (zam. od mnie, przed mną). Używane są także skrócenia: *doń, przezeń*, (zam. do niego, przez niego).

2) Jedne i te same przyimki oznaczać mogą różne względy, np. przyimek *do* oznacza względ końca i podobieństwa, np. *doszedł do celu, podobny do ojca; z*, — względ połączenia, pochodzenia, np. *brat z bratem przyjechali z Berlina* i t. p.

108. Przyimki bywają:

1) **Rozłączne**, które kładziemy osobno przed imionami, np. *do domu, za piecem, w kieszeni.*

2) **Nierozłączne**, które kładziemy jedynie w połączeniu z drugimi wyrazami, takimi są: *ob, prze, roz, wy, wz, pro*, np. *obrobić, przewidzieć, rozdawać, wymówić, wzbronić, prowadzić.*

2. Rzady przyimków.

109. Przyimki, odpowiednio do wyrażonego: jednego, dwóch, a nawet trzech względów, rządzą: *jednym, dwoma, lub trzema przypadkami*, czyli, że mają rząd: *pojedynczy, podwójny lub potrójny.*

a) *Przyimki mające rząd pojedynczy.*

Rządzą przypadkiem 2-gim: *bez, do, dla, koło, około, krom (okrom), prócz (oprócz), miasto (zamiast), od, podle,*

śród, (wśród, pośród), podług (według); u, wedle, względem, blisko, obok, poprzek, wewnątrz, zewnątrz, wzdłuż.

Rządzą przypadkiem 3-cim: gwoli (kwoli), ku, przeciw (przeciwno).

Rządzą przypadkiem 4-tym: przez.

Rządzą przypadkiem 7-mym: przy.

b) Przyimki mające rząd dwojaki.

Rządzą przyp. 2-gim lub 3-cim: naprzeciw (naprzeciwko).

2-gim lub 4-tym: mimo (pomimo); 4-tym lub 6-tym: między (pomiedzy), nad, pod, przed; 4-tym lub 7-mym: na, o, w.

c) Przyimki mające rząd trojaki.

Rządzą przyp. 2-gim, 4-tym lub 6-tym, przyimki: za, z; 3-cim, 4-tym lub 7-mym, przyimek: po.

VII. Przysłówek.

110. Przysłówek jestto wyraz nieodmienny, służący do określenia słów, przymiotników lub innych przysłówek, np. *Czyta głośno, bardzo dobry, zbyt prędko.*

1. Okoliczności wyrażające się przysłówkami.

111. 1. *Pytania*: kiedy? gdzie? czy? jak?

2. *Twierdzenia*: zapewne, zaiste, tak, bezwątpienia.

3. *Przeczenia*: nie, inaczéj, bynajmnieéj, wcale.

4. *Czasu*: dziś, teraz, jutro, wczoraj, zaraz, często, zawsze, nigdy.

5. *Miejsca*: stamtąd, stąd, tam, tu, tędy, wszędzie, nigdzie.

6. *Porządku*: najprzód, powtóre, potem, po drugie, nakoniec.

7. *Ilości*: wiele, mało, dosyć, pojedynczo, pojedynczo, dwójnie, dwukrotnie.

8. *Przymiotu*: pięknie, dobrze, źle, czarno, zielono.

2. Wyrażenia przysłówkowe.

112. Wyrażenia przysłówkowe powstają z części mowy odmiennych, użytych nieodmiennie, takimi są:

1. Niektóre rzeczowniki w przyp. 6-tym l. p. np. *ukradkiem, milczkiem, nurkiem, płazem.*

2. Rzeczowniki połączone z przyimkami, np. *do szczytu, z tyłu, z przodu, za bezcen, po cichu, po mojemu, po francuzku, zdawna, naprędce, we dwoje, w pięcioro.*

3. Formowanie się przysłówek.

113. Przysłówki, oznaczające okoliczność przymiotu, formują się od przymiotników, przez zamianę ich zakończeń *y, i*, na *e* lub *o*, np. *pięknie, tanio*, (uformowane od *piękny, tani*).

114. Przysłówki powstałe z przymiotników, zakończone na *o* albo *e*, stopniują się podobnie jak przymiotniki od których pochodzą, np. *bogato, bogaciej, najbogaciej; pięknie, pięknieéj, najpięknieéj.*

Stopień wyższy przysłówek kończy się na *éj* (*drożéj*); najwyższy przybiera do stopnia wyższego na początku *naj* (*najdrożéj*). Niektóre przysłówki podobnie jak przymiotniki od których powstały, stopniują się nieregularnie, np. *dobrze, lepiej, najle-*

pięć; źle, gorzej, najgorzej; wiele, więcej, najwięcej; mało, mniej, najmniej i t. p.

VIII. Spójnik.

115. Spójnik jestto wyraz nieodmienny, służący do połączenia z sobą jednakowych części zdania, lub całych zdań, np. Ojciec *i* syn byli w ogrodzie. Ojciec był w domu, *a* syn w ogrodzie.

W pierwszym zdaniu spójnik *i*, łączy z sobą dwie jednakowe części zdania; w drugim zdaniu spójnik *a*, łączy dwa zdania.

1. Względy spójników.

116. 1. *Złączenia*: a, i, nie tylko, lecz—ale, także oraz, tudzież.

2. *Rozłączenia*: a, zaś, lecz, ale.

3. *Porównania*: jak, niż, lub.

4. *Wniosku*: przeto, więc, zatem.

5. *Przyczyny*: bo, albowiem, ponieważ, gdyż.

6. *Życzenia*: aby, żeby, oby, niech.

7. *Warunku*: jeżeli, chyba, że, gdyby.

Uwagi: 1. Czasem jeden spójnik dwa względy oznaczać może, np. *a*, oznacza względ złączenia i rozłączenia.

2. Niekiedy przysłówek może być uważanym za spójnik, np. *którędy* przyszedłeś, *tedy* wyjdiesz. Tu wyrazy: *którędy*, *tedy*, są spójnikami, bo łączą ze sobą dwa zdania; mówiąc jednak pytająco: *którędy* droga? i dając odpowiedź: *tedy* na prawo— wyrazy: *którędy*, *tedy*, są przysłówkami. Podobnie zaimka *to*

używamy jako przybranki, lub też jako spójnika, np. Gdyby on to mówił, *tobym* uwierzył. Co temu, *to* nie wierzę.

3. Jedne spójniki są *pojedyncze*, np. *i*, *ale*, *więc* i t. p.—inne są *podwójne*, t. j. dwa razy powtarzające się, np. *już* zimny, *już* gorący; *ani* w prawo, *ani* w lewo.

IX. Wykrzyknik.

117. Wykrzyknik jestto wyraz oznaczający gwałtowne uczucie przestachu, radości, żalu, gniewu, podziwu, wstrętu, litości; a także przywoływanie, zachęcanie, naśladowanie głosu jakiegoś, np. *o!* *ach!* *e!* *héj!* *no!* *prędzej!* *hop!* *pa!* *biada!*

Ten sam wykrzyknik innym głosem wyrażony, inne przedstawia uczucie, np. *ach!* oznaczać może radość, przestach lub oburzenie.

Część trzecia.

Składnia, czyli nauka łączenia wyrazów w zdaniu (Syntaxis).

Wiadomości w tępne

1. Główne części zdania.

118. *Składnia* jestto nauka łączenia wyrazów w zdaniu, np. z wyrazów oderwanych: *straży*, *na*, *żołnierz*, *stoi*, można utworzyć zdanie: *żołnierz stoi na straży*.

119. *Zdanie* jestto wyrażenie myśli naszej za pomocą wyrazów.

Myśl wyrażamy o jakim przedmiocie, przypisując mu czynność lub stan jaki, np. myślimy o *uczniu*, że on czyta, pisze i t. p.; o *polu*, że ono zieleni się, lub śniegiem jest pokryte.

W każdym zdaniu zawierają się dwa główne wyrazy:

- 1) *Podmiot*, czyli rzecz o której mowa, i
- 2) *Orzeczenie*, czyli czynność lub stan przypisany podmiotowi o którym mowa.

np. uczeń czyta—pole zieleni się.

120. **Podmiot** bywa najwłaściwiej rzeczownikiem, ale może być także zaimkiem, a niekiedy i przymiotnikiem, mającym znaczenie rzeczownika. (Podmiot zawsze jest w przyp. 1-szym lub 5-tym położonym, jako w przypadkach niezależnych, § 23).

Bywa także podmiotem tryb bezokoliczny, a nawet przysłówki i wyrażenie kilka wyrazów obejmujące.

np. *Praca* uszlachetnia. *Niemy* milczy (domyśl. człowiek). *Ona* pisze (domyśl. matka, siostra i t. p.) *Słuchać* jest powinnością. *Dziś* ciepło. Jego ciągle: „Co to pomoże,” wszystkich rozśmieszało.

121. **Orzeczenie** w zdaniu jest *słowo*, albo też *imię* (rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, zaimek), albo *nakonec* tryb bezokoliczny rzeczownie wzięty. Jeżeli orzeczeniem jest *imię*, wówczas dodaje się doń **łącznik**. *Łącznikiem* w zdaniu jest słowo *być*, lub jedno z niem mające znaczenie *zostać* (stać się).

np. Czas *ucieka*. Piotr *jest porucznikiem*, a Paweł *został kapitanem*. Bóg *jest wszechmogący*. Ta książka *jest twoja*. Jan za lenistwo (jest) *wydalony*.

Bóg *jest jeden*. Są rzeczy, o których nie śniło się naszym filozofom.

122. Każde zatem zdanie składa się przynajmniej z dwóch albo trzech części, t. j. podmiotu i orzeczenia (jeśli orzeczeniem jest słowo); a z podmiotu, łącznika i orzeczenia (jeśli orzeczeniem jest imię).

Łącznik bywa opuszczany, gdy go łatwo domyślamy się, co ma miejsce w cz. teraźniejszym, np. Siostra pilna (domyśl. *jest*), ale brat (domyśl. *jest*) próżniakiem. W czasie zaś przeszłym i przyszłym nie można opuścić łącznika, np. Siostra *była* pilna i t. d. albo: Siostra *będzie* pilna i t. d.

Jeżeli podmiotem jest zaimek osobisty: ja, ty, on, i t. d. to opuszczamy go (co nie ma miejsca w języku francuzkim lub niemieckim), gdyż z dodanego orzeczenia widzimy kto jest podmiotem, np. Napiszę (dom. *ja*). Szukajmy (dom. *my*). Zginęłeś (dom. *ty*) i t. p. Zaimki osobiste kładą się tylko w jęz. polskim, gdy wymaga tego dobitność mowy, np. To nie *ty*, ale *on* ma słusność.

123. Wyrazy nieosobiste, a także krótkie odpowiedzi, same przez się stanowią zdanie, np. *Grzmi* (zam. Grzmot grzmi). Czy nie byłeś w ogrodzie? — *Nie!* albo. *Byłem* (zam. Ja nie byłem — albo: byłem w ogrodzie).

2. Części zdania określające i dopełniające.

124. Zdanie zawierające w sobie tylko podmiot i orzeczenie, a w potrzebie łącznik także, zowie się **zdaniem gołym**; zwykle jednak zdanie zawiera w sobie coś więcej nad te konieczne wyrazy, przez co myśl

rozwiija się, a wówczas takie zdanie zowie się *zdaniami rozwiniętymi*. Dla tego też główne części zdania (podmiot i orzeczenie) mogą być *określonymi* i *dopełnionymi*, a także wyrazy określające i dopełniające mogą mieć również swoje określenia i dopełnienia.

125. **Określającymi** wyrazami bywają *przymiotniki* przy rzeczownikach i zaimkach, *przysłówki* — przy słowach i odpowiadają na pytanie: *jaki? który? czyj?* Rzeczownik bywa także określeniem drugiego rzeczownika, jeśli przyczynia się do dokładniejszego oznaczenia tegoż samego przedmiotu, i wówczas zowie się *Dopowiedzeniem* (Appositia), np. Brat starszy uczy się *pilniej* od młodszego. Mój kajet jest *lepszy* od tamtego. (Wyrazy: *starszy, pilniej, lepszy*, są określającymi).

Pijus dziewiąty, *papież*, żył za dni naszych. (Wyraz *papież*, jest tu *dopowiedzeniem*, służącym do dokładniejszego określenia podmiotu).

Warazy określające mogą myśl *twierdzącą* zmienić w *przeczącą* lub *pytającą*, np. Jan pracuje. Jan *nie* pracuje. *Czy* Jan pracuje?

126. **Dopełniającymi** wyrazami bywają w różnych przypadkach *rzeczowniki* i *zaimki*, odnoszące się do podmiotu lub opowiednika, ale nie określające takowych; a także *tryby bezokoliczne*, odnoszące się do słów w innych trybach położonych.

np. Hanibal przeszedł *Alpy*. Wiara uzdrowiła go. Skończył *писаć*, zacznie się *uczyć*. (Wyrazy: *Alpy, go*, dopełniają opowiednik — *писаć, uczyć się*, dopełniają słowa w innych trybach położone).

3. Różne rodzaje zdań.

127. Zdanie utworzone z podmiotu i orzeczenia, zowie się *prostym* (albo *golym* 124), połączone zaś z wyrazami określającymi i dopełniającymi, zowie się *rozwinietym*.

128. Zdania proste i rozwinięte, bywają: *główne* i *podrzedne*, a mogą być także: *pojedyncze* i *ściągnięte*, i nadto: *złożone, współrzedne, określające, dopełniające, wtrącone* i *nawiasowe*.

1) Zdanie **główne**, zawiera w sobie myśl zupełną, dającą się zrozumieć bez innych zdań objaśniających, np. *Język polski kwitł za czasów Zygmuntofskich*.

2) Zdanie **podrzedne**, nie zawiera w sobie myśli zupełnej, i tylko położone obok zdania głównego nabiera jakiegoś znaczenia, np. *Język polski nie kwitł za czasów Saskich, bo makaronizm i przesada były temu przeszkodą*. Tu zdaniem podrzednym jest: *bo makaronizm i przesada były temu przeszkodą*, co nie ma myśli zupełnej, a dopiero nabiera jej przy zdaniu głównym: *Język polski nie kwitł za czasów Saskich*.

3) Zdanie **pojedyncze** zawiera w sobie jedno tylko zdanie, bez żadnego pobocznego, np. *Księżyc świeci*.

4) Zdanie **ściągnięte**, zawiera w sobie dwa lub więcej podmioty, a *jeden* opowiednik, lub naodwrot: *jeden* podmiot, a *dwa* lub więcej opowiedniki, lub też kilka podmiotów i kilka opowiedników, np. *Porucznik, kapitan, pułkownik, generał*, są to stopnie oficerskie. *Wiatr wieje i ziębi. Ojciec, matka, i syn, przechadzali się, pili mlęko i poszli do domu*.

5) Zdanie **złożone**, jestto połączenie zdania głównego z jednym lub kilku podrzędnymi, lub kilku głównych z kilku podrzędnymi: tym sposobem dwie lub kilka myśli stanowią jedną całość, np. Bóg stwórcą świata: *któż temu zaprzeczyłby!* Ziemia obraca się około słońca: *każdy to wie, ale nie wielu rozumie.* Obmyjcie się, a czystymi będziecie; otrzucicie złość z myśli waszych; *przestańcie źle czynić, nauczcie się dobrze czynić.*

6) Zdania **współrzędne**, są to zdania *główne*, nie zależne od siebie i nie mające żadnych pobocznych, a stanowiące myśl całą.

np. Bóg widzi, czas ucieka,
Śmierć goni, wieczność czeka.

7) Zdanie **określające**, jestto **podrządne**, łączące się z głównym za pomocą zaimków: *kto, co, czyj, jaki, który*, lub spójników: *gdy, kiedy, nim, dopóki, aż*, położonych na początku zdania określającego, np. Ten pan zdaniem mojem, *kto przestał na swoim.* Powiedz mi mój Janie, *co ty jadasz na śniadanie? Czyja szkoda, tego żal. Jaki pan, taki kram.* Człowiek, *który ma doświadczenie*, błędu nie popełnia. Powiem ci, *gdy tylko się dowiem.* Nie wiemy, *kiedy będzie koniec świata.* Skończysz, *nim on nadejdzie.* Powiedz! *dopóki mnie będziesz przesładował.*

Uwaga: Zdanie określające połączone z głównym, za pomocą zaimka *który*, krócej wyraża się przez imiesłów, np. Człowiek, *który pracuje*, na chleb zarabia — krócej można powiedzieć: Człowiek *pracujący* na chleb zarabia. Wyraz *który*, postawiony ze słowem *być*, może być opuszczonym, np. Człowiek, *który jest* pracowity, na chleb zarabia — krócej powiedzieć: Człowiek *pracowity* na chleb zarabia. Na koniec słowo ze spójnikiem *gdy*, zamienia się na imiesłów; zamiast: *Gdy będziesz szedł* do ogrodu, wstąp do mnie — lepiej powiedzieć: *Idąc* do ogrodu wstąp do mnie.

Zamiast *który, która, które*, można użyć zaimka *co*, np. Czyś zoczył *zająca, co* po stepie skacze?

Jednakże powyższe skrócanie, opuszczenie lub zamieniania, właściwe są tylko w zdaniach nierozwiniętych — nie należy ich zaś używać tam, gdzieby zbyteczne nagromadze-

nie objaśnień zaciemniało zdanie, np. „Starał się w stolicy o posadę, *która wystawiała go* na znaczne wprawdzie wydatki, ale wzamian ułatwiała mu wstęp do dworu” W tym razie niewłaściwem byłoby skrócenie: „Starał się w stolicy o posadę, *wystawiającą go* i t. d.”

Gdy nadto zaimek *który* kilka zdań określających po sobie zaczyna, które odnoszą się do tego samego rzeczownika, nie tylko nie jest przeciwny dźwięczności mowy, ale owszem podnosi figurę krasomówczą, np. „Język, *którym* zdawna mówił naród rozległy i potężny, *który* był narzędziem długowiecznych obrad i spraw publicznych, *którym* pisało tylu oświeconych i sławnych w świecie mężów, nie może zaiste być ubogim i niedołęznym.”

8) Zdanie **dopełniające**, jestto **podrządne** łączące się z głównym za pomocą spójników: *aby, żeby, iż, że*, a także przysłówków: *gdzie, skąd, dokąd, któredy*, i od nich zaczynające się.

np. Pamiętaj! *abyś dzień święty święcił.* Człowiek nie żyje, *aby jadł*, lecz je, *ażeby żyć.* On mnie zapewnił, *że słowa dotrzyma.* Nie wie: *dokąd idzie*, wiedzieć też nie będzie: *skąd wraca.* (Tu dwa ostatnie zdania są zarazem złożonemi).

Uwaga: Zdania podrzędne określające i dopełniające bywają:

1. *Względne* i 2. *Podmiotowe* (z pytaniami zawisłemi i zdaniami zależnemi) *gdy* połączone są z głównymi za pomocą zaimków: *kto, co, czyj, jaki, który*, wówczas określają myśl główną (np. Nie wiem, *kto idzie*); połączone zaś za pomocą przysłówków: *gdzie, skąd, dokąd, któredy*, myśl główną dopełniają (np. Nie wiem, *gdzie idzie*).

3. *Stosunkowe*, połączone z głównymi za pomocą spójników: *aby, żeby, iż, że*, są dopełniającemi, np. Chciałby, *aby* o tem zapomniano.

4. *Czasowe* i 5. *Przyczynowe*, połączone za pomocą spójników: *gdy, kiedy, nim, dopóki aż*, myśl główną określają, np. Przyjdzie, *gdy* go zaprosisz.

6. *Porównawcze* określające łączą się z zdaniem głównym przez: *jak — tak, ile — tyle, im — tém, i* inne im podobne, np. *Jak* sobie pościelesz, *tak* się wypisz.

7. *Warunkowe* określające, łączą się z zdaniem głównym przez: *gdyby, skoro, toby, tedy, jeśli, jeżeli — to, natenczas, i* inne im podobne, np. *Gdybyś* poszedł, *tobyś* widział.

9) Zdanie **wtrącone** nie należy do głównej myśli, ale objaśnia ją, przytaczając: *kto* mianowicie *mówi, kto się pyta, co przytrafia się* i t. p.

np. Czuwajcie, *powiada Chrystus*, bo nie wiecie dnia, ani godziny. Dokąd dążycie? *spytał cichym głosem*: na prawo jest zasadzka. Bywało dawniej wiele złego, *to prawda*, ale też o wiele więcej dobrego bywało.

10) Zdanie **nawiasowe** nie należy do głównej myśli, objaśnia tylko wyłączny wyraz lub rzecz pomieszczoną; dla tego też zdanie takie oddzielamy *nawiasem*, co ułatwia zrozumienie głównej myśli.

np. Dobra matka (*Zamojska z domu*) łzami boleści oblewa syna powołanego do tronu, bo widzi grożące mu burze. (Mowa tu o Michale Korybucie).

4. Znaczenie okresu.

129. (zobacz § 167).

np. W bardów gaju, na murawie
Błady świetlik siedział;
Jak gwiazdeczka tlił jaskrawie
I o tém nie wiedział.

Zdanie główne: *Błady świetlik siedział*, ma przydane określające: *W bardów gaju, na murawie, i Jak gwiazdeczka tlił jaskrawie*, a przydane dopełniające: *I o tém nie wiedział*.

5. Podział składni.

130. Chcąc wyrazić myśl naszą, zwrócić powinniśmy uwagę: 1) na łączenie *wyrazów w zdaniu*, i 2) na łączenie *zdań w okresie*:

1. **Łączenie wyrazów w zdaniu** podlega prawidłom składni *zgody, rzędu i szyku*.

I. SKŁADNIA ZGODY.

131. Zgoda wyrazów w zdaniu zachodzić powinna:

1. Pomiedzy podmiotem i orzeczeniem.
2. Pomiedzy wyrazem głównym i określającymi.

np. Pilny uczeń pisał wypracowanie — a nie: *Pilna uczeń pisało wypracowanie*.

Jakkolwiek znając swój język rodzinny, błędów takich nie możnaby popełnić, to jednak w zdaniu więcej rozwiniętym, mogłoby się przytrafić: dla tego też podajemy tu następujące prawidła:

132. Jeśli orzeczeniem jest słowo, zgoda zachodzi w osobie i liczbie, a w czasie przeszłym i w rodzaju.

np. Zając uciekł. Sarna uciekła. Bracia przyszli. Siostry przyszły.

Uwagi: 1. Przez uszanowanie, kładziemy słowo w osobie 3-iej zamiast 2-iej, np. Czy pani *widziała* tęczę (zam. *widziałas*).

2. Wyrazy zbiorowe oznaczające płeć męską i żeńską, wymagają słów i przymiotników w l. m. rodz. męz., np. *Dobrzy* Państwo *przyjechali*.

133. Jeśli podmiotem jest tryb bezokoliczny, albo całe zdanie, a także wyrażenie nieosobiste, to orzeczenie stawia się zawsze w rodzaju nijakim.

np. *Uczyć się, było jego obowiązkiem. Przeszkadzało mu, żeśmy śpiewali. Grzmiało straszliwie.*

134. Orzeczenie złożone ze słowem *być* i *stać się*, może nie mieć zgody z podmiotem w przypadku, lecz dla dobitności mowy, postawionym być w przypadku 6-tym.

np. *On jest przyjemnym młodzieńcem. Brat twój został generałem.* (Składnia innych języków, po słowie być, wymaga przypadku 1-go).

Jeśli orzeczeniem jest *rzeczownik*, to zgoda z podmiotem zachodzi w liczbie; w rodzaju zaś wtedy tylko, gdy ten rzeczownik na rodz. żeński ma osobne zakończenie (np. autor — autorka), np. *Ona jest świadkiem. Ona jest nauczycielką* (nie: nauczycielem). — Jeśli orzeczeniem jest *przymiotnik* (lub wyraz przymiotnie odmieniający się), to zgadzamy go z podmiotem w liczbie i w rodzaju, np. *On jest pracowity, a ona pobożna,*

135. Zgoda wyrazu *głównego z określającymi*, zachodzi w rodzaju, liczbie i przypadku, np. *Cnotliwi ludzie są zarazem moralnymi. Tak dobrej matki jak Kornelija, nie trudno znaleźć w naszej historii.*

Przymiotnik jednak może tylko zgadzać się z najbliższym rzeczownikiem, a dla innych być domyślnym.

np. *Biędny ojciec* i matka. Stanowisko, ani byt twój nie *zapewniony*.

136. Liczebniki wymagają opowiednika w l. p., a w czasie przeszłym w rodz. nijakim, np. *Pięć złotych brakuje (brakło) mu do kupna.*

Liczebniki: *Tysiąc, milion* określone przez zaimek, lub inny liczebnik, wymagają orzeczenia w rodz. męzkim, np. *Twój (jeden) milion (albo tysiąc) przepadł.* Bez określeń, liczebniki *tysiąc, milion*, podlegają ogólnym prawidłom, np. *tysiąc (milion) złotych przepadło.*

W liczebnikach porządkowych, dwie tylko ostatnie liczby zgadzamy z rzeczownikiem w rodzaju i przypadku, np. *Ameryka została odkrytą 149-go 2-go roku.* W cyfrze 22 *ty. 5-ty*, nie ma zera.

Liczebniki zbiorowe: *dwoje, oboje, troje* i t. d. bywają określeniem rzeczowników obojój płci, np. *dwoje* dzieci (domyśl. chłopiec i dziewczyna) — w innym razie za określenie służą liczebniki główne, np. *dwóch* chłopców i *trzy* dziewczyny; powiem jednak: „*pięć zwierząt*,” jeśli mi nie zależy na różnicy płci. Dla tego też mówi się: „*dziesięcioro przykazań*,” bo tam jest dziesięć różnych rozkazów Bożych, czyli dziesięć rzeczy nie należących do jednego gatunku.

137. W zdaniach ściągniętych przymiotnik i słowo odnoszące się do kilku różnorodnych rzeczowników, zgadza się z najbliższym; jeżeli zaś rzeczowniki są jednorodne, to przymiotnik i słowo zgadza się z domyślnym wyrazem oznaczającym ogół tych przedmiotów. W tej zgodzie rodz. męzki ma pierwszeństwo przed żeńskim, żeński przed nijakim; osoba 1-sza przed 2-gą — 2-ga przed 3-cią.

np. *Ojciec* i matka bardzo *zasmuceni*. *Twoja* książka i *twoje* pióro *leżały* na stole. *Ty* i on, widzieć go *pragnęliście*.

138. Zdanie podrzędne określające, jest orzeczeniem zdania głównego, i zaimek (jaki, który), łączący te zdania, zastępuje wyraz główny.

Wyrazy: *jaki, który*, łączące zdanie połączające z głównym, zgadzają się z podmiotem w rodzaju i liczbie, w przypadku zaś kładą się takim, jakiego przydane słowo wymaga, np. *Są rzeczy, o jakich* nie masz wyobrażenia.

139. Zaimki dzierżawcze: *mój, twój, jego, nasz, wasz, ich*, oznaczające dobitność mowy (czego koniecznie wyma-

gają obce języki), w zdaniu przydaném przez wyrzutnię, zamieniają się na zaimek *suój*, np. zamiast: Mieszkam w domu, *który jest mój*, — powiadam: Mieszkam w *swoim* domu.

140. Imiesłów, jako przymiotnik pochodzący od słowa, zgadza się z podmiotem do którego należy, w rodzaju, liczbie i przypadku, np. Lekarstwo *uzdrawiające* (zam. którego uzdrawia), jednego, nie zawsze drugiemu pomaga.

141. Zdanie podrzędne *dopełniające*, nie odnosi się wyłącznie do wyrazów zdania głównego, lecz uzupełnia myśl główną, a przeto żadna tu zgoda nie zachodzi, np. Pragnęła skarby posiadać, *aby jałmużną wesprzeć niedole bliźnich*.

II. SKŁADNIA RZĄDU.

142. Składnia rzędu wskazuje pravidła według których jedne wyrazy rządzą drugimi, dopełniającymi ich znaczenie. W rządzie tym zwraca się uwagę na następstwo myśli i na zwyczaj narodowy.

143. **Rzeczowniki** i inne wyrazy wzięte rzeczownie, z następstwa myśli, wymagają dopełnienia w przyp. 2-gim, np. Księga *mądrości*. Prawo *Drakona*. Człowiek *niezlomnej wiary*. Kopa *jablek*. Tysiąc *rubli*. Dziesięcioro *Bożego przykazania*.

144. **Przymiotniki** mają rząd rozmaity i rządzą odpowiednio do swego znaczenia, przyjętego zwyczajem narodowym:

Przypadkiem 2-gim: blizki, świadom, wart, godzien, pełen.... (kogo, czego?).

Przypadkiem 3-cim: uległy, przeciwny, wrodzony, życzliwy, miły, powolny, przychylny, wierny... (komu, czemu?).

Przypadkiem 6-tym: słaby, silny, mężny, groźny.... (kim, czém?).

Odpowiednio też do zwyczaju języka, niektóre przymiotniki wymagają przyimków:

do.... skłonny, ochoczy, ciężki, zdatny — (do czego?).

od... różny, daleki, odmienny — (od czego?).

w... pilny, ostrożny, biegły, stały — (w czém?).

dla.... uległy, miły, powolny, wierny — (dla kogo?).

Inne przymiotniki wymagają dopełnienia w trybie bezokolicznym, np. *rad*, *gotów* (uczyć się, jechać).

145. **Słowa** odpowiednio do swego znaczenia lub zwyczaju, rządzą:

Przypadkiem 2-gim: spodziewać się, bać się, strzedz się, unikać, chronić się.... (kogo, czego?). Oraz słowa przechodne użyte przecząco, np. Nie pisałem i czytać nie będę (czego?) — listu).

Przypadkiem 3-cim: ufać, ubliżać, pobłażać, zazdrościć, dziwić się.... (komu, czemu?).

Przypadkiem 4-tym: darzyć, ganić, dzielić, chwalić, cenić.... (kogo, co?). I w ogóle słowa czynne rządzą przypadkiem 4-tym.

Przypadkiem 6-tym: gardzić, kierować, brzydzić się, rządzić.... (kim, czém?). I nadto słowa, oznaczające czynność dopełnioną jakim narzędziem, np. Otworzył i zamknął (kluczem). Rzucił (kamieniem).

Inne słowa wymagają przyimków:

do.... iść, jechać, dążyć, stosować się (do kogo, do czego?).

od.... uciekać, oddalać się, różnić się (od kogo, od czego?).

przeciw.... występować, świadczyć, walczyć (przeciw komu, czemu?).

na.... rachować, liczyć (na kogo, na co?) i t. p.

Niektóre słowa wymagają dopełnienia w trybie bezokolicznym, np. muszę, chcę, zdołam, mogę, zamierzam (uczyć się, czytać, jeździć).

146. Niektóre rzeczowniki, przymiotniki i słowa mają rząd *dwojaki*, a niekiedy i *trojaki*, a także jedno lub kilka dopełnień, np.

Lekarstwo na ból — i od bólu. *Życzliwy* komu — i dla kogo. *Potrzebny* do czego — i komu. *Pamiętać* kogo — i o kim. *Bronić* kogo od czego — bronić komu czego. *Na-*

bywać co od kogo — u kogo i za co. *Przygotować* kogo do czego (przysposobić) — przygotować co dla kogo. *Ująć* kogo za co (uchwycić) — ująć komu czego (umniejszyć) — ująć kogo sobie czém (zjednać) — ująć się za kogo (stawać w jego obronie).

Aby w tym względzie właściwych używać zwrotów mowy, wypada brać wzory z dobrych pisarzów, z ustnej mowy osób wykształconych, i nakoniec logicznie pojmować znaczenie wyrazów (§ 33).

III. SKŁADNIA SZYKU.

147. Zasadą składni szyku jest takie uporządkowanie wyrazów w zdaniu, aby przeto było ono jasne, dobitne i przyjemne.

Szyk bywa dwojaki: *gramatyczny* i *dowolny*.

1. Szyk gramatyczny.

148. Przepisy szyku gramatycznego są następujące:

1) Pierwsze miejsce w zdaniu zajmuje podmiot, potem idzie opowiednik, np. *Ojciec kocha*.

2) Wyrazy określające i dopełniające powinny być położonymi bezpośrednio przy tych, do których odnoszą się, np. *Ojciec rozsądny kocha szczerze syna cnotliwego*. Jednakże przez *dowolność* szyku, lepiej jest powiedzieć: *Rosądny ojciec szczerze kocha cnotliwego syna*, bo na tém zyskuje dobitność i dźwięczność mowy.

Dla téj saméj przyczyny, kładąc na początku zdania wyrazy malujące pojęcia, zyskujemy na dobitności, np. *Ten pan* zdaniem mojem, kto przestał

na swoim (zamiast: Kto przestał na swoim, *ten pan* zdaniem mojem).

2. Szyk dowolny.

149. Szyk dowolny zależy na takim uporządkowaniu wyrazów w zdaniu, aby przedewszystkiem zyskać na dobitności i przyjemności mowy.

Kierując się dowolnością układu, tyle właściwą językom słowiańskim, *uniknąć* należy wad wysłowienia się, a mianowicie:

1) *Dwuznaczności* myśli.

np. Wiatr oczyszcza powietrze.

Kaczki zjadają piskorze.

Przestawiwszy tu porządek wyrazów, w chęci nadania dobitności, powiedzielibyśmy niewłaściwie:

Powietrze, oczyszcza wiatr.

Piskorze, zjadają kaczki.

2) *Rymujących się* wyrazów w zdaniu,

np. Byłem u mojego dobrego znajomego gajowego.

3) *Przykrego zbiegu* spółgłosek i samogłosek, oraz spółgłosek syczących, i aby jeden wyraz *nie zaczynał się* od takiej zgłoski, na jaką *kończy się* poprzedni.

np. Czas zatrze krasę twarzy, ale przenigdy rysów wrodzonych. Twojego gospodarza *rzadko* koło domu spotykam.

4) *Zbiegu wielu wyrazów jednozgłoskowych*.

np. Staw dziś zmarzł, lód na nim jest.

5) Na początku i na końcu zdania wyrazów jednozgłoskowych, wymawianych z przyciskiem.

np. *Ci* dano wszystko coś żądał, gdy stawieś *tam się*.

3. Stylistyka i postaci mowy zapobiegające wadom wysłowienia się.

150. Mówiąc o szyku dowolnym, powinniśmy mieć pewne pojęcie o stylu i postaciach mowy.

Stylistyka jest nauka, za pomocą której mowa nie mile brzmiąca, ale gramatycznie już poprawna, staje się *piękną*.

Stylistyka, gdy zajmuje się prozą, nazywa się *Retoryką*; gdy zajmuje się poezją — *Poetyką*.

Poznawszy niektóre prawidła stylistyki, jak również: „Naukę pisania wypracowań,” na końcu téj książki pomieszczoną, pismo nasze obok poprawności gramatycznej, uczynimy możebnie pięknem, a przynajmniej znośnem, zanim dalsze kształcenie się, widoczniejsze wywoła postępy.

Postaci mowy, zapobiegające wadom wysłowienia się, są: *przekładnia, zamiennia, dodatnia i wyrzutnia*.

a) Przekładnia.

151. Przekładnia dozwala na przestawienie w zdaniu wyrazów, jeśli wymaga tego dźwięczność mowy.

np. Zamiast: *Twojego gospodarza rzadko koło domu spotykam*, — lepiej powiedzieć: *Gospodarza twojego rzadko spotykam koło domu*.

b) Zamiennia.

152. Zamiennia dozwala na zamianę jednych wyrazów przez drugie, byle myśl przez to nie była zmienioną.

np. Zachęcając ludzi możnych do zamięłowania w ogrodnictwie, możnaby powiedzieć: *Jan III-ci własną ręką sadził w ogrodzie swym drzewka*; gdy jednak tego imienia królowie u różnych byli narodów, to zatem wypadałoby dodać wyraz: „*Sobieski*,” dla objaśnienia, o którym to królu jest mowa. Otóż, przez zamiennię można nierównie lepiej powiedzieć: *Zwycięzca z pod Wiednia własną ręką sadził w ogrodzie swym drzewka*.

Tu także odnosi się przenośnia, np. *żelazne zdrowie*, t. j. zdrowie nie pozostawiające nic do życzenia; *wiosna życia*, t. j. młodość i t. p.

W zamienni mogą w błąd wprowadzić:

153. 1) *Synonymy*, t. j. wyrazy blizkie z sobą mające znaczenie, których złe użycie mogłoby nastęrczyć niewłaściwe wyrażenie się a niekiedy śmieszna przesadę. W tym razie należy logicznie rozważać znaczenie wyrazu, którego użyć mamy: np. Ludzie mający *wpływ, wziętość* lub *znaczenie*, za jedno nie mogą być brani. Dworzanin, człowiekiem jest *wpływowym*, artysta posiada *wziętość*, dygnitarz — *znaczenie*. Niewłaściwie byłoby zatem przypisywać dygnitarzowi *wziętość*, z powodu posiadanego urzędu; artyście — *znaczenie*; nakoniec, przesadą byłoby przypisywać dworzaniowi *znaczenie*, gdy on tylko wpływem swoim do dygnitarzy, może coś komu wyświadczyć.

Podobne są synonimy: *ofiarować, poświęcić, poświęcić; chcący, skąpy, oszczędny; ufać i wierzyć; odważny, śmiały, zuchwały* i t. p.

154. 2) *Hononymy*, t. j. wyrazy, przy jednym brzmieniu, różne mające znaczenie. np. *róg* (domu lub u zwierząt), *głowa* (człowieka lub kapusty). Wyrazy te wymagają zwykle bliższych określeń, np. *Brat mój żyłby dotąd, gdyby nie rak*. (Jaki *rak*?... choroba, czy skorupiak?)

155. 3) *Frzysłowia*, jako prawdy uświęcone wiekami, a przeto zapamiętane, mogą być zamiennią zdań pewnych, np. *Nie dał sobie w kaszę dmuchać*, wyrażamy się o tym, co szanował swe stanowisko, znał grunt, na którym stoi, a przeto nie pozwolił nad sobą bezkarnie przewodzić. *Nie odrazu Kraków zbudowano*, mówimy o rzeczach, które sto-

pniowo tylko przyjść mogą do skutku lub pewnego znaczenia.

Podobniez mogłyby zamienną być następujące przysłowia: „Co głowa, to rozum.“ „Ślusarz zawinił, a kowala powiesili.“ Cicha woda brzegi rwie.“ „Czapką chlebem i solą, ludzie ludzi niewolą“ „Morze przepłyniesz, na Dunaju zginiesz.“ i t. p.

c) Dodatnia.

156. Dodatnia zależy na dodaniu kilku wyrazów niezbędnych do lepszego określenia wyrazu, jaki mamy na myśli, np. *Autor Chaty za wsią*, zamiast: J. I. Kraszewski; *sluga ołtarza*, zamiast: kapłan.

Zamiennia ta z powodu przenośni zowie się dodatnią. Taka też dodatnia zależy na powtarzaniu tego samego wyrazu, jeśli przeto zyskuje dobitność i harmonija, np. *Za górami, za lasami, stoi mała chatka*. Myśl ta słabiej byłaby wyrażoną: *Za górami i lasami, stoi mała chatka*.

d) Wyrzutnia.

157. Wyrzutnia zależy na opuszczaniu wyrazów, których można domyśleć się, np. Nie wieki, ale tysiące lat wydają *Koperników* lub *Mickiewiczów* —zamiast: takich ludzi jak Kopernik lub Mickiewicz. „To Golijat, to Samson,“ t. j. człowiek wielkiego wzrostu, nadzwyczajnej siły. „To prawdziwa Sodomia,“ t. j. miasto grzeszne.

4. Uwagi odnoszące się do czystości mowy.

158. Czystość mowy wymaga unikania wyrazów cu dzoziemskich, a także przestarzałych, i nowo lecz nie trafnie utworzonych.

Cudzoziemskie: np. obserwuję (zam. rozważam), orator (mówca), n.eble (sprzęty), prezentować (przedstawiać), kamrad (towarzysz), pucować (czyścić) i t. p.

Przestarzałe: np. rzekomo, zasie, na przełaj, aście, zabaczył i t. p.

Złe spolszczone, a przeto nie mające obywatelstwa w naszej mowie, np. *skorochód* (welocyped), *nogocymbały* (organy), *lekorobnia* (apteka) i t. p.

159. Podobniez psują czystość języka zwroty mowy wzięte dosłownie z obcych języków, a niewłaściwe duchowi naszej mowy.

np. *z rosyjskiego*: Posłałem za wodą (zam. po wodę). Piąta gimnazyja (zam. piąte gimnazyjum). Przyjechałem w Zamość (zam. do Zamościa). Wypiłem szklanek ze dwie wody (zam. ze dwie szklanek wody wypilem). Rodziłem się Listopada 17 dnia (zam. urodziłem się dnia 17-go Listopada). Komuś obowiązany swoim wyniesieniem? (zam. komuś winien swoje wyniesienie?). Służyłem kapitanem (zam. jako kapitan, lub: w stopniu kapitana). Na jakim języku są same lepsze książki? (zam. w jakim języku najlepsze są dzieła?). Postąpił w poruczniki (zam. awansował na porucznika). Pomódl się Bogu i nie wymawiaj się w zadosyćczynieniu mnie (zam. pomódl się do Boga i nie wymawiaj się od zaspokojenia mnie). Oddaliłem się od was mil ze trzydzieści (zam. o trzydzieści mil od was oddaliłem się). U kogo uczyłeś się muzyki i śpiewaniu? (zam. od kogo uczyłeś się muzyki i śpiewu?). Podpisany dyrektorem (zam. przez dyrektora) i t. p.

z francuzkiego: On nie mógł, jak tylko tak sobie postąpić (zam. on tak tylko mógł sobie postąpić). On jest zupełnie dobrze (zam. on jest zupełnie zdrow, lub rozsądny, dobrze wychowany). Bierz miejsce (zam. siadaj). Bądź więcej dla mnie dobry, mniej cierpki (zam. bądź dla mnie lepszym, nie tyle cierpkim). Uczęszczaj dobre towarzystwa (zam. bywaj w dobrych towarzystwach). Nie jestem w stanie to uczynić (zam. to nad moje siły). Nie dobry, do niczego (zam. nic nie wart) i t. p.

z niemieckiego: Jak on jest stary? (zam. ile ma lat?). Nie mam żadnego rubla (zam. nie mam ani jednego rubla). Chcę ci powiedzieć jedną prawdę (zam. powiem ci otwarcie). Musicie wiedzieć, że chcę go znaleźć (zam. wiedźcie,

że go znajde). Daj mi widziéć to pióro (zam. pokaż mi to pióro). Każdy jest kowalem swego losu (zam. jak sobie kto pościele, tak się wyśpi). Ranna godzina ma złoto w ustach (zam. kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje) i inne przysłowia tłómaczone dosłownie z jęz. niemieckiego, a które jedaakże posiadamy w naszym języku.

5. Budowa wiersza.

160. Postaci gramatyczne: przekładnia, zamiennia, dodatnia i wyrzutnia, z największą używane być mogą swobodą w poezyi, t. j. mowie *wiązanej*, gdyż tu piękność wydanéj myśli najwięcej zyskuje na dowolności zwrotów.

Poezję nazywamy inaczej mową *wiązaną*, gdyż podlega ona pewnym względom, stanowiącym charakter wiersza, tyle różny od prozy, t. j. zwykłej mowy.

Wiersz jestto szereg wyrazów tak ustawionych, że wymawiając je, słyszymy jakby takt muzyczny, który nazywamy *rytmem*.

Wiersze po sobie idące mają ten sam rytm, jeśli obejmują w sobie jedną i tęsamą ilość zgłosek—jeśli zaś obejmują różną liczbę zgłosek, to i rytm mają odmienny. Zatem *ilość zgłosek* wiersza ma związek z rytmem.

Nakoniec, przy wymawianiu kilku wierszy po sobie, słyszymy, że one ze sobą rymują się, a zatem i *rym* jest warunkiem wiersza.

W wierszach zatem rozróżniamy najprzód *ilość zgłosek*, *rytm* i w nim *stopy*; a następnie *rym*, *średniówkę* i *strofy*.

161. 1) Liczba *zgLosek* w każdym wierszu dochodzi od 4 do 13, a niekiedy od 2 do 20; ale najużywańszemi są od 5 do 13, np.

Wiersz pięciozgLoskowy.

Jedno dziewczątko,
Dziewczątko małe,
Chowało sobie
Gołąbki białe.

* * *

Chowało w zimie,
W lecie chowało,
I z tego wielką
Uciechę miało.

Wiersz ósmiozgLoskowy.

Złoci wieczór łan Podola;
Ciagną wojska, tabor, wozy;
Tętnią całe lasy, pola;
Stoją groźne dwa obozy.

Z jednéj strony sztandar wiary,
Siwy hetman, młodzież dziarska;
Z drugiej — wściekłość, krew, pożary
I straszliwa czerń tatarska.

Wiersz dziesięciozgLoskowy.

Czyś widział stępy, gdy w dzień zimowy
Z północy chmura zaciągnie śnieżna,
I nigdzie schrony dla twojej głowy,
Bo wkrąg pustynia biała, bezbrzeźna,
A przy rosnącym co chwila wietrze,
Straszliwa zamieć zaćmi powietrze?

Wiersz trzynastozgLoskowy.

Pamiętam, chociaż byłem wtenczas małe dziecię,
Kiedy do ojca mego, w Oszmiańskim powiecie,
Przyjechał pan podczaszyc na francuzkim wózku,
Pierwszy człowiek, co w Litwie chodził po francuzku.

162. 2) *Rytmiczność* zależy na ilości *przycisków*, i sposobie jednakowego ich po sobie następstwa, sprawiającego śpiewność, jakoby do taktu idącą.

Każdy wyraz dwu lub kilkozgLoskowy ma przycisk (akcent), np. *czaty*, *katędra*, *porządek*. W polskim języku przycisk przypada zwykle na przedostatniej zgLosce (w wy-

razach dwu lub kilkozgłoskowych)—w wyrazach jednozgłoskowych nie ma akcentu.

Wiersz rytmiczny dzieli się na części, czyli *stopy*, zawierające jednakową w sobie liczbę zgłosek przyciskowych i bezprzyciskowych, następujących po sobie w jednakowym porządku.

Znak $\overset{\sim}$ stawia się nad zgłoską akcentowaną.
 " " " " " nieakcentowaną.
 " " " " " którą uważać można za obojętną (t. j. akcentowaną lub nieakcentowaną).

163. 3) **Stopy**, w polskich wierszach najczęściej używane, zależą na przycisku zgłoskowym i są następujące:

- 1) *trochej*, czyli *chorój* ($\overset{\sim}$ $\underset{\sim}$) albo ($\underset{\sim}$ $\overset{\sim}$ $\underset{\sim}$ $\overset{\sim}$);
- 2) *amfibrach*, ($\underset{\sim}$ $\overset{\sim}$ $\underset{\sim}$) albo ($\overset{\sim}$ $\underset{\sim}$ $\overset{\sim}$);
- 3) *daktyl*, *Rytm mieszany*, składa się z jednych i drugich stop.

Wiersz trocheiczny.

Boże | z Twoich | rąk żyjemy,
 Choć naszymi, | pracujemy;
 z Ciebie | pełność | miewa rola,
 My zbieramy | z Twego pola.

Wiersz amfibrachiczny.

Więc siadam | i jadę | — lecz jadę | i jadę,
 I widzę, | że trudno | tej puszcy | dać radę;
 Ni karczmy, | ni wioski, | a koń się | sforsował —
 Więc біłem | się z myślą: | ha, będę nocował!

Wiersz mieszany amfibracho-trocheiczny.

Tak wszystkie | złudzenia | błogie,
 Rozpędza | roztropność | nasza,
 Odkrywa | swe prawdy | srogie,
 I serce | od snów od | strasza.

164. 4) **Rym** jestto podobieństwo końcówek dwóch wierszy, np. jak wyżej: *błogie, srogie; nasza, odstrasza*.

165. 5) **Średniówka** jestto przestanek dzielący wiersz każdy na dwie mniej więcej równe połowy. W wierszach 11-to zgłoskowych, średniówka przypada zwykle po 5-tój zgłosce, w 13-to zgłoskowych — po 7-mój. W wierszach mających parzystą liczbę zgłosek, przestanek przypada w środku.

np. w 11-to zgłos. Nie stało Polsce | Piasta, ni Jagiełła;
 Opatrzność dała, | toć i ona wzięła.
 w 13-to zgłos. Tam na wschód, w mgły tumanach, | Babia
 [góra stoi,
 Blyszczący namiot śniegów, | ramiona jój
 [stroji...
 w parzystej liczbie zgłosek: Wieczorem | w niedzielę
 Przy wiejskim | kościele.

166. 6) **Strofy**, czyli *zwrotki*, oznaczają myśl skończoną, a zawierającą się w wiązankach po 4, po 6, po 8 i t. d. wierszy obejmujących.

Wiązanka taka (czyli: zwrotka, strofka) jest tém w poezji, czém okres w prozie — zatem po wiązance powinien być punkt i wiersz nowy; nadto powinien być dla odróżnienia cokolwiek oddalonym, gdyż punkt może przypadać i w środku wiązanki.

(§ 161. zob. wiersze 5-o i 8-o zgłos.).

2. Łączenie zdań w Okresie czyli Peryjodzie.

1. Wiadomości wstępne.

167. Okres jestto ustawienie dwóch lub kilku zdań głównych (współrzędnych), albo jednego głównego i kilku podrzędnych, albo nakoniec kilku głównych i kilku podrzędnych, tak, aby wzajemnie się wymagając, stanowiły harmonijną i zupełną całość pomysłu.

Każdy okres składa się z części zwanych *poprzednikami* i *następnikami*. Poprzednik np. może być pewnym zdaniem, po którym idzie następnik wyrażający zdanie przeciwstronne; albo też po zdaniu pytającym następować może odpowiadające; po oczekującym—zaspakajające i t. p. W każdym zaś razie zdania te powinny wzajemnie wymagać się do utworzenia całości pomysłu, np.

„Nauka jest skarb, którego ani ogień nie spali, ani woda nie zaleje, ani nieprzyjaciel nie zabierze; ktoby więc około rzeczy tak pożytecznej, jak jest nauka, albo niechętnie, albo opieszale chodził, pokazałby jawnie: iż albo nie zna się na nauce, albo też nie pragnie własnego szczęścia.“

168. Okres bywa *pojedyńczy* i *złożony*.

Okres *pojedyńczy*, czyli jednolity, złożony jest z *poprzednika* i jednego lub kilku *następników* (gdyż w innym razie nie byłby to okres, lecz zdanie).

np. 1) *Słońce* już wysoko, a *ty* śpisz leniuchu.

2) *Czas* drogi, niczém nie nagrodzony, prędko przechodzi: źle nie *oszczędzać* go, jeszcze gorzej na *złe używać*.

Okres *złożony* składa się z dwóch lub kilku *poprzedników* i dwóch lub kilku *następników*.

np. 1) *Słońce* już wysoko na niebie, *wszyscy* przy robocie: a *ty* śpisz leniuchu; i przez to *kwiaty* twoje nie podlane w porze właściwej, więdną w ogrodzie.

2) *Kto* Boga miłuje, *kto* bliźniemu dobrze życzy, *kto* szczerze pracy oddaje się: *ten* godnym jest zaufania; ale *kto* zapomniał o Bogu i obowiązkach swego stanu, *kto* żyje tylko ze spuścizny ojców swoich, lub łaski rodziny: *ten* raczej godzien pogardy, niż politowania.

Uwaga: Z powyższego widzimy, że każde zdanie złożone, stanowiące całość pomysłu, jest zarazem okresem; właściwie jednak okresem jest zdanie złożone, obejmujące dwie odpowiadające sobie części, t. j. poprzednika i następnika.

2. Przymioty okresów.

Przymioty okresów są następujące:

169. 1. *Jasność* zależy na pomieszczeniu w okresie jednej tylko głównej myśli z koniecznymi określeniami i dopełnieniami. Okres bywa nie jasnym, jeśli w nim znaczna jest liczba zdań określających, dopełniających i nawiasowych. Ze względu na jasność, unikać też należy zbytniego oddalenia wyrazów, blizki z sobą związek mających; a także określeń i dopełnień, odnoszących się do coraz innych przedmiotów. Lepiej jest okres taki rozdzielić na dwa lub więcej okresów.

Nie jasnym jest następujący ustęp:

„Nazwisko Tataryi, dziś jeszcze noszące, a znacznie większej od całej Europy, są stepy Azji, a ludność ich nie wynosi nad 4 do 6-iu milionów, ale zdaje się mitologija grecka mieściła tu owo źródło wszystkich klęsk i nieszczęść. swój Tartar, bo każdy mężczyzna jest żołnierzem. Stąd także Centaur pochodzi bajeczny wedle mniemania uczo-

nych (obraz ludzkiej natury), zaledwo wzniesionej nad bydłecą: a tym Centaurem, jest Tatar, tym człowiekiem bydłeciem.“

Ustęp ten, umyślnie przez nas zepsuty, będzie jasnym, podając go tu według słów Mickiewicza:

„Stepy Azyi, dziś jeszcze noszące nazwisko Tatary, znacznie są większe od całej Europy. Ludność ich nie wynosi nad 4 do 6-ciu milionów, ale każdy mężczyzna jest żołnierzem. Tu zdaje się mitologija grecka mieściła swój Tartar, owo źródło wszystkich klęsk i nieszczęść. Stąd też wedle mniemania uczonych, pochodzi bajeczny Centaur, obraz ludzkiej natury, zaledwo wzniesionej nad bydłecą. Tym człowiekiem bydłeciem, tym Centaurem, jest Tatar.“

170. 2. *Urozmaicenie* zależy na pomieszczeniu w okresie zdań krótszych i dłuższych, na podnoszeniu i zniżaniu wyobrażeń i pojęć zawartych w okresie, do czego służą wykrzykniki i znaki zapytania; wreszcie — na dowolnej przekładni wyrazów, byle jasność na tém nie cierpiała.

Za wzór przytaczamy tu peryjod Teodozego Sierocińskiego, który mówi o skromności:

„Jakże miłą i ujmującą jest skromność! Jak zawsze prosta, cicha i niewystawna, najwdzięczniej jednak ku sobie zniewala! Bez niej inne cnoty nie mają okras i wdzięku. Skromny młodzian zaraz na pierwsze wejrzenie podobą się i wszystkim do siebie przyciąga; dla każdego chętny i sprzedający, łatwo drugich do wzajemności zobowiązuje. Jego dobre chęci mile przyjmujemy za skutek; jego małomówność, milczenie, a nawet przyznanie się w czém do niewiadomości, bierzemy za rozum, podwyższając w nim wszystkie zalety, a zmniejszając wady i nieudolności. Jeżeli mu kiedy zdarzy się zbłądzić, jesteśmy wyrozumiali na uchybienia, wcale nie tracimy o nim nadziei, że mu to nadal za dobrą posłuży przestrogę.“

171. 3. *Harmonija* zależy na logicznym układzie myśli tworzących mających okres, i dźwięcznym ustawieniu wyrazów, powodującym jakoby miłą dla ucha śpiewność.

Harmonijny dwuwiersz, przytaczamy tu z „Pana Tadeusza“ Mickiewicza:

„Tu przerwał, lecz róg trzymał; wszystkim się zdawało,
Ze Wojski wciąż gra jeszcze, a to echo grało.“

Wzór także harmonii podać możemy z następującego ustępu z pism Kremera:

„Słuchaj! przed starymi laty na urwistej, hardziej skale, urósł siwy, dumny gród; on wieżycą sięgał w przelotnych obłoków walki i patrzył na fale rzeki, co w głębi na wyścigi śpieszyły w daleką nieznaną dal. W zamku żył rycerz młody. On dumaniem sięgał nad obłoki, co płyną po jasnych niebios błękitach, a duszą tęsknił w daleką dal. Dumał i tęsknił, bo od wschodu, od Syonu dolatywał głos o hufcach zbrojnych, co ciągną do grodu Chrystusa, głos o walkach w Świętej ziemi, kędy Zbawiciel zbawił świat. Ale rycerza młodego trzyma w oczynieniu do małżonki miłość; bo jej serce czystsze niż przeczystej rzeki fale. Przecież jako grzmot daleki od wschodu, od Syonu, potężniej i potężniej dolatywał głos o hufcach, o walkach za Świętą Ziemię!

Poszedł za wołaniem głosu rycerz młody. Mijały wiosny o krzewach i drzewach kwitnących, o leśnych skrzydlatych śpiewakach! I pani na zamku samotna,—serce jej zaszło zimną nocną, a z liców spadły róże kwitnące, bo nie wrócił już nigdy z Świętej Ziemi serca jej kochanek. Ona zaślubiona na zawsze wdowieństwu; smutnej tęsknocie zaślubiona na zawsze.“

3. Znaki przestankowe.

172. Dokładność pisma, a zarazem właściwe oddanie myśli naszych, zależy na odpowiedniem użyciu znaków przestankowych, zwanych inaczéj *pisarskimi*.

Znaki te są następujące:

- 1) , Przecinek. 2) ; Średnik. 3) : Dwukropek.
- 4) . Punkt. 5) ? Znak zapytania. 6) ! Wykrzyknik.

7) — Pauza. 8) Domyślnik. 9) () Nawias.
10) » " Cudzysłów. 11) - Łącznik.

173. 1. *Przecinek* (,) oddziela: 1) zdanie *podrzedne* od *głównego*, 2) wyrazy pojedyncze, bezpośrednio po sobie idące, 3) oraz wyrazy przydane i całe zdania, umieszczone pomiędzy wyrazami innego zdania. W tym ostatnim razie, przecinek zastępuje miejsce nawiasu.

np. 1) Rzymianin głęboko szanował, co mu religija za bozkie podawała.

2) Przebiegając (w Kairze) ulice bez nazwy, bez bruku, ciasne, krzywe, zasłane śmieciem wszelkiego rodzaju, pokryte kawałkami plecionek z trzciny, które je od promieni słonecznych bronić mają, a złożone z dwóch rzędów domów, czasem pięknych, jakby pałaców, częściej nędznych, zawsze nieforemnych, przegradzanych co parę kroków to lepianką, to ruiną — przysiądz można, że się krąży w prawdziwym labiryncie.

3) Krasicki, *znakomity poeta*, długie lata zamieszkiwał w Berlinie.

Rzymianie, *jako lud polityczny*, obrali dla siebie przedewszystkiem zakres działania, zakres wielkich czynów.

174. 2. *Średnik* (;) odziela od siebie dwa zdania współrzędne, jeżeli takowe są dłuższe, albo jeżeli jedno z nich lub obadwa mają zależne od siebie zdania poboczne.

np. Trzy mogiły śliczne sterczą po nad Wisłą, dokoła Krakowa; prędjéj on w gruzach legnie, aniżeli potęga czasu zrówna z ziemią te niebotyczne pomniki.

Po wydanych rozkazach nastąpiło milczenie;

Każdy dumał i rzucał dokoła wejrzenie,

Jak gdyby kogoś szukał; zwolna wszystkich oczy

Sędziwa twarz Wojskiego ciągnie i jednoczy.

175. 3. *Dwukropek* (:) kładzie się: 1) W okresach między zdaniem poprzedniem i następném, np. W obietnicach nie trzeba być skorym: słowo wyrzeczone nie wraca, a niedotrzymane zawstydzia. 2) Przed przytaczającemi się słowami osoby trzeciéj, lub przed wyliczeniem szczegółów do czegoś się odnoszących, np.

1) Wtém brzęknął w tabakierkę złotą Podkomorzy
I rzekł: mój Sędzio, dawniej było jeszcze gorzej.

2) Kupiono na licytacji: stół, komodę, szafę, biurko i dywan.

176. 4. *Punkt* (.) oznacza myśl skończoną: kładzie się na końcu zdań, myśl zupełną zawierających, i na końcu okresów.

np. U Serbów łużyckich istnieje obrządek stawiania drzewa majowego, które się zowie Meja, i wywożenia śmierci w postaci bałwana (Marzanna) lub wózka ubranego w jedlinę. Jak więc widzimy, jodła smętnym obrazem kolorytu użycia, odpowiednie swéj naturze miejsce w podaniach gór zajmuje.

177. 5. *Znak zapytania* (?) zastępuje miejsce przecinka lub punktu w zdaniach zawierających pytanie.

np. Czego żądasz odemnie? mówił wpelni szlachetnego oburzenia, czy myślisz, że zdradzę cudzą tajemnicę?

178. 6. *Wykrzyknik* (!) kładzie się: 1) po wyrazach oznaczających uczucie żalu, zachwytu, oburzenia i t. p. 2) po przypadku 5-tym (przemawiając do kogo), i 3) po całych zdaniach, oznaczających pewne uczucia.

1) Ach! héj! nabok! precz!

2) Najdroższy ojczel! proszę cię i t. d.

3) Oprócz dobrodziejstw i mądrości téj opatrznej ręki, co łąkom dała początek, jakże jeszcze wielkie źródło przyjemności znajduje w nich człowiek, piękność czuć umiejący! Usunąwszy łąki z powierzchni ziemi, jakże wiele odjęlibyśmy jéj powabu, którego nie zastąpiłyby ani same lasy, ani uprawne pola, chociażby te nawet całą nagosć ziemi pokrywały. Powabne rozmaitością krajobrazy, jakżeby wiele wtenczas straciły!

Uwaga: Znak zapytania lub wykrzyknik pomieszczony w nawiasie, oznaczają ukrytą myśl piszącego, osłaniającą zasłużoną krytykę.

np. Wiele ksiązek w obcych przeczytał językach, ale w języku ojców swoich bardzo mało (!). Stał się téż salowcem, chodzącą encyklopedyją (?), ale żadnego w nim gruntu dopatrzyć nie można było.

179. 7. *Pauza* (—) kładzie się: 1) po zdaniach lub po wyrazach, na których myśl powinna się zatrzymać, 2) przed zdaniami oznaczającymi rozmowę, 3) na miejscu opuszczonych lub domyślnych wyrazów.

np. 1) Chmury—Twym wozem, wiatry—Twoje cugi,
Duchy—posłańce, a pioruny—sługi.

2) Pan Zygmunt ukłonił się w milczeniu.

— Z pod Kijowa?—zapytał prezes.

— Tak, panie.—odrzekł Widzki.

— A znasz Marciszewską? tę, co to wydała szlachecką kucharkę?

— Nie znam.

— I nie czytałeś jej dzieła?

— Nie czytałem.

— Nie żałuj i t. d.

3) Jedni poszli do Sasa, drudzy—do lasa (u)

180. 8. *Domyślnik* (...) oznacza: 1) wachanie, rzecz niedopowiedzianą, której można domyśleć się, 2) a także wzruszające uczucie, nie pozwalające dokończyć słów poczętych.

np. 1) Co mam czynić?... Nie wiem..... Pójdę do niego.....

2) Śmierć... o! słowo pełne radości i pociechy dla cnotliwych, a pogromu i przestraschu dla występnych.

— Nie lękaj się pan—odrzekła umierająca—te kwiaty... to także dzieci moje... daj mi jedną z tych białych róż ... daj... oto w tę rękę... ja chcę, aby mnie pogrzebano z nią razem.....

181. 9. *Nawias* () obejmuje zdania lub wyrazy dodane dla objaśnienia, a które możnaby wypuścić.

np. Chociaż mi mówiono, że koń bywa do tego spaceru wprawny (nie rozumiem, jakim sposobem), zda mi się, że derwisze lepiejby na tém wyszli, gdyby się całkiem szlachetnemu instynktowi zwierza, zwłaszcza rasy arabskiej, powierzyli. (Wyjątek z „Uroczystości Mulid en - Nebi w Kairze).

A mieszkańcy Krakowa tłumnie używają tej rozkośszy (wycieczki do Bielan), trzy razy na rok: na Zielone

Świątki, w dzień świętego Gerwazego i Protazego (19 Czerwca) i w dniu Wniebowzięcia Matki Bożkiej (15 Sierpnia).

Większe objaśnienia, zaciemniające myśl pisma, pomieszczają się u dołu stronnicy i oznaczają się odsyłaczem. *Odsyłacz* wskazuje, gdzie należy szukać żadanego objaśnienia. Oznacza się on głoską, gwiazdką, liczbą i t. p.

np. Dzwony wszystkich kościołów ogłosiły nakoniec godzinę sejmiku. Każdy z partyją swoją dążył do kościoła; Imć książdz infułat Kobylański intonował wotywę *de spiritu Sancto* i wraz po skończonem nabożeństwie wyniósł *Sanctissimum* do zakrystyi (*). Postawiono stół, sukmem zielonem okryty, z krzesłami wokoło, dla senatorów i urzędników.

Dłuższe objaśnienia (w dziełach zwłaszcza historycznych), obejmujące niekiedy po kilka nawet stronnicy, umieszczają się na końcu książki.

182. 10. *Cudzysłów* („“) oznacza przytoczenie wyrazów innej osoby.

np. Podano ze strony królewskiej pana Pełkę na marszałka sejmiku. „Nie pozwalamy!“ odezwali się przyjaciele Tęczyńskiego; „pan Niemira będzie marszałkiem.“ „Ten tylko będzie,“ przerwał młody Jan Zamojski, „kogo większość obierze; pójdźmy na kréski.“ „Na co tu krések,“ zawołał pan Dębiński; „dosyć spojrzeć, by widziéć, gdzie większość; czapkami was wszystkich zarzucim.“ „Nie byłby to,“ rzekł Zamojski, „sposób obradowania godny wolnych ludzi.“ „Prosimy,“ odezwało się kilka głosów, „z większem uszanowaniem mówić o nas: nie ludzie, ale szlachta jesteśmy.“

183. 11. *Łącznik* (-) używa się między wyrazami stanowiącymi jedno pojęcie, np. słownik *polsko-francuzki*, włosy *ciemno-blond* i t. p.

Łącznik na początku położony, oznacza prowadzoną rozmowę bohaterów jakiego opowiadania, np.

(*) Tak sejmy, jak i sejmiki, odbywały się zwykle w kościołach, po wyniesieniu Najświętszego Sakramentu.

— Pamiętaj tylko Szczepanku, gdy przyjedziemy pomiędzy te wrony egipskie, że winienes, mówiąc po polsku, używać często składni francuzkiej i wyrazy polskie przepłatać, o ile można, cudzoziemskimi. Takie papuzie namiętnie różnemi językami za najwyborniejszą posłuży ci maskę; nie szczędź tą razą drogiej mowy naszej; kalęcz, morduj każdy okres, każde słowo, każde ust otwarcie.

— To się samo przez się rozumie. Czyli mnie masz za nowicyjusza w salonach?

— Nie, nie, ale widzisz, ja wiem, o ile ty lubisz moją rodziną, o ile nią czarująco władasz.

— Jako syn ludu, zaprawdę nie wmięszam obcego do polskiej mowy wyrazu, ale gdy będę hrabią Ademarem, *oh! oh! je vous assure, que je ne saurai exprimer* moich uczuć inaczej, jak po salonowemu.

Część czwarta.

Pisownia, czyli Ortografia.

184. Pisownia wskazuje prawidła właściwego użycia głosek w piśmie.

Litery większe używają się:

1) Na początku pisma, po kropce, od ustępu, i w poezji na początku każdego wiersza.

2) W imionach własnych, oraz na oznaczenie szacunku względem Boga, Monarchy i osób na uszanowanie zasługujących, np. Bóg i Jego dzieła! Najjaśniejszy Pan. Wielmożny Panie Dobrodzieju. Mam honor donieść Mu i t. p.

3) Większemi literami piszą się całe wyrazy, a mianowicie: w tytułach książek, rozdziałów, na pomnikach, medalach i t. p.

185. Wogóle pisać należy tak, jak wymawia się, jednakże brzmienia podobne do siebie nastęrczają pewne wątpliwości, np. *stół*, wymawia się jakoby *stuł*; *Kraków*—*Krakuf*; *chleb*—*chlip*; *panami*—*panamy* i t. p. Należy w tym razie zwrócić uwagę na odmiany gramatyczne, które mówią nam: *stołu*, *Krakowa*, *chleba* i zasadę, jako w tym tu razie rzeczowniki kończą się w przyp. 6 tym l. m. na *mi*, a tym sposobem unikniemy złej pisowni.

Pomimo to, zwrócić należy uwagę na pisownię niektórych liter.

1. Samogłoski.

186. Pochylenie *e* na *é*, *o* na *ó* zachodzi w znacznej liczbie wyrazów, np. *mléko*, *biés*, *wójt*, *stróż* i t. p.

Wogóle wyrazy kończące się na spółgłoskę *slabą* albo *plynną*, lub *j* miewają w ostatniej zgłosce pochylone *é*, *ó*, *spiew*, *chmiél*, *oléj*—*ów*, *wól*, *mój* i t. p.

Pochylenie *e* na *é* ma miejsce w wyrazach kończących się na *éj*, np. *chciéj*, *mojéj*, *dobréj* i wogóle w czasowaniu słów, gdzie słyhać brzmienie *i*, np. *umiém*, *umiész*, *on śmie*—*piszemy zaś e*, mówiąc *śmieją*, *umieją*, bo tu brzmienie od *e* nie pochyla się ku *i*.

Ó pisze się nadto w wyrazach mających brzmienie *u*, a w pochodzeniu lub dalszej odmianie *o*, np. *lód* (na wodzie), *rów*, *nóż*, *sól*, *ogród*, *ołów*, *oówek*, *bój*, *trójkąt*, *zabójca*, *wiózł*, *mógł*, *pół*, *wówczas* i t. p., gdyż w dalszej odmianie gramatycznej mówi się: *łodu*, *rowu*, *noża*, *solu*, *ogrodu*, *ołowiu* (od którego *pochodzi oówek*), *baju*, *troje* (*pochozenie trójkątu*), *wozic*, *może*, *połowa*, *owego czasu* i t. p.

W wyrazach: *honor*, *jakoż*, *sokoł*, *jawor*, *mozoł*, *piszczor*, *węgorz*, *aktor*, *Jakub*, *biuro*, *buty* i w wielu innych, błędnie spotykamy niekiedy *ó*, gdyż w nich nie ma brzmienia *u*, pomimo, że w dalszej odmianie słyhać *o*.

W wyrazach: król, stróż, szczegół, tchórz, wójt, Józef, wróbel, twórca, skóra różga, równy, żółty, szósty, ósmy, mówić, młócić i t. p. jest *ó*, z powodu brzmień słowiańskich, głoskę *o* zawierających, jako *korol, storoz* i t. d.

Przypadek 2-gi l. m. rodz. męzk. kończy się po większej części na *ów*, np. *panów, stołów, uczniów* i t. p.

Słowa, zakończone w trybie bezokolicznym na *ować* i *ywać*, mają w trybie rozkazującym *u*. Pisze się zatem: *pisz* (*piszwać*), a podobnie: *rachuj, rysuj, zmiłuj się, połuj*, i stąd pochodzące rzeczowniki: *rachunek, rysunek, zatrzymują u*. Słowa zakończone w trybie bezokolicznym na *yc*, *ić*, mają w trybie rozkazującym *ó*; pisze się zatem: *stwórz* (od *stworzyć*), *pój* (od *poić*); podobnie: *złóż, strój* i t. p. te zaś słowa, zakończone w tr. bezokol. na *yc*, *ić*, w których nie słychać w tr. rozkazującym brzmienia *u*, nie mogą też tam mieć *ó*, ani *u*, np. *czynić* — *czyń*, *kropić* — *krop*, *uczyć*, — *ucz* i t. p.

187. **A** pisze się w środku wyrazów swojskich, np. *sąd, ksiądz, kąt, miesiąc, pieniądz*.

Brzmienie podobne do *a*, mają *om, on*, ale piszą się one w wyrazach tylko obcych, np. *kompas, kompanija, klomb, konsul, konkurs* i t. p.

W odmianach gramatycznych, używa się *a*, w przyp. 4-tym l. p. przymiotników rodz. żeńs., np. *mam dobrą, kochaną matkę*, oraz w przyp. 6-tym l. p. rzeczowników i przymiotników także rodz. żeńs., np. *z dobrą i kochaną matką i siostrą*. W odmianie słów, w osobie 3-ciej l. p. cz. przesz. przed głoską *ł*, np. *wziął, stanął*; oraz w osobie 3-ciej l. m. cz. teraż. (gdzie *e* zamienia się w *a*), np. *oni (one) piszą, widzą*.

188. **E**, w odmianach słów, pisze się tylko w osobie 1-szej l. p. czasu teraż., np. *ja sieje, pisze, rachuje*, co należy odróżnić od osoby 3-ciej l. p. tegoż czasu gdzie używa się *e*: *on sieje, pisze, rachuje*; nadto używa się także w osobie 3-ciej l. m. cz. przeszłego, np. *oni (one) wzięli (wzięły); stanęli (stanęły)*.

Liczebnik: *jeden*, ma pd. 4-ty jedną, gdy odnosi się do rzeczownika rodz. żeńs.

W odmianie rzeczowników pisze się tylko w przyp. 4-tym l. p. rodz. żeńs., np. *widzę matkę, córkę, tablicę* i t. p.

Uwaga: W rzeczownikach rodz. nijak. kończących się na *e, ę*, należy odróżnić zakończenie *e* od *ę*, tém, że *ę* urobiło się z dawnego *en* (jak również *a* — z *om*); gdy zatem w pd. 2-gim l. p. jest *en*, to w pd. 1-szym będzie *ę*, pisze się zatem: *imię, siemię* (przez *ę*), gdyż pd. 2-gi jest *imienia, siemienia*; *piszę* zaś: *pole*, gdyż pd. 2-gi jest *pola* (nie ma *en*).

Inne wyrazy na *ę*, np. *kurczę, kaczę*, lubo nie mają w dalszej odmianie wyraźnego *en*, to jednak przechodzą w *a* (*kurczą, kaczą*), a przeto dają prawo do użycia *ę*; nadto pisane przez *e*, dawałyby inne pojęcie, np. *kurcze* (choroba), *kacze* (przymiotnik: kacze piérze).

189. **i**, zmiekcza zawsze spółgłoskę po której stoi bezpośrednio, np. *stan*, w *stanie*; *kość*, w *kości*. Poprzedniej tu głoski nie krękuje się dla okazania zmiekczenia, aby uniknąć pstrokacizny pisma (*stanie, kości* i t. p.).

190. **y**, nie pisze się po spółgłoskach: *g, k, ł*.

191. **j**, (spółgłoska) pisze się przed samogłoską lub po samogłosce, jeśli stanowi z tą samogłoską jedną zgłoskę i takową zgłoskę zaczyna lub kończy, np. *ja, daj, zdjąć*, (*odjąć*), *drożej, stryj, spocznij*.

Uwaga: W wyrazach: *mocniej, dobrodziejstwo*, samogłoska *i*, lubo jest przed samogłoską *e*, gdy jednak nie zaczyna zgłoski przeto nie przechodzi w *j*; przeciwnie, kończąc tu zgłoski: *niei, dziei*, przechodzi w *j*, i sprawia: *niej, dziej*, (11).

2. Spółgłoski.

192. Spółgłoski, w wymawianiu, mają niekiedy pozorne między sobą podobieństwo. W tym razie zwrócić należy uwagę na *źródłosłów*, wskazujący przemianę jednych głosek na drugie (§ 10), np. *t* zamienia się na *ć*: *brat, bracieczek*; lub też (zwrócić należy uwagę) na podobieństwo brzmienia spółgłosek słabych i odpowiednich im mocnych (§ 12), np. *w* i *j*: *szewctwo, czyli szefctwo*? W takim to razie rozważyć także należy pochodzenie słowa: *mamy* tu

szew, szwu (a nie *szef, szefa*), to też od *szew* będzie *szewc*. Odwrotnie: *szef* (np. *sztabu*), nie pochodzi od *szew*, gdyż w dalszej odmianie (*szefa*), słyhać spółgłoskę *f*.

193. **h**, na początku i w środku, pisze się: 1) w wyrazach cudzoziemskich, 2) w swojskich, mających w brzmieniu słowiańskim spółgłoskę *g*, zastępującą miejsce: *h*, np. 1) honor, historia, herb, huzar, hasło, bohater, ohydny, błąhy; 2) hańba. (*gańba, ganić*), hałas (*gałas, głoś*), Bohdan (Bogdan), Bohomolec (Bogomolec).

194. **ch**, pisze się: w wyrazach wymagających mocniejszej wymowy, np. chart (pies); Chełm (miasto)— hełm (szyszak, gelm); 2) w wyrazach nie mających odpowiedniego sobie *g*, np. chleb, chować nie zastępujące się żadnym *g* (*głeb, gować*); 3) jeśli *ch* przechodzi w *sz, ś*, np. śmiech (*śmieszyc*), Włoch (Włosi), dach (*daszek*).

195. **rz**, pisze się w wyrazach, w których pierwiastku słyhać *r*, np. morze (woda morska), stworzenie (Stwórca), żołnierz (żołnierka).

196. **ż**, pisze się, gdzie w źródłosłowie słyhać *g*, lub w dalszych odmianach nie ma *r*, np. może (mogę), trwożyć (trwoga); sprzedaż, młodzież (nie mają w dalszych odmianach spółgłoski *r*).

197. **sz**, pisze się na końcu w 2-jej osobie l. p. cz. terażniejszego, np. ty *piszesz, czytasz* i t. p.

198. **ks**, pisze się w wyrazach czysto polskich, np. książdź, książę, księżyc — **x**, mające podobne brzmienie, pisze się w wyrazach cudzoziemskich, np. *Xerxes, Xantypa*.

W alfabecie polskim (§ 2), nie ma litery *x*; wzięta ona jest z łacińskiego i używa się, jak mówiliśmy, w wyrazach cudzoziemskich—podobnie *q* i *v*.

199. **z**, w wyrazach złożonych, przed spółgłoskami mocnymi, przechodzi w *s*, np. *skrwawić, spytać* i t. p.—wyjawszy: *zczedzić, zczernieć, zszyc*; — przed słabymi zaś spółgłoskami nie zmienia się, np. *zbawić, zdawać* i t. p.

z, przed *ć* lub *cz*, zmienia się w *ś* lub *sz*, np. *ściągnąć, szczególnie*; *bez, roz*, nie tracą nigdy końcowego *z*, np. *bez-karny, rozpytywać*.

200. Wyrazy przyswojone piszą się według brzmień właściwych mowie naszej, np. Wolter (Voltaire), Russo (Rousseau), Szekspir (Shakespeare), Kartagina (Carthago); wyrazy zaś, nie przyswojone mowie naszej, piszą się i wymawiają według rodzinnego ich pochodzenia, np. Chateaubriand, Port-au-Prince, New-York i t. p.

3. Rozdzielanie wyrazów.

201. Wyrazy złożone piszą się łącznie, np. *wielkanoc, dobrowolny, wielmożny*.

202. Wyraz *nie*, jako przysłówek, odnosząc się do słowa, pisze się oddzielnie, np. *nie rób, nie pisz, tyś nie* (domyśl. *jestes*) dobry; w innym razie, wchodząc w skład słowa, dla nadania mu znaczenia przeciwnego twierdzeniu, pisze się łącznie, np. *niepokać, niecierpliwie, nie lubić*. Wyraz *nie*, z innymi częściami mowy, zawsze pisze się łącznie, np. *niepogoda, nieomylny, nienajgorzej, niejaki, niekiedy*.

203. Przyimki, odnosząc się do imienia, piszą się oddzielnie, np. *od domu do rzeki; z domu przez rzekę*. Przyimki, odnoszące się do słów, wchodzą w ich skład i piszą się łącznie z nimi, np. *odrobić, dorobić, zrobić, przerobić*.

Przyimek *przez*, łącząc się ze słowami, traci *z*, np. *przerobić*, zamiast: *przezrobić*.

204. *Przybranki* końcowe, jako spójki, piszą się zawsze łącznie z wyrazami do których należą, np. *takżeś, jakkolwiek, cheszli* i t. p. Spójnik *by*, jest spójką i przybiera zakończenie osobowe (bym, byś, byśmy, byście), dla tego też pisze się zawsze łącznie ze słowem, np. *robiłbym, robiłbyś* i t. p.

205. Jeżeli nie możemy pomieścić jakiego wyrazu na końcu wiersza, w takim razie rozdzielamy go na zgłoski, i pomieszczając jedną, lub parę jego zgłosek na końcu wiersza, stawiamy łącznik (-), i koniec tego wyrazu przenosimy do następnego wiersza.

W tym razie rozdzielają się:

1. Dwie samogłoski obok siebie stojące, np. przy-
odziewa, na-uczyć.
2. Dwie spółgłoski jednakowe, np. klas-sa, odmien-ny.
3. Spółgłoska między dwiema samogłoskami prze-
chodzi zwykle do następnej samogłoski, np. prze-ko-ny-wać.
4. Wyrazy złożone rozdzielają się na części składowe,
np. prze-robić, za-bierać, nie-pomyślny.
5. *w* i *z*, jako przyimki bezgłoskowe, nie stawiają się
na końcu wiersza.

206. Skracania w piśmie przyjęte są, postawieniem
początkowej litery z dodaniem kropki, zamiast wypisywania
całego wyrazu, jeśli wyrazu tego łatwo domyślamy się, np.
(w gramatykach) l. m. (liczba mnoga); wogóle w pismach:
i t. d. (i tak dalej), p. (pan), ś. p. (świętej pamięci), r. b.
(roku bieżącego).

W skracaniu tém, jeśli wchodzi kilka liter, kropka
stawia się tylko po spółgłosce, np. Aug. (August), a nie Au.;
J. Ig. Kr. (Józef Ignacy Kraszewski), a nie: Jó. I. Kra.

KONIEC GRAMATYKI.

DODATEK.

I. Ćwiczenia gramatyczne na piśmie.

(Numera obok postawione odnoszą się do numerów prawideł,
pomieszczonych w Gramatyce).

1. Wypisać z książki (*) jakiegokolwiek zdanie; w zda-
niu tém wykazać liczbę wyrazów; w tych wyrazach, liczbę
zgłosek; w tych zgłoskach, liczbę glosek (czyli liter).

7. Wypisać jakiegokolwiek cztery zdania z książki i wy-
kazać jaką mianowicie głoskę zmiękczyły samogłoski *e*
lub *i*, a gdzie wtrącone *e* nie miękczy.

13. Napisać po 3 wyrazy na każdą część mowy od-
mienną z wykazaniem odmian końcówek bez zmiany zna-
czenia.

Napisać po 3 wyrazy na każdą część mowy nieod-
mienną.

14. Wypisać z książki jakiegokolwiek 10 wyrazów
i wykazać w nich pierwiastek, podstawę, spójkę i przybran-
kę (jeżeli takowa znajduje się).

16. Napisać po 3 przykłady na imiona: *zmysłowe*,
umysłowe, *żywotne*, *nieżywotne* i t. d.

Napisać 5 rzeczowników pochodnych, utworzonych
ze słów.

Napisać 5 jakiegokolwiek rzeczowników i wykazać
wszystkie jakie w nich są nazwy gramatyczne.

(*) Pod wyrazem *książki*, tak tu, jako i gdzieindziej rozu-
miemy *Wypisy Polskie*, przez uczących się w klassach używane.

19. Napisać po 3 przykłady rzeczowników ludzkich i zwierzęcych na każdy z trzech rodzajów, według znaczenia płci.

Napisać po 3 przykłady na każdą z końcówek trzech rodzajów.

Dać 3 przykłady rodz. męz. zakończonych na *a*.

21. Napisać w liczbie pojedynczej 18 imion, według podziału wskazanego § 16 i obok napisać je w l m. z wykazaniem zarazem, które z nich nie mają liczby mnogiej.

25. Napisać przez obie liczby i wszystkie przypadki odmianę wyrazów: chłop, słoń, Kazio, staw, ul.

27. jak wyżej; dozorca, starosta, Jagiełło, barwa, kula, ksieni, stacja, kolonija.

— ręka, Niemcy.

29. — wieś,

31. — stado, zboże, jagnię.

33. Napisać 5 jakichkolwiek właściwych rzeczowników i obok utworzone z nich przymiotniki, a także 5 właściwych przymiotników i obok utworzone z nich rzeczowniki.

34. Napisać 6 rzeczowników rodz. męz. wraz z 3-ma przymiotnikami, zakończonymi na *y* i 3-ma na *i*; oraz 3 rzeczowniki rodz. żeń. i 3 rodz. nijakiego z odpowiednimi w rodzaju przymiotnikami.

37. Wypisać z książki jakichkolwiek 5 rzeczow. i 5 przymiotników z wykazaniem od czego pochodzą.

39. Napisać 6 przymiotników z odmianą przez 3 stopnie.

40. Napisać 6 przymiotników, nie odmieniających się przez stopnie.

Na trzech stronicach książki, podkreślić jedną linią rzeczowniki, a dwiema przymiotniki.

42. Napisać przez obie liczby i wszystkie przypadki, odmianę wyrazów: dobry, drogi, Walenty, Potocki, Koniuszy, Jozue.

44. — dobra, droga, Potocka, Maciejowa.

46. — dobre, drogie.

50. — wiosna życia, stado kaczek.

— Wielkanoc, dobrodziej.

51. Napisać po 3 przykłady na wszystkie gatunki liczebników.

52. Napisać odmianę liczebników: pierwszy, piąta, setne.

54. jak wyżej: obaj, oba, obie, oba.

55. — siedm, dziesięć.

56. — czterysta, pięćset.

57. — sześćoro, osmoro.

64. — ten, ta, to; ów, owa, owo.

65. — mój, twój, nasz, wasz, swój, co, coś, nic.

69. Z wyrazów *czynnych*: on *wiąże*, *widzi*, *gani* — zrobić wyrażenia *bierne*.

71. Ze słów *niedokonanych*: robić, szyć, kuć, bić, kazać, wypisać po kilka *dokonanych*, np. od *kazać*, będzie: nakazać, zakazać, przykazać i t. p.; a także z tychże słów zrobić: *jednotliwe* i *częstotliwe*.

81. Od słów: pisać, napisać, przepisywać — utworzyć imiesłowu odmienne i nieodmienne cz. teraż. i przeszłego, o ile one mają takowe.

82. Od imiesłowów biernych: widziany, myty — utworzyć rzeczowniki słowne.

85. Przez wszystkie tryby, czasy, osoby, liczby i rodzaje, napisać *czynną* i *bierną* odmianę słów:

<i>ganić</i>	być	{	ganionym	{	na, nóm.
<i>zganic</i>					

97. W słowach: *solic*, *czytać*, *zaczekać*, *głodzić*, *szaléc*, *siedziéc*, *kłásć*, wykazać: *podstawę*, *spójkę*, *końcówkę* i *przybranke*.

99. Dać po 3 przykłady słów na koniugację 1-szą, 2-gą, 3-cią, 4-tą, 5-tą i 6-tą.

100. Przez wszystkie tryby, czasy, osoby liczby i rodzaje, wypisać odmianę słów:

101.	—	—	<i>prosić</i> , <i>baczyć</i> .
102.	—	—	<i>zyskać</i> , <i>jadać</i> .
103.	—	—	<i>wiązać</i> , <i>deptać</i> .
104.	—	—	<i>siviéc</i> , <i>szaléc</i> .
104.	—	—	<i>siedziéc</i> , <i>ujrzéc</i> .
105.	—	—	<i>bić</i> , <i>rosć</i> , <i>rzec</i> .

109. Po przyimkach: naprzeciw (naprzeciwko), postawić po 3 rzeczowniki w przyp. 2-gim i 3-cim l. p. i l. m. po przyimku: mimo (pomimo) jak wyżej w pd. 2-m lub 4-m:
- między (pomędzy), nad, pod, przed — 4 — 6;
 - na, o, w, — 4 — 7;
 - z, — 2 — 6;
 - za, — 2m, 4 — 6;
 - po, — 3m, 4 — 7.

113. Uformować przysłówki od przymiotników: dobry, lekki, brzydki.

114. jak wyżej od: lepszy, bujniejszy, brzydszy.

Wypisać po 2 przykłady, w którychby spójniki *a, i*, łączyły ze sobą 2 jednakowe części zdania, a także 2 całe zdania.

W miarę jak uczący się umieją już *Słoworodnie*, dobrze jest, aby robili rozbiór gramatyczny zdań wypisanych na tablicy, gdyż tym sposobem skupioną jest wszystkich uwaga i łatwiejsza kontrola dla nauczyciela. Dobrze jest także, aby uczący się robili piśmienny rozbiór według wskazanego tu wzoru: (zobacz str. 109).

119. Napisać pięć jakichkolwiek myśli.

Na trzech stronicach książki (przez trzy lekcje) podkreślać jedną linijką podmioty, a dwiema orzeczenia.

120. Napisać po trzy zdania, w których *podmiot* byłby: 1) rzeczownikiem, 2) zaimkiem, 3) przymiotnikiem, 4) trybem bezokolicznym, 5) przysłówkiem, 6) wyrażeniem kilka wyrazów obejmującym.

121. Napisać po trzy zdania, w których *orzeczenie* byłoby: 1) słowem, 2) przymiotnikiem, 3) rzeczownikiem, 4) liczebnikiem, 5) zaimkiem, 6) tr. bezokol.

125. Napisać po trzy zdania, w których *określający wyraz* byłby: 1) przymiotnikiem, 2) przysłówkiem, 3) rzeczownikiem (jako określeniem drugiego rzeczownika).

Zmienić zdanie twierdzące: *brat pisze* — na przeczące i pytające.

Napisać odmianę słowa *czytać*: twierdząco, przecząco, pytająco i pytająco-przecząco, np. czytam, nie czytam, czy czytam, czy nie czytam?

Wzór do ustnego lub piśmiennego rozbioru wyrazów.

Wyraz	Pochodzenie	Część mowy	Rodzaj	Liczba	Przypadek	Stopień	Forma	Tryb	Czas	Osoba	Uwagi
Zadziwiający m	zadziwiający, a, e	imiesłów	męż.	p.	6	—	—	—	teraż.	—	od słowa zadziwiać
przemysłem	przemysł	rzeczownik	męż.	p.	6	—	1	—	—	—	nie ma stopni
ludzkim	ludzki, a, e	przymiot.	męż.	p.	6	—	—	oznaj.	teraż.	3.	bo uformow. z rzecz. słowo
jest	być	słowo	—	—	—	—	—	—	—	—	positkowe
zegarek	zegarek	rzeczownik	męż.	p.	1	—	1	—	przes.	—	od słowa złoż. żyć
złożony, a, e	złożony, a, e	imiesłów	męż.	—	—	—	—	—	—	—	służy dla obu liczb i 3 rod. (z przyrost. z
lecz	—	spójnik	—	—	—	—	—	—	—	—	—
któż	kto	zaimek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
słońce	słońce	rzeczownik	nijaki p	—	4	—	—	—	—	—	—
i	—	spójnik	—	—	—	—	—	—	—	—	—
gwiazdy	gwiazda	rzeczownik	żeń.	m.	4	—	—	—	—	—	—
te	ten	zaimek	męż.	m.	4	—	—	—	—	—	—
niezmiennie	niezmienny, a, e	przymiot.	męż.	m.	4	—	—	—	—	—	—
świata	świat	rzeczownik	męż.	p.	2	—	—	—	—	—	—
zegary	zegar	rzeczownik	męż.	m.	4	—	—	—	—	—	—
utworzył?	utworzyć	słowo	męż.	p.	—	—	3	oznaj.	przes.	3.	—

126. Napisać po trzy zdania, w których *dopełniający* wyraz byłby: 1) rzeczownikiem, 2) zaimkiem, 3) trybem bezokolicznym.

128. Napisać trzy zdania: 1) *główne*, 2) *podrzędne*, 3) *pojedyncze*, 4) *ściągnięte*, 5) *złożone*, 6) *współrzędne*, 7) *określające*, *określające* (skrótowe), 8) *dopełniające*, (*względne*, *podmiotowe*, *stosunkowe*, *czasowe*, *przyczynowe*, *porównawcze*, *warunkowe*), 9) *wtrącone*, 10) *nawiasowe*. } obok zdania główne-go.

131. Wypisać jakiegokolwiek trzy zdania z książki i wykazać w czym mianowicie zachodzi tam zgoda podmiotu z orzeczeniem i wyrazu głównego z określającymi.

Napisać trzy zdania, w których orzeczenie zgadzało się z podmiotem: 1) w osobie i liczbie. 2) w rodzaju.

132. Napisać po dwa zdania: 1) z użyciem słowa w osobie 3-ciej przez uszanowanie, 2) aby wyraz główny był zbiorowym.

133. Z uwzględnieniem na zgodę, napisać po dwa zdania, w których podmiot byłby: 1) trybem bezokolicznym, 2) całym zdaniem, 3) wyrażeniem nieosobistym.

134. Napisać po trzy zdania, w których orzeczenie złożone ze słowem *być* i *stać się*, nie zachowałyby zgody w przypadku.

135. Napisać trzy zdania z uwzględnieniem zgody wyrazów określających z głównymi.

Napisać trzy zdania, w których przymiotnik zgadzał się z najbliższym rzeczownikiem, a dla drugich był domyślnym.

136. Uwzględniając zgodę, napisać trzy zdania, w których liczebnik byłby podmiotem.

Według tego jak wyżej—aby liczebniki *tysiąc*, *milijon*, były określone przez zaimek lub inny liczebnik.

— — w których podmiotem byłyby liczebniki porządkowe.

137. Napisać po trzy zdania złożone, uwzględniając zgodę: 1) przymiotników i słów odnoszących się do kilku

rzeczowników, 2) gdy rzeczowniki są jednorodne, 3) uwzględniając pierwszeństwo rodzajów i osób.

138. Napisać trzy zdania z uwzględnieniem zgody w zdaniu podrzędnym, wyrazów: *jaki*, *który*.

139. Napisać trzy zdania, w których zaimki dzierżawcze byłyby przez wyrzutnię zamienione na zaimek *swój*.

140. Według, jak wyżej — w których postawiony byłby przez skrócenie imiesłów, zamiast słowa z zaimkiem *który*.

143. Napisać 5 rzeczowników z dodanym z następstwa myśli rządem pd. 2-go.

144. Napisać przymiotniki z dodanym rządem pd. 2 — 3 i 6-go.

Napisać przymiotniki z przymiokami i ich rządem.

Napisać przymiotniki z rządem postawionym w trybie bezokolicznym.

145. Napisać słowa z rządem pd. 2-go, 4-go i 6-go.

Napisać słowa z rządem wymagającym przymioków.

146. Napisać rzeczowniki, przymiotniki i słowa, z rządem *dwojakim* i *trojakim*.

148. Wypisać z książki jakiegokolwiek trzy zdania, i wykazać w nich prawa szyku gramatycznego.

152. Napisać trzy przykłady *zamienni*.

153. — — — *synonimów*.

154. — — — *homonimów*.

155. — — — *przysłów*.

156. — — — *dotadni*.

157. — — — *wyrzutni*.

158. Pięć jakichkolwiek wyrazów cudzoziemskich zamienić swojskimi; jeden przestarzały — nowszym; jeden nowo, a niedobrze utworzony — właściwszym.

161. Dać przykład (z książki): wierszy 5-cio zgłoskowych, 9-cio zgłoskowych i 13-to zgłoskowych.

162. Wypisać 10 jakichkolwiek wyrazów, i w nich oznaczyć przyciski.

163. Oznaczyć stopy w następującym wierszu trocheicznym:

Był Matysek, chłop przed laty.
 Jak drugiego nie znajdziecie,
 I przystojny, i bogaty,
 I szczęśliwy na tym świecie.
 Był kochany, nie znał biedy,
 Zazdrościli mu ludziska,
 Nikt nie wierzył, aby kiedy
 Przyszła kryska (*) na Matyska.

Oznaczyc stopy w następującym wierszu amfibrahicznym:

A Wisła — ta rzeka,
 Co w morze ucieka;
 Co siwa u brzegu,
 A modra zdaleka:
 Gdzie płynąc na tratwie
 Przygrywa flis dziatwie....
 Z ciepłuchną tam wiosną,
 Pszenice gdy rosną,
 A zboże kłosieje,
 A wiaterek powieje:
 To zda się — w tém zbożu,
 Że płyniesz po morzu.

Oznaczyc stopy w następującym wierszu mieszczym:

O królu świata! na jasnym niebie,
 Co tak w wielkości ukryłeś siebie,
 A kiedyś zstąpił zmyć nasze grzechy,
 To w najuboższej ukryciu strzechy.....

165. Oznaczyc średniówkę w wyżej przytoczonych wierszach.

168. Wypisać z książki przykład okresu pojedynczego i złożonego.

(*) *Kryska* (a nie *kréska*), gdyż odpowiada wyrazowi *Matyska*. Takie odstąpienie zowie się dowolnością w pcezy (*licentia poetica*).

169. Wypisać z książki przykład peryjodu *jasnego*, i wskazać na czém zależy ta jasność.
 170. " " " " " *urozmaiconego* i wskazać, w czém to urozmaicenie zawisło.

171. Wypisać z książki przykład *harmonii* w okresie i wskazać, w czém ta harmonija zawisła.

172. Nauczyciel dyktuje z książki, nie mówiąc znaków przestankowych (w klasie 2-ój i 3-ój), uczący się powinni je stawiać, objaśniając przyczynę ich użycia.

184. Pisowni uczy się początkowo z przepisywań z książki, a następnie z dyktowania. Jednocześnie nawet, jedna i druga wprawa (obok uczenia się prawideł), powinna mieć miejsce: przy błędnem napisaniu jakiego wyrazu przez uczącego się nauczyciel objaśnia, przytaczając prawidła pisowni.

II. Dyktowanie zdań złożonych z wyrazów, w których najczęściej ucząca się młodzież błędy pisowni popełnia.

Nie odrazu Kraków zbudowano. Pole, okryte zbożem, to wielki stół, u którego biedni spożywają chleb powszedni razem z panami świata. „Pilniej pracuj, mniej wymagaj,” ta była jej zasada. Chciiej posłuchać mojej dobrej rady. Sól w oku, ból w boku, przykre sprawiają klócie. Skąd przybywasz? spytał nieznajomy, a mówiąc to, stanął na szczycie góry. Stąd przychodzę, odrzekł zapytany: zaraz zrana wyszedłem i oto wezas wracam. Był w Anglii, przeszedł Angliję, był we Francyi i przeszedł Francyję wszere i wzdłuż, był w Rossyi, w Danii, a nie umiał ani słowa po

angielsku. po francuzku, po duńsku, ani po rosyjsku. Przybyli do Warszawy i stanęli w hotelu Polskim, tu dopiero zaczęły się swary. Jakoż aktor Jakub miał honor, że włożył nowe buty, idąc za interesami do biura. Węgorz i piskorz są jedyne ryby, jakie złowić można w tym strumieniu. Czy w wyrazach: król, stróż, szczegół, tchórz, Józef, wróbel, twórca, skóra, różga, równy, żółty, szósty, ósmy, mówić, młócić, pisze się ó, czy też u? Zmiluj się, rachuj się z czasem i nie poluj, ale rysuj i częściej pisuj do swoich rodziców. Złóż ten strój, a utwórz inny właściwy do pory roku. Nasz ksiądz za własny pieniąż obrął ten kąk na pomieszkanie. I nasz konsul w miesiąc później przybył na konkurs. Dobrą radą kierował się w tej sprawie. Dobrze oni wiedzą, co piszą, ale on jeden wziął najlepsze zadanie. Ja piszę, rachuję, orzę i sieje, i on też pisze, rachuje, orze i sieje. Wzięli swe torby podróżne i stanęli przed oberżą gotowi do drogi. Dobrze imię zdobi tę matkę i córkę. Na pole wypędzono kurczę a na wodę — kaczę. Na dokuczliwe kurcze są pewne lekarstwa. Kacze pióra nie przydatne do pisania. Dopóty dzban wodę nosi, póki mu się ucho nie urwie. Bóg wszystko widzi — zatem widzi miejsce, gdzie Bug łączy się z Narwią, gdzie buk rośnie z drugiej strony obudwóch dróg, wiodących do naszego dworku. Podług ciebie róg naszych podłóg nie przystaje do ścian. Dwoch rzeźbionych grup nie można postawić na jeden grób. Drewniane kubki wzięto na próbki, a dzieci robili niemi z piasku kupki. Gęsi dostarczały nam dawniej piór do szkół, do biur, ale pióra z kur nie nadawały się do pisania.

Świadek rad świadczy za tobą, jednakże świat wie, że nie wypłaca on rat przypadających. Widać stać, że od wielu lat nie był tam żaden ład. Przyjął go lud okrzykami radości i przeszedł za nim przez rzekę, bo lód gruby był podówczas. A więc swat, bez żadnych zwad, dostał rubli pięć za pięć ogrodu swego. Chciał mieć złoto, a przez omyłkę wziął miedź, bo oba te metale są żółte. Pot lał mu się strumieniami z czoła podczas tej roboty. Siedź tu — powiedział mu rybak — i zarzuć sieć w wodę.

Chodź tu do mnie i powiedz mi choć słów kilka. Gazecki druk, przebodzi wiele dróg. Kamienny bruk sprawia łoskot i stuk. Pośród cuchnących stróg, postawił siano stóg i słomy bróg. Prosił cię o ług do prania, nie zaś o łuk, z którego wróg puszcza na nas strzały. Narobił się trzask od palących drzazg. Ryk np, lwa innej wymaga pisowni od ryg, używanych do pisania. Może on przepłynął całe morze, ale na brzeg nie wylądował. Kto każe dobrze postępować, ten i często karze za złe czyny. Nie rusz mąki, bo róż zabielsz. W tegorocznym zbiorze okazało się posypne zboże. Jak chcesz rządź, ale dziś trzeba jęczmień żać. Na tym krzaku są porzeczki do sprzedania, nie zaś do pożyczki. Ani się waży odsuwać garnka od ognia. Warcie zupę i zwańcie, o ile cięższy lub lżejszy jest teraz wasz garnek. W czasie pożaru stał na wieży i wołał: ratujcie, kto w Boga wierzy! Helenka chowa choinkę z hojnymi dary. W tak ważnej chwili nie wachał się i nie hamował swego zapału; honor jego rodziny wymagał tego. Chanowie Mongolskiej hordy byli niegdyś plagą chrześcijan. Jana Husa i ucznia jego, Hieronima z Pragi, spalono za herezję, czyli odczepieństwo od kościoła Chrystusowego.

Herbarze nie błahą stanowią podstawę do spisania historii którego z domów polskich. Pan hrabia w mieście Chełmie przywdział hełm na głowę. Hodowla nie ma nic wspólnego z chowaniem, lecz z wychowaniem — wychowanie zaś nie jest chowaniem czegoś. Hańba nie na śmiech, lecz na pogardę zasługuje. Czy Włochy takie same budują dachy jako u nas? Ty wiesz to dobrze i czemu o to pytasz? Herbata Chińska przedmiotem jest handlu na całej kuli ziemskiej. Nie wszystkie hieroglify Egipskie są już przeczytane. Obydny huzar nie dotrzymał nam słowa. Choczy potrzebują lekarzy. Młody i hoży hrabia wyprawia harce na polu. Hufce nieprzyjaciół zalały całą prowincję i zniszczyły w niej chów domowych zwierząt, stanowiący bogactwo tamtejszej okolicy. Żołnierz nie może wynosić na sprzedaż swój broni. Morze jest szerokie i głębokie. Szef wojska miał szew na twarzy, co było chwałą jego wojskową. Herostrat spalił świątynię w Efezie. W klombie

stoi wazon, w którym kwiaty są jeszcze w pączkach. Założył się w kompanii o szklanę pączu, że kolor jego jasno-blond włosów niczem nie różni się od lnu, i w tém właśnie popełnił błąd. Przyszedł, gdy wtém (nagle) przypomniał sobie, że zapomniał książki. Ład stały jest ziemią, lont zaś używany do strzelania z armat — powrozem. Książka miała mszę świętą na polu o wschodzie słońca, ale i księżyc widać jeszcze było podówczas. Xantypa była żoną Sokratesa. Xerxes, królem był Perskim. Spytaj się i rozpytaj dokładnie, czyli bezkarnie przeszła mu jego wina? Wolter, Russo, Szekspir i wiele innych, są to wyrazy przyswojone pisowni naszej, ale Chateaubriand i Port-au-Prince, zatrzymują u nas pierwotną swoją pisownię; New-York mówimy także Nowy-Jork. Nie wychodź na dwór, bo niepogoda: niecierpliwisz tém matkę swoją, ona nie lubi cię za nieposłuszeństwo. Niecierpliwi się nieomylnie, jeśli niekiedy nie słuchamy jego przestróg. Nie odchodź od tego domu, póki do drzwi nie dorobisz zamka. Każdy może z tobą zrobić, co mu się podoba. Przeprowadzono kolę żelazną przez jego pola. Takżeś to zrobił, mądryś mój bracie! On chciałby twój korzyści, by sam coś mógł mieć z tego. Pisałbym, gdybyś i ty pisał — pisalibyśmy także, gdybyście i wy pisali.

III. Zdania z umyślnymi błędami gramatycznymi,

do zadania uczącym się, do poprawienia i wskazania odpowiednich w tym razie zasad.

1. Złe użycie przypadków i końcówek rzeczowników.

Czy masz ufność w wiarę Chrystusa? W wiosnę życia już jest starcem w siwiznę okrytym. O! pies brzydki, nie tropisz w tym lasu zające. Wykarcuj pni, a powiększysz roli. Potrzebujesz matki, któreby dobrze wychowywały syny. Szukasz na mapę miastów, których tam wca-

le nie ma. Do Czerwca, a nawet do Lipcu, nigdy nie pija lipca (miodu). Pana bratowi dobrze teraz powodzi się. Siostra twoja poszła za męża tego roku na Ś-go Michała, a nie Ś-go Jan. Widziałem wilk na polu i gajowego za nim goniącego. W sąsiedu moim wiele widzę złego, że nie ma zaufanie w stróże swoim. O! Jasio i Stasio, czemu w panie naszym widzicie nieprzyjaciela? Z twoim bracie poszliśmy do ogrodu botanicznego. Obywatelowie składają podatków na potrzeby kraju. Kupcowie w tym mieście, są wogóle mieszczańowie. Bez pieniądze do miasto nie można przyjechać dla ważnej przyczynie, że te procesy i inne jeszcze interesy powodują znaczne ekspensy. Około twojego dom, zamiast płota, stoi parkan. Oprócz niemieckiej książka, nic nie potrzebuje. Fenomeny, według zdanie twego, są rzadkie. Względem ojcu nie uchodzą żadne koncepty, ani też komplementy. Instytuty nasze przyjmują egzaminy, wedle żądanie proszących. Produkty, obok brama sprzedawane, są najtańsze. Bileta wizytowe przez służącemu zostały posłane. Akta jego sprawy przeciwko córki Andrzeja dawno zaginęły. Przy synem zamieszkuje. On potrzebuje pieniędzy na przyjęcie gościów, jacy za tygodnia przyjadą. Pomimo napomnieniu poszedł nad rzeki i po mostu przeszedł pomiędzy chwiejącami się poręczom. Dano już koniów wody. Widziałem ludzie i zwierzęta. Bóg stworzył ryb w wodzie, ptactwa w powietrzu, gwiazd na niebie, ludzie na ziemię i ogromne wieloryby w morze. Popędzali konie biczamy. Widziałem własnymi oczami, że on to zepsuł swemi rękami. O! Bóg Wszemmocny, o! Jezus Chrystus, zmiłuj się nademną.

Powiedz mi chłopiec, czy braty twoi już przyszli? Jęczmień już zeszyli i człowieki je zebrali. Na drugą półkulę o ten sam czas, inna jest godzina. Do ubrania głowie brakuje pomadę. Przeczytano twojej matki list od synowi przysłany. Złapał muchę i urwał jej nogę. O! dobra matkę, opiekuj się swoją córkę. Zbudowano dwie wieżę, a na każdej wymalowano po dwie muchi. Nie potrzeba wielu głowów do rozwiązania tej zagadki, lecz kilku chwilów namysłu. Nikt nie ujmuje twojej cześci. Panie se-

dział! nigdy nie zamieszkiwaliśmy w Węgrach. Wszystkie zwierzęcie mają swoje imienia. Na twoje słowo, łowić będą w tym jeziorze. Między bagnami nie znajdziesz ziarnów pszenicy. Człowiek ma dwa ucha, a dzban dwa uszy. Wszystkie ziela mają swoje nasienia.

2. Złe użycie przymiotników i wyrazów przymiotnych.

Nie czytam tych złych książki. Kto jest tutejszym, może z nowym rokiem nie będzie tu zamieszkiwał. Dobre ludzie, miejcie niezłomną wiarę w szlachetną czynę wasze. Rzadkie zaletę w tym interesie okazali. Nauczyciele w pięknym jego rysunku byli uprzedzeni o przyszłym jego talencie. Zalecam wszystkim tę dobrą książkę. Są to przyjaciele, którymi poszczycić się mogę, on zaś ma psy i konie, którymi się chlubi. Wszystkie zbiór przypadło mu do szczętu. Posiada jedną, ale niepodzielną wioskę. Mieć jedno pióro, to zamało dla ucznia. Pewny ojciec był tyle łaskaw dla swego syna, że nie dopatrzył w nim złe skłonności, których później syn musiał odpokutować w podziemnym lochu. Daj do szklanki te piwo, albo tamte wino. Ten żołnierz jest mężnym, którego nie ustępuje z placu boju. Jednym lepiej powodzi się niż drugim: a komuż to w twoim przekonaniu? Widziałem panią Zamojską u pani Janowej. Przymioty królowy Jadwigi były przez naród cenione.

3. Zła zgoda przymiotników z rzeczownikami.

Pożycz mi ta większy pióro. Pisałem stalowym piórem i podkreślałem czerwonym ołówkiem. Rossyjski książka leżała na czarnej ławce. Twój kolój przyszła, a ty nie wzięłaś białej papieru. Tyle było trudu, że nie wiem, jak jej dałeś radę. Półwyspa włoska jest krajem malowniczym. Ognista kometa ukazał się na niebie. Piękna poe-

ma było drukowana w gazecie. W Warszawie jest pierwsza, druga, a nawet szósta gimnazjum. Nie dał na to swojej votum.

4. Złe użycie liczebników.

Trzydzieście rubli stanowi trzech tysięcy kopiejek. W obóch wypadkach znalazł się dobrze. Rzeczowniki obojga płci bywają tylko w liczbie mnogiej. Dwa mężczyźni z dwoma kobietami przybyli do teatru. Kilka tylko uczniów i kilkoro uczennic odrobili ćwiczenia. Rzadko dziś zaprzęgają powozy sześciami końmi. Dwiestu rublami nie opłacisz sta robotników. W trzysta ludzi bronił twierdzy. Wszystkiego ma tylko trzy prosięta, a jednak dwóch już sprzedał. Dla kilkoro ludzi zamało tu miejsca. On ma dwóch służących: kucharza i pomywaczkę. Czyli mówi się: dziesięcioro Bożego Przykazania, czyli téż: dziesięć Przykazań Bożkich — i dlaczego? (*). Przed kilku laty pięć chłopców tu utonęło. Kilkudziesięciu ludzi kilkom moim znajomym zapewnili, że przez półtorę godziny nie widzieli go na scenie. Obóch synów twoich z dwoma siostrami widziałem w ogrodzie. Dałem mu pięcioro piór. Chart gonil trzech razem zająców. Od parę lat mam dwoje tych koni i trzech slug.

5. Złe użycie zaimków.

Z kim przestajesz, takim się stajesz. Z czym tu przybyłeś... z niczym zapewne? Daj mnie pokój, nie o niem (np. o bracie) nie wiem. Kogo szukasz po kieszeniach? Zobacz te książki, jak on podarte: zabierz ich do siebie. Pióro twoje mokre, wytrzęj go. Gdybym ciebie widział,

(*) *Przykazania* jest wyraz zbiorowy, jako mówiący o rzeczach, odnoszących się do Boga i do ludzi; podobnież np. *dzieci*, jest wyraz zbiorowy, domyślając się synów i córek.

powiedziałbym tobie coś ciekawego. Ciągłe mnie powtarza, abym jemu oddał książkę i oddałbym je, gdybym jego zastał w domu. Oddajcie, co do nich się należy. Przeczytaj te książki, jak oni pięknie pisane. Jakę z tych książek zalecasz mię czytać? Nauczyciele wyszli, i ja pójdę z nimi. Te miasto wznosi się. Nic tobie nie pomogę. Te wioski są piękne, zobaczymy ich. To pole zajęło mnie, zbadam go przedewszystkiemi, a potem lasek, który za nim leży. Radziłbym ci odwiedzić te pola, bo później ich nie zobaczysz. Zapomniałeś o twoich obowiązkach.

6. Złe czasowanie słów.

Poślij po gazety i powieć służącemu, żeby upomnił się o te, które zaginęli. On bojał się wczorajszej nocy wychodzić na schody, ale zadziwicie się, gdy wam powimy, że obaj bojeli się chodzić po nocy. On przymocowuje zamek do drzwi, ale przekonuje się, że próżna jego robota. Wyścielił siennik słoną. Stojemy teraz w hotelu Polskim, ale przeszłą razą, będąc sam w Warszawie, stojałem w Europejskim. Uczennice pisali listy, a uczniowie czytały książki. Poszłem do niego i rozmiałem się z jego zamiarów. Przyszłe ci młynki, które wieli moje zboże: odślij mi je za tydzień. Jedni rachują, drudzy rysują. Narwijcie sobie jabłek. Co on też zrobił! wystawił dom na bagnach. Widziemy oczyma, słyszemy uszami, a czuimy całym ciałem. Jutro ci oddaję twą należność, jeśli mi tylko zmielisz zboże. Nazowiecie każdego po imieniu, gdy tylko ośmiacie się. One się już ośmielili. Nie zdym czapki, bo wiatr zadon. On zdymuje czapkę przed tobą. Ja umię wiersze, ale oni nie umią. On nie śmi mówić, bo nie wi co powiedzieć. Jaby chciałem wiedzieć, czy wy piisały list do rodziców? Zemnę zboże. Oni uschnęli od chciwości. Jak on się przeleknał! Zaszłem daleko, ale oni zaszedli jeszcze dalej. Wyndźcie stąd! przeździemy się po polu. Usiędźmy lepiej, bo zmęczeni jesteśmy. Oni śli tędy przed godziną, ale teraz już kładną się spać. Ić, gdzie chcesz, wiesz przecie, że pan cię stąd wypędził. Aleksan-

der Macedoński przetnął węzeł Gordyjski. Pozbądźmy się jego towarzystwa, bo on się już zapiuł. Namioty byli do sprzedania, ale teraz już wieżą je bardzo daleko. Nie może przyśdź do siebie, tak się przeleknał. Zapnął się na wszystkie guziki. Ogień zgasł w piecu, trzeba, żebyś wzion drzazgę i zgaste drzewa podpału.

IV. Nauka pisania wypracowań.

1. Uwagi ogólne.

Pisząc wypracowanie, wypada mieć na względzie:

- 1) Zrozumienie myśli głównej
- 2) Zapamiętanie myśli szczegółowych.
- 3) Zaprowadzenie porządku między myślami.

A obok tego pamiętać o *zaletach stylu*.

Temat, dany do wypracowania, może być tych trzech gatunków:

- 1) *Opisujący*, czyli *historyczny* ma za cel opisanie miejscowości, lub osób i zachodzących wypadków.
- 2) *Dowodzący*, zależny na rozumowaniu czegoś, lub wyjaśnianiu przez wywód stosunków i przyczyn.
- 3) *Sądzący*, zależny na wydaniu sądu, popartego dowodami, i na ocenieniu użytku lub szkodliwości.

Zrozumienie tematu jest zarazem *zrozumieniem myśli głównej*, t. j. co tam zachodzi: opisanie, dowodzenie lub sądzenie, i do czego to odnosi się

Opis każdy powinien poprzedzony być *wstępem*, a zakończony *sensem moralnym*, lub odpowiedniemi zdaniem, zwanem w tym razie *zakończeniem*. Zatem, każde wypracowanie powinno składać się z trzech części: a) wstępu, b) rzeczy opisowej, t. j. myśli głównej, rozwiniętej myśłami szczegółowemi, i c) zakończenia.

Na zapamiętanie myśli szczegółowych dajemy tu przykłady:

1. Temat *opisowy*, np. *Obrona Wiednia*.

Myśli szczegółowe: obleżenie Wiednia, wezwanie o pomoc, wyprawa, obrona;

przedtém powinien być *wstęp*: wkrótkości o potęgę Turków i waleczności Sobieskiego; na końcu zaś, również wkrótkości, *sens moralny*, czyli zakończenie: jaki przyniosło to pożytek chrześcijaństwu i jak wpłynęło na potęgę Turcyi.

2. Temat *dowodzący*, np. *Użytek szkła*.

Myśli szczegółowe: wyrób, dogodność, rozliczne użytki;

wstęp: wypadkowy wynalazek szkła;

zakończenie: jak przedtém było, gdy szkła nie znano jakby dziś było.

3. Temat *sądzący*, np. *Własność prochu*.

Myśli szczegółowe: ocenienie pożytku lub szkodliwości na wojnie, na polowaniu, w obronie od napaści, szkodliwość wypadkowego wybuchu.

wstęp: Czém proch dawniej zastępowano, z czego się robi (odpowiednio do *własności* prochu).

zakończenie: co byłoby bez prochu.

2. Wady wypracowań.

Wadą wypracowania jest odstępienie od założenia, czyli od tytułu tematu, czego unikać należy.

Przykłady odstąpienia od założenia, czyli od tytułu tematu:

1) Gdyby w przytoczonym tu opisie *Obrony Wiednia* dawać dowody waleczności Sobieskiego z poprzednich walk, i takowe dowody ówczesnej niemocy Niemców, i nadto rozumowo rozjaśniać stosunki Niemców do Polski i przyczyny niesionej pomocy; lub gdyby wydawać sąd o stanie ówczesnej polityki i wpływie Francyi, a wkońcu oceniać użytek lub szkodliwość, płynącą dla Polski z danej pomocy ościenemu państwu—byłoby to odstąpieniem od założenia, gdyż weszlibyśmy na temat w pierwszym razie *dowodzący*, a w drugim — *sądzący*. Przeciwnie zaś, same tylko: oble-

żenie, wezwanie o pomoc, wyprawa i obrona odpowiadają zadaniu, bo w innym razie, opisanie wprost tylko walki pod Wiedniem wydałoby się nieświadomemu zwykłym zwycięstwem, jakich bardzo wiele ten wódz i inni także polscy wodzowie odnosili. *Wstęp* też (potęga Turków i waleczność Sobieskiego), i *zakończenie* (jaki przyniosło to pożytek chrześcijaństwu i jak wpłynęło na potęgę Turcyi), powinny być krótkie, aby nie psuły założenia tematu, ale powinny być konieczne: bez nich, byłby to pień odcięty, o którym nie mielibyśmy wyobrażenia, że początkiem jego były korzenie, końcem — gałęzie.

2) Gdyby w dowodzeniu *Użytku szkła*, było ocenienie pożytku, wyszczególnienie gatunków i ich przymiotów, a nadto sąd o nich, poparty dowodami, byłby to temat *sądzący*, któremu wypadaloby dać tytuł: *własność*, a nie *użytek*; czyli, że również odstąpiono od wskazanego założenia. O *wstępie* i *zakończeniu* to samo powiedzieć możemy, co i poprzednio.

3) Gdyby w osądzeniu *Własności prochu* mowa była o gatunkach prochu z dowodzeniem, o ile jeden lepszym jest od drugiego, i rozjaśnianiem rozumowo przyczyn, przymioty te powodujących, byłby to temat *dowodzący*; czyli, że i w tym nakoniec razie odstąpilibyśmy od założenia.

3. Porządek myśli.

Zaprowadzenie porządku między myślami zależy na postawieniu najbliższej myśli głównej, innych myśli określających i dopełniających.

To samo mówiliśmy o budowie zdania i budowie okresu (§§ 148 i 167).

Pomieszanie myśli sprawia nieład, powodujący niezrozumiałość opisu.

Myśli w każdym opisie powinny następować po sobie tak, jako ma to miejsce w naturze rzeczy.

np. Ktoś urodził się, chodził do szkół, pracował w obranym zawodzie, wstąpił w związki małżeńskie, wychował dzieci, zapewnił sobie starość i umarł.

Odstąpienie od tego porządku może mieć tylko miejsce w poetycznym opisie.

Na przykład porządku myśli dajemy tu powiastkę Sumińskiego:

„Kto raz skłamię, temu drugi raz, chociażby prawdę mówił, nie wierzą.

Mały Tomasz pasał owce. Pewnego dnia, chcąc sobie zrobić zabawkę, zaczął krzyzczyć i narzekać, że mu wilk wpadł do trzody. Pastérze, którzy niedaleko strzegli bydła i koni, usłyszawszy krzyk przeraźliwy chłopca, przybiegli czempredzój do niego. Tomaszek w śmiech. Rozgniewani pasterze złajali go i odeszli. Innego dnia przyszedł do prawdy wilk do trzody. Tomaszek krzyczał, płakał, ale pastérze raz zwiedzeni, nie przyszli na pomoc; wilk też podusił owce.“

Rozbiór powyższej powiastki.

Wstęp: „Mały Tomasz pasał owce.“

Tym sposobem dowiadujemy się, że ów figlarz był pastuszkciem, obowiązany strzedz owiec, a tém samém słusznie ukarany, gdy za swe kłamstwo nie otrzymał w potrzebie pomocy. Gdyby wstępu nie było, rzecz ta straciłaby na jasności; gdyby powiedzianém było: „Mały Tomasz, pasąc owce, pewnego dnia i t. d.“ Ten brak wstępu nie dawałby nam pojęcia: kto był Tomaszek, a zarazem, że strata owiec była dlań karą (bo może on chwilowo zastąpił miejsce pastucha).

Zakończenie (a jak tu *sens moralny*). „Kto raz skłamię, temu i t. d.“ stanowi tu tytuł powiastki, z powodu, że sama powiastka, przeznaczona do książki początkowej, dobitniej wpływa sensem moralnym, na czele pomieszczonego. Gdyby tytuł tej powiastki był. np. *Figlarz ukarany*, albo wprost: *Tomaszek* — w tym razie wyrazy: „Kto raz skłamię i t. d.“ byłyby najwłaściwszém zakończeniem.

Myśl główna jest tu *opisowa* (historyczna), unikać w niej zatem należy *dowodzeń* i *sądów*: czego też nie spotykamy w powyższej powiastce.

Myśli szczegółowe: żart, fałszywa trwoga, śmiech, napaść wilka, brak pomocy.

Zaprowadzenie porządku między myślami. Tomaszek zamyśla zwieść pastérzy, następnie wykonywa to z powodzeniem i stąd tryumfuje; drugą razą, zmyślone to wpieryw nieszczęście, spełnia się rzeczywiście, — pastérze nie wierzą, bo już raz w ten sposób byli zwiedzeni, i Tomaszek ukarany jest za kłamstwo.

Gdyby przemienić porządek tych myśli, np. wpieryw powiedzieć, co stało się drugą razą niż pierwszą, lub na końcu oznajmić, że pierwszą razą był żart i t. p., w każdym z tych wypadków, rzecz nie byłaby zrozumianą, gdyż porządek myśli byłby przeciwny zachodzącemu w naturze porządkowi rzeczy.

4. Zalety stylu.

Zalety stylu, które wypada mieć na względzie w każdym opisie, zależą na odpowiedniém użyciu *przekładni*, *zamienni*, *dotadni* i *wyrzutni*, o czém mówiliśmy w rozdziale o *Postaciach mowy, zapobiegających wadom stylu* (§ 151 i dalsze)

Wadą stylu jest zaczynanie opisu od wyrazów pomieszczonech w tytule, np. tytuł *Użytek szkła*, opis zaś zaczęty od wyrazów: *Użytek szkła jest rozmaity* i t. d. Jednakże dozwoloném to jest w książkach naukowych, gdyż jasność ma tam pierwszeństwo przed ozdobami stylu.

5. Różne rodzaje wypracowań.

Mówić tu będziemy o wypracowaniach, obowiązujących młodzież uczącą się gramatyki jęz. polskiego.

Wypracowania te mogą być: 1) rzeczy opowiedziane, lub przeczytane, 2) przerobienie wierszy na prozę, 3) tłumaczenie z obcych języków, 4) opis znanych sobie miejscowości, przepędzenie wakacyj, lub inne rzeczy tego rodzaju, 5) listy.

We wszystkich tego rodzaju wypracowaniach pamiętać należy zasady, wyżej już powiedziane, dodamy też do każdego oddziału krótkie tylko uwagi.

1) Rzeczy opowiedziane, lub przeczytane, należy dobrze zrozumieć (wstęp, myśl główną rozwiniętą i zakończenie). Rzecz zrozumieamy, jeśli zważać będziemy na znaki przestankowe, oddzielające zdania.

2) W przerabianiu wierszy na prozę: należy każdą w nich myśl skończoną (np. strofę) dobrze zrozumieć i starać się następnie swojemi ją słowy opisać.

3) W tłumaczeniu z obcych języków wypada zrozumieć dokładnie myśl skończoną i oddać ją dowolnym zwrotem mowy polskiej, nie *psując* jednak rzeczy, zawartej w oryginale. W tym razie strzedz należy czystości języka, aby nie pomieszczać zwrotów mowy, wziętych z obcych języków, a nie właściwych duchowi naszej mowy (§ 158). Byłoby niesmacznym (wskutek dosłownego tłumaczenia), czytać coś napisanego polskimi wyrazami, a stylem np. rosyjskim lub francuzkim.

4) Opis znanych sobie miejscowości, przepędzanie wakacji i inne tego rodzaju, powinny być przedewszystkiem prawdziwe. Wszelkie w tym razie zmyślenia, aby opis uczynić zajmującym, chybiają celu: zajmują one tylko piszącego, ale martwemi są dla czytelnika. Każda prawda, byle oddana starannie, jest brylantem szlifowanym, z którym wszakże nie może iść w porównanie kamień sztuczny! W opisach tego rodzaju, piszący względ winien mieć na to, co go zajęło, a szczerze oddawszy to, zajmie i czytelnika.

5) Listy powinny przedewszystkiem składać się z trzech części (o czem wyżej): odpowiedniego wstępu, myśli, przeprowadzić się mającej i zakończenia. Względem w nich zachować należy na poszanowanie osoby, do której pisze się, i na wypisywanie zaimek, odnoszących się do téjże osoby, przez dużą literę. Styl listu powinien być prosty, lekki, naturalny, pełen uprzejmości i szacunku, a zarazem posiadać przymioty rozmowy zwyczajnej; o innych wymaganych formach obszerniej mówi Stylistyka, a czego odpowiednio do potrzeb własnych, nabywa się, czytając wzorowych pisarzy.

139466

SPIS RZECZY.

	Str.
WSTĘP	1
Część I-sza. Głosownia	2
1. Wiadomości wstępne	—
2. Samogłoski	3
3. Spółgłoski	4
Przykłady	5
Część II-ga. Słoworodnia	6
1. Wiadomości wstępne	—
2. Części mowy odmienne	8

I. Imię rzeczowne.

1. Wiadomości wstępne	—
2. Odmiany imion rzeczownych	10
Rodzaje	—
Liczby	11
Przypadki	12
3. Podział imion rzeczownych na formy	13
1) Wzór deklinacji 1-szej	—
2) „ „ 2-giej	16
3) „ „ 3-ciej	18
4) „ „ 4-tėj	19

II. Imię przymiotne.

1. Wiadomości wstępne	20
2. Odmiany imion przymiotnych	21
Stopniowanie	23
Formowanie stopni	24
3. Podział imion przymiotnych na formy	26

	Str.
1) Wzór deklinacji 1-szej	26
2) „ „ 2-giej	27
3) „ „ 3-ciej	28
Rzeczowniki złożone	29

III. Imię liczebne.

1. Wiadomości wstępne	30
2. Wzór odmian liczebników rzeczownych	31

IV. Zaimek.

1. Wiadomości wstępne	33
2. Odmiany zaimków	34
3. Odmiana zaimkowa	36

V. Słowo.

1. Wiadomości wstępne	38
2. Odmiany słów	40
3. Pochodzenie imiesłów	44
4. Formowanie imiesłów	—
5. Czasowanie słowa być	45
6. O formie czynnej i biernej	46
7. O formie zwrotnej i wzajemnej	49
8. O formie nieosobistej	50
9. O przymiotnikach, przybierających zakoń. osobowe	—
10. O formie omownej	52
11. Zakończenia słów	—
12. Czasowanie słów	53
13. Podział słów na formy czyli koniugacje	55
Cechy sześciu koniugacji	56
1) Wzory koniugacji 1-jej	58
2) „ „ 2-jej	—
3) „ „ 3-jej	59
4) „ „ 4-jej	—
5) „ „ 5-jej	60
6) „ „ 6-jej	61
Słowa nieforemne	—

VI. Przyimek.

1. Wiadomości wstępne	62
2. Rządy przyimków	63

VII. Przysłówek.

	Str.
1. Okoliczności, wyrażające się przysłówkami	64
2. Wyrażenia przysłówkowe	65
Formowanie się przysłówek	—

VIII. Spójnik.

1. Względy spójników	66
--------------------------------	----

IX. Wykrzyknik.

Część III-cia. Składnia	67
Wiadomości wstępne	—
1. Główne części zdania	—
2. Części zdania określające i dopełniające	69
3. Różne rodzaje zdań	71
4. Znaczenie okresu	74
5. Podział składni	75
I. Łączenie wyrazów w zdaniu	—
I. Składnia zgody	—
II. Składnia rzędu	78
III. Składnia szyku	80
1. Szyk gramatyczny	—
2. Szyk dowolny	81
3. Stylistyka i postaci mowy, zapobiegające wadom wy- słowienia się	82
a) Przekładnia	—
b) Zamiennia	—
Synonimy	83
Hononimy	—
Przysłowia	—
c) Dodatnia	84
d) Wyrzutnia	—
4. Uwagi, odnoszące się do czystości mowy	—
5. Budowa wiersza	86
1) Wiersz 5, 8, 9 i 13-to zgłoskowy	—
2) Rytmiczność	87
3) Stopy	88
4) Rym	89
5) Średniówka	—
6) Strofy	—
2. Łączenie zdań w okresie	90
1. Wiadomości wstępne	—
2. Przymioty okresów	91
3. Znaki przestankowe	93

